

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ**

**БІЛОРУСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МАКСИМА ТАНКА**

ВАРШАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

БРЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АКАД. І. Г. ПЕТРОВСЬКОГО

ТЕЛАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Я. ГОГЕБАШВІЛІ

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ М. НІЖИНА НІЖИНСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В ДОЛЯХ НАРОДІВ ЄВРОПИ ТА СВІТУ

Збірник наукових статей

УДК 94(4)"1914/1919"

ББК 63.3(0)53

П27

Рекомендовано Вченою радою

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

(НДУ ім. М. Гоголя)

Протокол № 10 від 26 червня 2014 р.

Редакційна колегія:

д.і.н., проф. Гладилін В. М. – відповідальний за випуск.

к.і.д., доц. Самойленко О. Г.

к.і.д., доц. Мицик Л. М.

к.і.д., доц. Моціяка П. П.

к.і.д., ас. Прудько В.О.

к.і.н., доц. Желіба О. В.

к.і.н., доц. Мартиненко В. В.

Перша світова війна в долях народів Європи та світу: зб. наук статей /
П27 відп. редактор і упорядник В. М. Гладилін. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя,
2014. – 241 с.

Збірник матеріалів присвячений сторіччю початку Першої світової війни. В ньому висвітлено складні сторінки суспільно-політичних, дипломатичних, військових подій та процесів 1914–1918 рр. Окрім того подано історіографічні оцінки та дидактичні аспекти зазначеної проблеми.

Збірник призначений для викладачів, вчителів, студентської молоді, всіх, хто цікавиться історією.

УДК 94(4)"1914/1919"

ББК 63.3(0)53

© В. М. Гладилін, упорядкування, 2014

© НДУ ім. М. Гоголя, 2014

ЗМІСТ

Війна і суспільство

<i>Черныш А.</i> РОССИЯ И ЗАПАД В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ	6
<i>Гайсенюк В.</i> АВСТРИЙСЬКІ КОНЦТАБОРИ ДЛЯ МОСКВОФІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	10
<i>Заєць О.</i> ПОЧАТОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРАВОСЛАВНОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ	20
<i>Лихачова Т. М.</i> ПОЛЬСЬКІ БІЖЕНЦІ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	29
<i>Копич В., Мартиненко В.</i> ПРОБЛЕМА БІЖЕНЦІВ У НІЖИНСЬКОМУ ПОВІТІ 1914 – 1918 РР. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІМПЕРСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ.....	35
<i>Николаєва Т.</i> ФРОНТОВІ РОБОТИ 1916–1917 РР. УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНИКА І ГРАФІКА І. К. ДРЯПАЧЕНКО	40
<i>Піддубний І.</i> БОРОТЬБА ЗА ПРИЄДНАННЯ ТРАНСІЛЬВАНІЇ ДО РУМУНІЇ (1914–1918 РР.)	48
<i>Грицай Л., Піддубний І.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ РОСІЙСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ НА БУКОВИНІ У 1914–1915 РР.....	59
<i>Моціяка П.</i> БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – 1918 РР.).....	71
<i>Лейберов О.</i> "ПРИЗНАТЬ ОБЩЕЙ ПОВИННОСТЬЮ ДЛЯ ВСЕХ ДЕЛО ПОМОЩИ БОЛЬНЫМ И РАНЕНЫМ ВОИНАМ..." – ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НІЖИНСЬКОГО ЗАГАЛЬНО- ЗЕМСЬКОГО ШПИТАЛЮ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	81
<i>Дудка Р. , Гулак І.</i> ВЕНЦЕНОСНАЯ СЕМЬЯ РОМАНОВЫХ НАКАНУНЕ И В ВОЕННЫЕ ГОДЫ	90
<i>Календар М.</i> ПОЧАТОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДУ СВІТСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ВІДДІЛУ КОЛЕКЦІЙ НБУВ	104

В штабах і окопах

<i>Буравченков А.</i> СОЦІАЛЬНІ ЗРУШЕННЯ В ОФІЦЕРСЬКОМУ КОРПУСІ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	112
<i>Галушко К.</i> ПИТАННЯ ТЕРИТОРІЇ ТА КОРДОНІВ УКРАЇНИ В КАРТОГРАФІЇ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	119
<i>Каленская А.В.</i> ЖЕНЩИНЫ УЧАСТНИЦЫ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ В I МИРОВОЙ ВОЙНЕ	130
<i>Кривий С.</i> ПЕРШИЙ ДОСВІД: УЧАСТЬ КОМАНДИРІВ 217-ї ПІХОТНОЇ ДИВІЗІЇ ВЕРМАХТУ У ВІЙСЬКОВИХ КАМПАНІЯХ 1914–1918 РР.....	137

За дипломатичними лампунками

<i>Казаков Г.</i> СТАНОВЛЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ "ІЗОЛЯЦІОНІЗМУ" ТА ЇЇ ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: 1914–1915 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ PRESIDENTIAL DOCUMENTS ARCHIVE)	145
<i>Кравчук О. Т. І.</i> МАСАРИК ПРО ФОРМУВАННЯ ПОСТІМПЕРСЬКОГО ПРОСТОРУ В ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ ПІСЛЯ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1914–1918 РР.	152
<i>Мачай О.</i> МІЖНАРОДНЕ ШПИГУНСТВО ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МАТА ХАРІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	167
<i>Сухобокова О.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	176
<i>Мицик Л.</i> ДИПЛОМАТІЯ КРАЇН АНТАНТИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	186

Велика трагедія в дзеркалі

історіографії

<i>Кужельна О.</i> ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА: МЕМУАРНО-ЕПІСТОЛЯРНИЙ АСПЕКТ	195
<i>Тюкалов М.</i> АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ "МОСУЛЬСЬКОГО ПИТАННЯ" В ВИМІРІ НАСЛІДКІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	208

Дидактичні аспекти глобального

навчання

<i>Шалашина Н.М.</i> ЗМІСТОВНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	219
<i>Желіба О.</i> ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В ПРОГРАМАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ	228

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	239
------------------------------------	-----

Війна і суспільство

Алексей Черныш

РОССИЯ И ЗАПАД В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ

В статье делается попытка осмыслить Первую мировую войну через призму общеевропейского социокультурного контекста и показать ее последствия для Европы и мира. Особое внимание в этой связи обращено на место, роль и итоги войны для ее главных участников – России и Германии.

Ключевые слова: Первая мировая война, Европа, Запад, Россия, Германия.

Первая мировая война рубеж всемирной истории. Именно она, по мнению большинства историков, знаменует наступление новейшего периода в истории человечества.

Первая мировая война оказала огромное влияние практически на все события и достижения XX века: от науки, техники и культуры до социального переустройства. Она стала знаковым этапом в социокультурном развитии Европы и всего мира. После 1918 года мир изменился так, как он никогда до этого не менялся. И дело даже не в том, что в этой войне использовались доселе невиданные способы и средства уничтожения людей, включая газы, самолеты, танки, подводные лодки и т.п., и не в том, что в нее было втянуто 38 государств, а счет жертв пошел на миллионы. Первая мировая война в корне изменила прежнее традиционное понимание мирового порядка, оказалась перекроенной политической картой мира, рухнули империи, начались широкомасштабные социальные и культурные эксперименты. Первая мировая показала, что человечество в начале XX века так и не нашло альтернативы насилию как способу разрешения как внутригосударственных, так и международных споров. Эта война стала апофеозом бессмысленности. И в этом смысле уроки Первой мировой актуальны и для сегодняшнего времени.

Первая мировая и все что с ней связано до сих пор окружена мифами, легендами, спекуляциями и штампами. В Советском Союзе, в отличие от других европейских стран, предпочитали не вспоминать Первую мировую

войну, о героях войны не писали, не ставили им памятники и т.п., и "смотрели" на эту войну глазами большевиков, которые заняли изменническую позицию, ратуя за поражение России в "империалистической", по их словам, войне.

Только в самые последние годы в России стали появляться объективные исследования событий Первой мировой войны, ее героям начинают возводить памятники, о ней говорят лидеры государства.

Начало XX века стало серьезным экзаменом для европейской цивилизации. Можно сказать, что этот экзамен Европа не выдержала. Сообщество западноевропейских народов, прошедшее блестящую многовековую историю, все богатое духовное наследие Европы не смогло предотвратить войну; европейцы оказались не в силах отказаться от насилия как способа разрешения споров. Как тут не вспомнить слова Н. Бердяева о том, что вопросы, решаемые злобой и ненавистью, есть падение человечества!

Европейские державы не прислушались к призывам России, прозвучавших на мирных конференциях в Гааге в 1899 и 1907 годах. Более того – борьба России за мир и разоружение, видимо, заставила думать некоторые государства, прежде всего Германию и Австро-Венгрию, о ее слабости. Если бы не твердая позиция России по сербскому вопросу, то война в Европе могла бы разразиться еще в 1912 году.

Первая мировая война фактически стала европейской гражданской войной, существенно снизив экономическую, политическую и военную значимость Европы в мире. Только, пройдя еще раз через мировую войну 1939-1945 годов, Европа вновь стала себе мировую значимость на основе европейской солидарности и рождающегося единства. Если воспользоваться спорным заявлением А.И. Солженицына о том, что Россия проиграла XX век, то можно сказать что прошедшее столетие выиграли Соединенные Штаты Америки, которых две мировые войны поставили в авангардную мировую позицию.

Есть и другой аспект итогов Первой мировой войны: все горниле возникает *новый человек*, новый европеец, который порывает со старым видением мира; война безжалостно рушит все прежние стереотипы и традиции, стили и моды, смеется над моралью и ценностями. Европа и мир становятся другими, происходит коренная социокультурная ломка в жизни государств и этнических сообществ, каждого европейца.

Истоки Второй мировой войны коренятся и проистекают из Первой, когда две страны – Германия и Россия – выходят из нее потрясенные до осно-

вания. В России свершается революция и начинается грандиозный противоречивый социальный эксперимент. Германия, пройдя через веймарский катаклизм и позор Версальской системы, становится озлобленной, готовой к реваншу.

Для России Первая мировая война стала испытанием, к которому она не была готова – огромная страна с недостаточно развитой индустрией и инфраструктурой, малограмотным многонациональным населением, грузомострых политико-экономических проблем. Россия во многих областях смогла к началу войны приблизиться к стандартам жизни западноевропейских стран. Российская империя в конце XIX – начале XX века проделала значительный модернизационный путь: в экономической сфере она становилась мощной промышленной и сельскохозяйственной державой, в культурной области между Россией и Западом не было большого разрыва на высшем уровне – русские ученые, писатели, музыканты стали гордостью и славой Европы. В то же время Первая мировая война обнажила и обострила все политико-экономические и социокультурные противоречия России, главными из которых были сословные привилегии, разрыв между образованными кругами и необразованной массой населения, устаревший и неповоротливый самодержавный государственный аппарат управления.

С определенными оговорками можно утверждать, что России и остальной западный мир накануне 1914 года составляли единое целое. После Первой мировой войны об этой целостности остались только воспоминания. И это тоже важный и трагический результат войны. Первая мировая обернулась для России трагическим разрывом с западным миром, с теми ценностями, к которым она стремилась, начиная с Великого посольства Петра I конца XVII века. Россия только-только начала свое государственное переустройство: был создан парламент, в воздухе витали идеи ограничение власти монарха и главенства закона, началось формирование политических групп вокруг идейных программ и т.п. К сожалению этот вектор развития России был безжалостно прерван.

Первая мировая война имела губительные последствия для ориентированной на Запад части русского общества, подорвав силы этого незрелого тонкого слоя. В годы войны на арену российской истории вышли силы, для которых Запад ассоциировался не с правом, законом, демократией, а с безжалостной германской военной машиной. Россия противопоставила германской военно-политической организации, технологии храбрость своих воинов, их жертвенность и патриотизм. Но этого было недостаточно.

Говорить о том, Россия потерпела поражение в Первой мировой войне представляется по меньшей мере несправедливым. Россия и ее армия, промышленность, тыл продемонстрировали стойкость и успехи. Пожалуй, только 1915 год может быть охарактеризован как крайне негативный для российской армии. В годы войны росло российское промышленное производство, возникали новые индустриальные центры на востоке страны, продолжала работать Дума, не было введено военное положение и карточная система распределения продуктов и т.п. Тем не менее, по мере растущего напряжения сказались незрелость российского общественного устройства и несформированность жителей империи как граждан в самом широком смысле этого понятия. В результате Первой мировой войны произошла базовая трансформация российского сознания, Россия встала на путь поиска особого пути, особой судьбы, изоляции от Запада.

Стоит отметить, что Февральская революция 1917 года в России в большей степени была инспирирована не столько немцами и большевиками, сколько либерально-демократической оппозицией и странным поведением союзников. Соотношение сил в начале 1917 года вселяло уверенность в победу Антанты. Добавим сюда и промышленный подъем в России. Очевидно, что союзники строили планы: кто воспользуется плодами победы со стороны России—царская власть или ее либеральные оппоненты? Российский император не устраивал западных союзников именно своей *самостоятельной "русской"* политикой. И реакция союзников на события в России была в определенной степени предсказуемой и своеобразной. Взгляд французов и англичан на Февральскую революцию в России как на долгожданное "освобождение" россиян от самодержавной власти впоследствии не мог не способствовать "переводу" событий осенью 1917 года из легитимного в радикальное русло.

Обратим внимание еще на один важный момент: война 1914-1918 гг.—первая попытка Германии завладеть лидирующими позициями в Европе, осуществить быстрые и кардинальные перемены в мировой геополитике. Она оборвала договорные отношения с Россией, отняла две провинции у Франции, бросила Британии вызов на морях. Империя кайзера в начале XX века демонстрировала чрезвычайную эффективность во всех сферах жизнедеятельности. Германская военно-техническая мощь, германское влияние, пропаганда идей "пангерманизма" позволили Берлину сражаться едва ли не со всем миром. Русский генерал А.А. Брусилов писал, что "немцы сражались как

львы". И если бы не самоотверженность и мужество в первую очередь русской армии, измотавшей основные силы Германии, и не вступление США в войну итоги Первой мировой войны для немцев были бы совсем иными. Ноябрь 1918 года может в определенной степени считаться неким моральным "аннулированием" положений Брестского мира, оторвавшего от России огромные территории. Нельзя не сказать в этой связи и о другом итоге: Первой мировой показала, что происходит тогда, когда великую державу – в данном случае Германию – "загнали в угол", разоружили и унизили. "Пангерманизм" возродился, трансформировался и был принят на вооружение немецкими национал-социалистами.

Не все тайны Первой мировой войны еще открыты и поняты. Она продемонстрировала всю хрупкость человеческой природы, став грозным предостережением против алчности и глупости, когда отсутствие диалога и взаимопонимания способно повести мир по дороге самоуничтожения.

УДК [94(477.83/.86):323.13]"1900/1914"

Віталій Гайсенюк

Науковий керівник – д.і.н., проф. Добржанський О.В.

АВСТРИЙСЬКІ КОНЦТАБОРИ ДЛЯ МОСКВОФІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлено такий аспект австрійських репресій проти москвофільського населення західноукраїнських земель в ході Першої світової війни, як ув'язнення їх у концтаборах. Розповідається про умови проживання на місцях, а також про діяльність українських парламентарів зі звільнення ув'язнених. Автор дійшов висновку, що боротьба австрійської влади з москвофілами мала наслідком терор проти всього українського населення західноукраїнських земель.

Ключові слова: москвофіли, Талергоф, Гмінд, В. Маковський.

В статье освещен такой аспект австрийских репрессий против москвофильского населения западноукраинских земель в период Первой мировой войны, как заключение их в концлагерях. Рассказывается об условиях проживания на местах, а также о деятельности украинских парламентариев

по освобождению заключенных. Автор пришел к выводу, что борьба австрийских властей с москвофилами имела следствием террор против всего украинского населения западноукраинских земель.

Ключевые слова: москвофилы, Талергоф, Гминд, В. Маковский.

In article such aspect of the Austrian repressions against the russophiles population of the West Ukrainian lands during World War I, as the conclusion them in concentration camps is shined. It is told about accommodation conditions on places, and also about activities of the Ukrainian parliamentarians for release of prisoners. The author came to a conclusion that fight of the Austrian authorities with Russophiles had a consequence terror against all Ukrainian population of the West Ukrainian lands.

Keywords: Russophiles, Talergof, Gmind, V. Makovsky.

В ході Першої світової війни москвофіли та інше населення західно-українських земель зазнали репресій з боку австрійської влади - як покарання за допомогу російським окупаційним військам або з превентивною метою. Ця сторінка української історії досить трагічна та має величезну актуальність сьогодні, показуючи, які методи покарання не слід використовувати щодо ненадійного населення.

Одним з аспектів репресій австрійської влади проти москвофілів є ув'язнення багатьох з них, а також "підозрілих" українців, у концтаборах для громадян власної держави, якими були Талергоф, Терезін та інші.

Відступаючи на початку Першої світової війни, австрійці вивезли понад 10 тис. осіб вглиб Австро-Угорщини. Інтернованих чекали голод, нелюдські страждання, смерть у в'язницях і концентраційних таборах.

З метою локалізації "ірредентистів" у одному місці на заході Австрії було спеціально створено ряд концентраційних таборів, серед яких виділявся своїми розмірами табір Талергоф у районі Граца в Штірії [20, с. 87]. Він був створений з ініціативи намісника Галичини В. Коритовського для ув'язнення усіх політично підозрілих: у першу чергу – москвофілів, але потрапляло туди чимало українців. "Були тут, певна річ, і переконані "русофіли"..., але більшість була сіра маса, жертви дикої сваволі й насильства", – писав Д. Дорошенко [8, с. 27]. Серед інтернованих були і військовополонені солдати і офіцери російської

армії, поляки. Однак останні становили лише 1/14 частину ув'язнених, що не підтверджує відомостей про масове інтернування поляків.

Перший і головний контингент в'язнів представляли тут українці з Галичини та Буковини, яких направили сюди евакуаційними потягами ще наприкінці серпня. 10 жовтня 1914 р. відомий український політик С. Баран зазначив у газеті "Діло", що йому вдалося дізнатися з компетентного джерела про кількість арештантів "Талергофу" - вона становила 4,8 тис. осіб. Але ця цифра постійно зростала. Вже на початку листопада вона становила 5,7 тис. осіб [2, с. 138], а за твердженням колишнього талергофця В. Маковського – понад 8 тисяч [16, с. 142]. У зверненні до австрійського уряду восени 1914 р. депутати сейму К. Левицький та В. Сівгалевиц зазначали, що загалом у Талергофі ув'язнено понад 10 тисяч українців, із яких більше тисячі уже померли [1, с. 202]. Однак, точну кількість ув'язнених у Талергофі людей встановити важко.

Перші арештанти прибули до Талергофу 4 вересня 1914 р. Їх налічувалося 2 тис. осіб [3, с. 109; 7, с. 4]. Однак, саме будівництво табору почалося лише з жовтня. За даними румунського дослідника Томи, кількість інтернованих з Буковини до Талергофу становила 541 людину [9, с. 190]. Серед них були такі відомі буковинські москвофіли, як д-р Козак та священник К. Богатирець [6, с. 240]. Як повідомляв у спогадах лемко Ф. Курилло, арештантам з Буковини навіть заборонялося співати пісні поза бараками [13, с. 76].

Ось як описує свою подорож до Талергофу учасник тих подій: "Везли нас у переповнених вагонах. Весь час дошкуляв голод і спрага. Від безупинного вистоювання через дві доби понабухали ноги, а жінкам від плачу попухли очі. Немічні старі та хворі люди лежали в гнилій соломі. Ніхто не знав, куди їдемо" [1, с. 202]. Умови, в яких перебували українські інтерновані в Талергофі, були надзвичайно складні. Концтабір знаходився на зораному й відкритому полі. Він мав форму прямокутника, який визначався обтягнутим колючим дротом. Для справлення людських потреб відміряли невеличкий квадрат, який теж обгородили за допомогою колючого дроту. У перші кілька днів в'язні спали просто на морозній землі, як повідомляє очевидець [16, с. 112]. Для того, щоб лягти спати, люди втоптували собі мокру землю під нічліг. На холодну осінню землю змушені були лягати у літньому одязі. "Було першої зими чимало таких випадків, що з інтернованих, які лягали спати, вранці деякі вже не прокидалися", – писав у спогадах священник Г. Полянський [19, с. 104]. Невдовзі

було побудовано 42 бараки [14, с. 148]. "В талергофському таборі, – згадував священник О. Гелітович, – особливо взимку з 1914 на 1915 р., наше життя було до останніх крайнощів нестерпним і небезпечним" [11, с. 154]. Замість запланованих 200 осіб у бараки селили по 500. В'язні спали на соломі, яку майже ніколи не змінювали, через що активно розводилися воші, які пізніше спричинили епідемію тифу [11, с. 144–145]. Годували в'язнів жахливо. "На обіді – гнила риба, – писав у спогадах Ф. Курилло. – Багато бараків повертає її назад" [13, с. 88].

"Найгірше дошкуляла спрага, – згадував В. Маковський, – бо в день була нечувана спека. Воду довозили людьми. Та що означала одна бочка для 2 тисяч людей. При воді діялися нечувані речі – люди билися, штовхалися, видирали її з рук. Вояки канчуками й прикладами наводили в тому натовпі лад" [16, с. 97].

В'язні зазнавали знущань з боку охорони. Вона любила підвішувати арештантів за руки, зв'язані ззаду мотузкою. Священник-москвофіл Д. Кисіль-Кисилівський так згадував про своє перебування у Талергофі: "Увесь час нашого перебування у цьому таборі наше життя висіло завжди на нитці, якщо не від хвороб, які тут лютували, то від олов'яної кулі або сталюного багнета першого ліпшого вартового" [6, с. 626].

Опираючись на свідчення депутата австрійського парламенту, чеха Ю. Стршибну, дослідник москвофільства В. Ваврик писав, що в Талергофі загинуло 2000 осіб. Зі свідчень іншого депутата – поляка Сигізмунда Лясоцького, – у таборі на 20-те лютого 1915 р. було 1360 важко хворих, із яких незабаром 1100 померло у важких умовах [1, с. 202]. Ситуація загострювалася ще й тією обставиною, що в дерев'яних бараках, збудованих без дотримання будь-яких санітарних норм, розпочалась епідемія плямистого тифу. У 1915 р. було зафіксовано 464 захворювання на тиф як результат голоду, різних пошестей та бруду [16, с. 234]. За підрахунками В. Ваврика в Талергофі перебувало близько 20 тисяч осіб, із яких не менше 15% померли [1, с. 202].

Восени 1916 р. розпочалася друга масова хвиля інтернування українського населення в концентраційні табори. Лише в Талергоф у вересні 1916 р. прибуло 2 тис. арештованих українців [20, с. 98].

В'язень Талергофу, українофіл В. Маковський, залишив великий пласт інформації про життя табірних москвофілів, про кількість яких він писав: "Жнива довголітньої австрійської політики, яка власним заходом старанно плекала цей диявольський посів Москви, були обильні" [15, с. 97]. Відомості

Маковського цікаві для нас тим, що в них відображено конкретну діяльність та погляди концтабірних москвофілів, враховуючи те, що у історіографії згадки про Талергоф пов'язуються виключно з висвітленням жахів буднів табору.

За словами В. Маковського, перед відправкою до концтабору "арештовані москвофіли в тюрмі дещо присмирніли, але між собою тішились й горді були на своє ув'язнення" [16, с. 61]. Вони не цуралися своїх поглядів, особливо москвофільські інтелігенти. В. Маковський згадував про слова одного з них: "Нічого, братику! Новий рік ми вже привітаємо в себе вдома, на російській православній землі" [16, с. 110]. Москвофіли навіть звели православну каплицю в бараці. А молодий В. Ваврик видавав рукописний "журнал" "Талергоф у карикатурах" [21, с. 89]. Москвофіли з гордості не приносили до бараку хліба, який видавали ув'язненим для їжі, "тому що відмовлялися самостійно від усього". Такий протест вони були змушені зняти лише тоді, коли "нашим" (українцям) набридло приносити хліб для усього бараку [16, с. 213]. Коли Маковського з іншими перевели до іншого бараку, де адміністрація призначила "провідником" українофіла, москвофільські священники почали кричати: "Не хочемо мазепинця! Геть Україну! На гак!", а на слова українців: "Замовчіть, московські наймити!" москвофіли відповідали: "Стулить свої мазепинські писки, бо вам спухнуть". Москвофіли глузливо наспівували з приводу очікувань українців на звільнення: "Їдуть наші українці, пойдуть вже нині, Лиш не знати, куди їдуть, і в котрій годині" [16, с. 235]. З цього приводу В. Маковський дивувався, як може бути "на світі у людей така скажена ненависть до власного народу" [16, с. 150].

Ось такими ворожими були відносини між "політично підозрілими" арештантами Талергофу, усіх яких австрійська влада зараховувала до москвофілів. Маковський писав, що комісар концтабору, на заперечення одним в'язнем своєї належності до них, відповів, глузливо посміхаючись, що він між "русофілом" і "українцем" бачить таку саму різницю, як між "євреєм" та "ізраелітом" [16, с. 184]. Подібні дані подавав у щоденнику неназваний самбірський священник: коли один з в'язнів зробив донос на москвофіла, "полковник відповів донощику, що він не розрізняє тут рутенів, українців, ані росіян, а всіх вважає в'язнями" [5, с. 140].

"Рускі", як їх називали у таборі, об'єднані у групи, завжди стояли у опозиції до щирих українців. "Сварні й лайки в нашому бараці... не вгавали. Просто остогидло було їх слухати, а тим більше – брати в них участь" [16, с.

197], – писав В. Маковський. Однак, він оповідає і про культурну розмову, яка відбулася одного разу між москвофілом та українофілом. Перший на звинувачення другого заявляв, що його однодумці почувають себе "малоросами", виступають за одну загальноруську літературну мову, а Росію підтримують тому, що "нам треба в першу чергу сили, а сила – в з'єднанні всіх русских племен" [16, с. 225]. Це свідчить про залишки ідей старорусинства в ідеології воєнних москвофілів.

Щоправда, Маковський згадує парадокс, коли 3 жовтня, напередодні дня народження цісаря Франца-Йосифа I, москвофіли заснували окремий комітет з метою... урочистого вшанування цієї події! "Це був вже трохи загрубий глум", – писав він, називаючи це лицемірством [16, с. 160].

Москвофіли в Талергофі для меншої компрометації себе застосовували цікаву тактику. 22 жовтня 1914 р. на допиті у аудитора вони заявили, що є "старорусинами" – не росіянами і не українцями. Москвофіли апелювали тим, що вони далекі від усілякої антидержавної роботи, ні в чому не винні, а заарештовано їх без жодної причини. Про літературну, культурну, релігійну єдність українського та російського народів вони не сказали жодного слова [36, с. 201]. Інколи аудиторі глумували з москвофілів за такі відповіді, стверджуючи, що вони надто молодо виглядають для "старорусинів", і ставили провокаційне запитання – чи є в Галичині "молодорусини"? "Як їм важко було здефініювати ясно свою національну чи ідейну приналежність", – відзначав Маковський [16, с. 221].

Починаючи з 18 серпня 1914 р., українська парламентарна репрезентація у Львові почала здійснювати заходи з протидії безпідставним арештам українців і навіть звернулася до австрійського президента міністрів та до міністра закордонних справ з проханням помилувати провідних москвофільських діячів Д. Маркова, В. Куриловича, К. Черлюнчакевича та ін., засуджених до смертного покарання. Як бачимо, благородність українських політиків не знала меж (чого не скажеш про ставлення москвофілів до українських діячів).

Керівництво Головної Української Ради звернулося 22 серпня 1914 р. до намісника В. Коритовського з заявою про необхідність захисту мирного населення від сваволі цивільних і військових властей. Однак заходами ГУР до кінця 1914 р. вдалося звільнити з Талергофу лише близько 200 осіб [18, с. 143]. Зусиллями буковинського посла в австрійському парламенті М. Василька з концтаборів було звільнено усіх буковинців, яких було ув'язнено на підставі

неправдивих доносів. "Остали під ключем тільки відомі московські наймити" [7, с. 27], – повідомляла газета "Буковина" за 6 лютого 1915 р.

На середину 1916 р. у Талергофі, за австрійськими даними, перебувало 14 тис. політично неблагонадійних австрійських громадян. Однак, коли почалася перевірка причин їх арешту, виявилось, що він був безпідставним для 11,3 тис. чол. Їх звільнили, і тільки тоді в таборі залишилися переважно москвофіли [8, с. 191]. Однак, це не заважає російській дослідниці Н. Пашаєвій стверджувати, що "інтерновані українофіли знаходилися під опікою адвоката Ганкевича... Невдовзі вони були звільнені та залишили табір" [18, с. 143]. Що це "невдовзі" тривало для тисяч українців 2 роки, російський історик не згадує (якщо не брати до уваги кількості звільнених стараннями ГУР у 1914 р., про що йшлося вище).

В. Маковський згадував, що під час від'їзду українофілів з табору багато москвофілів дружньо і щиро прощалися з ними. "Коли ми знову зустрінемося?", – згадував Маковський слова "д-ра К.", після чого обоє щиро обнялися [16, с. 244].

Спільне перебування у концтаборі Талергоф москвофілів та українофілів спростовує поширену самими москвофілами та тенденційними істориками тезу про те, що Талергоф був місцем мук тільки для "русских". Так, одним з таких істориків є Н. Пашаєва, яка, оминаючи критичний підхід, цитує москвофільського священика Ф. Мерени, ув'язеного у Талергофі: "Були тут... всі рускі галичани, за виключенням *незначного відсотка* румун, циган, євреїв, поляків, *мазепинців* і трьох блудниць із Перемишля" [18, с. 140].

У березні 1917 р. цар Карл I видав розпорядження про звільнення в'язнів Талергофу. Виправдовуючи політику австрійських властей – терор, репресії, жорстокість, беззаконність, він заявив, що інтернування неблагонадійних громадян було розраховане на нетривалий час і мало на меті запобігти спробам перешкодити проведенню мобілізації [17, с. 65]. Така мотивація засвідчила недовіру не тільки до заяв провідників українського політичного табору, зроблених на початку війни, але й до самих українців, які були лояльними до монархії. Монарх фактично розцінив їх як небезпечних для Відня. "Нещасливий український народ в Галичині потрапив між молото і ковадло: з одного боку, його карано за русофільство, а з іншого – йшли "визволителі" і карали за мазепинство та австрофільство", – відзначав Д. Дорошенко [7, с. 28].

Кількість жертв, яку поніс український народ у Талергофі, викликала й викликає як у історичній, так і в мемуарній літературі чимало дискусій і суперечок. Але існує лише два авторитетних свідчення, які можуть наблизити дослідників до істини: напис на могильній плиті, поставленій вже після війни на талергофському кладовищі ("Далеко від батьківщини тут спочивають 1767 чоловіків, жінок і дітей з Галичини і Буковини – жертв світової війни 1914-1917 рр.") та депутатська заява на 18 засіданні 22 сесії палати депутатів австрійського парламенту в 1917 р. про 2 тис. українських жертв [20, с. 98]. Навіть найбільший з усіх українців австрофіл К.Левицький змушений був визнати, що "Талергоф став символом Голгофи нашого народу з початком світової війни" [14, с. 409].

Таким чином, українська трагедія, організована австрійськими урядовцями, тривала аж до початку 1917 р. Знову ж таки, варто відзначити політичну заангажованість висновків російського історика Н. Пашаєвої про Талергоф: "Масштаби цієї трагедії для багатьох тисяч сімей були б незрівнянно менш скромними, якби не зрадницька роль українофілів, які були п'ятою колоною галицького національного руху, помічниками австрійської адміністрації та воєнщини" [18, с. 148-149]. Про доноси москвофілів на український рух під час російської окупації Пашаєва мовчить.

Тисячі українських в'язнів на початку війни заповнили також концтабори Швац і Куфштайн (Тіроль), Терезін (Чехія). Останній німці та австрійці називали "Die kleine Festung" ("Мала фортеця"), а чехи "Mala pevnost". Насправді, це була не мала, а велика фортеця з численними бастіонами, міцними оборонними укріпленнями й військовими комунікаціями з часів Марії Терезії та Йосифа II. Найкращі приміщення фортеці на початку Першої світової війни слугували казармами для солдатів, гірші – в'язницями для злочинців австрійської монархії. 3 вересня 1914 р. фортецю Терезин австрійці перетворили на концентраційний табір. Приміщення почали заповнювати виселенцями з галицьких земель. Загальна кількість арештантів становила понад 1 тисячу чоловік [49, с. 121]. Їх залучали до різних робіт – прибирання вулиць, туалетів, будівництва та розчистки каналів, доріг, мостів, робіт, пов'язаних із землеробством та скотарством [12, с. 119].

Відзначилися москвофіли у ще одному таборі, щоправда, для галицьких біженців-українофілів – Гмінді. В. Маковський описував москвофільську агітацію колишніх талергофців у ньому. "Використовуючи зрозуміле

невдоволення народніх мас, вони, де могли, поганили лиш австрійську владу, таборіві порядки, послів, урядовців, та під небеса вихваляли лад, який тоді московська влада заводила у займленій Галичині" [15, с. 37].

Тисяча галичан утримувалися у ще одній в'язниці – т. зв. "Чортовій вежі" у Відні. "Крім диких криків сторожів і вічного наспівування "російський шпигун", я нічого не знав, – згадував М. Якубовський. – Єдиним моїм спілкуванням з зовнішнім світом були ті моменти, коли мене водили на допити" [22, с. 147-148]. Тут, до речі, утримували Д. Маркова і В. Куриловича.

Таким чином, символом українського ірредентизму в Австрії стали концентраційні табори, серед яких виділявся табір Галергоф, в якому загинуло кілька тисяч москвофілів та свідомих українців. Завдяки заходам українських громадських інституцій у якийсь момент у центральних коридорах влади зрозуміли надмірність вже не превентивних заходів, а відвертого геноциду проти українського населення. Але запушений восени 1914 – влітку 1915 рр. каральний механізм настільки розкрутився, що зупинити його хід аж до імператорського маніфесту про амністію у травні 1917 р. практично не вдалося.

Роблячи деякі висновки, можна констатувати таке. Боротьба з москвофільством, інтернування значного числа українського населення в концентраційні табори стали важливою складовою частиною австрійської політики в українському питанні в період світової війни 1914-1918 рр. Доволі логічні превентивні заходи проти проросійського населення перетворилися з вини як центрального уряду, так і крайових адміністрацій Галичини та Буковини в безконтрольний терор проти всього українського населення Австрії. Незважаючи навіть на те, що, за словами К. Левицького, "... у Галергофі не страчено свідомо жодної проавстрійськи налаштованої людини" [14, с. 410], методи боротьби з москвофільством, як і сама урядова політика в цьому напрямку, заслуговують серйозної критики та всебічного засудження.

Москвофільський рух внаслідок репресій австрійської військової влади у роки світової війни остаточно перестав бути потужною політичною течією українства західноукраїнських земель.

Використані джерела:

1. Берест І. Виселенці та біженці з Галичини і Волині в роки Першої світової війни // Держава та армія: Вісник національного університету "Львівська політехніка". – Львів, 2006. – № 571. – С. 201-207.

2. Въ Имп. кор. Наместничество въ Граце / Талергофский альманах. – Выпуск четвертый. Талергофъ. Часть вторая. – Львовъ: Изданіе "Талергофскаго Комитета", 1932. – 162 с.
3. Гнасъ / Талергофский альманах. – Выпуск второй: Терроръ въ Галичинъ. Терроръ в Буковинъ. Отзвуки печати. Терезинъ, Гминдъ, Гнасъ и др. Беллетристика. – Львовъ: Изданіе "Талергофскаго Комитета", 1925. – 154 с.
4. Дневникъ покутьянина / Талергофский альманах. – Выпуск третий: Талергофъ. Часть первая. – Львовъ: Изданіе "Талергофскаго Комитета", 1930. – 160 с.
5. Дневникъ священника изъ Самборщины / Талергофский альманах. – Выпуск третий... – 160 с.
6. Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України! – Одеса: Маяк, 2008. – 1168 с.
7. Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.). Документи і матеріали. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – 512 с.
8. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918). У 2-х ч. Ч. 1. Галицька Руїна 1914-1917 рр. – Львів: Червона калина, 1923. – 132 с.
9. Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 284 с.
10. Изъ дневника о. Григорія Макара // Талергофский альманах. – Выпуск второй... – 154 с.
11. Изъ записокъ о. Александра Гелитовича, настоятеля прихода г. Косова / Талергофский альманах. – Выпуск четвертый... – 162 с.
12. Киселевскій Ю. Терезинская тюрьма / Талергофский альманах. – Выпуск второй... – 154 с.
13. Курилло Ф. Дневникъ лемка изъ Талергофа / Талергофский альманах. – Выпуск третий... – 160 с.
14. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. На підставі споминів і документів. – Львів, 1929. – Ч. 1. – 414 с.
15. Маковський В. Гмінд. Табор українських збігців і виселенців у часі Першої світової війни 1914-1918. Спогади зперед 20-ти літ / В. Маковський. – Львів: Діло, 1935. – 301 с.
16. Маковський В. Талергоф (спогади і документи). – Львів, 1934. – 260 с

17. Москвофільство: документи і матеріали / За заг. ред. проф. С.А. Макаруча. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 236 с.
18. Пашаева Н. Очерки истории русского движения в Галичине XIX – XX вв. // Гос. публ. б-ка России. – М., 2001. – 201 с.
19. Подробности жизни в Талергофе / Талергофский альманах. – Выпуск второй... – 154 с.
20. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ; Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 320 с.
21. Пребывание в Талергофе В.Р. Ваврика / Талергофский альманах. – Выпуск второй... – 154 с.
22. Чертова башня в Вене / Талергофский альманах. – Выпуск второй... – 154 с.

Олена Заєць

ПОЧАТОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРАВОСЛАВНОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ

Досліджується ставлення російської православної церкви до розв'язання Першої світової війни, лідерів проповідництва та ставлення суспільства до подій 1914 р.

Ключові слова: Перша світова війна, Антоній (Храповицький), Евлогій (Георгієвський), Андрей (Шептицький), захоплення Галичини.

Наразі болючим є питання розпалювання міжнаціонального конфлікту, що може призвести до початку третьої світової війни. Суспільству притаманна деяка ейфорія щодо її наслідків. Уже стерлися з пам'яті жахи Другої світової війни, тим більше братовбивства революції 1917 р. і громадянської війни. Але війна є війна, і, починаючись із виправданих ідей, вона закінчується втратою рідних, каліцтвами й розчаруваннями. Саме тому доцільним є розглянути попередній досвід початку Першої світової війни, її підбурювачів, фанатичність духовенства й недалекоглядність політиків, які опиралися на райдужні ідеї і власні амбіції. Підтвердженням тому є періодичні видання того часу, які відображають настрої, менталітет суспільства і дають змогу зрозуміти, чому такі події мали місце в історії.

Початок війни в 1914 р. підтримали практично всі верстви населення Російської імперії, зокрема інтелігенція й наукові кола. Теорія панславізму була популярною в Росії і раніше, а з початком війни в усіх православних журналах почали друкувати матеріали з ідеями єднання всіх слов'янських народів під проводом Росії на основі православної віри. Російська православна церква розпалювала й заохочувала мілітаристські настрої в Росії [1, 527].

Лідером проповідницької літератури під час війни був архієпископ Харківський Антоній (Храповицький). У "Волинських єпархіальних відомостях" від 31 липня 1914 р. була розміщена промова Антонія після молебну про дарування перемоги російській зброї, де говорилося, що не сумний, а радісний той день, коли цар покликав під свої знамена солдат, бо у ворожій Австрії страждають від гонінь католиків 4 млн. малоросіян. Треба також захистити 2 млн. сербів, яких підступна Австрія відірвала від рідного племені й намагається схилити до латинської єресі. І неможливо могутній Росії терпіти щоб Гроб Господній і Віфлеєм залишалися в руках невірних [2, 526]. Там само від 30 жовтня 1914 р. була надрукована промова архієпископа Антонія "Победа русской души" на патріотичній маніфестації 9 жовтня 1914 р. для харківського студентства, де говорилося, що православне смирення привело російську армію до перемоги, і тільки російська православна душа могла здійснити подвиги. Православні християни виявили мужність, хоча цар звав їх на смерть, отримувати тяжкі рани, бути в холоді і голоді, без сну й даху над головою [3], [4]. У Харкові за сприяння архієпископа Антонія великим тиражем було видано кілька брошур, де обґрунтовувалася необхідність приєднання Галичини, Буковини і Закарпаття до складу Росії, бо колись ці землі були частиною Київської Русі [5], [6], [7]. Архієпископ просив також парафіян, щоб вони опікувалися сім'ями тих, хто пішов на фронт, гуртуватися громадою, підтримувати державу шляхом допомоги дітям і сім'ям воїнів [4, 29].

Другим лідером православного проповідництва в роки Першої світової війни був архієпископ Холмський Євлогій (Георгієвський). У "Волинських єпархіальних відомостях" № 30 за 24 липня 1914 р. була його промова на всенародному молебні на площі імператора Олександра II, де він говорив: "У нас зовсім з іншим почуттям билося серце, коли кликали на подвиги за праве діло – це були високі пориви захисту слабких, допомоги гнобленим. В одній тільки Росії знаходили опору балканські слов'яни, нею ж були створені незалежні держави на Балканах і хоч ця справа коштувала великих жертв, але

визвольну Балканську війну 1876 р. ми вважаємо однією зі світлих сторінок своєї історії. Наші вороги через егоїзм не розуміють наших мотивів" [9, 502]. А на літургії в Почаєво-Успенській лаврі з нагоди приєднання Галичини 14 листопада 1914 р. він говорив: "Велика радість матері, яка знайшла загублену дитину, так і Росія нарешті з'єднала слов'янські народи. Спочатку ми думали: для чого ця війна, для чого ці потоки крові? А виявилось, не даремно. Нещодавно Туреччина оголосила нам війну – буде користь і з неї". Тут очевидною є месіанська ідея Росії про об'єднання всіх слов'янських народів у своєму складі, і навіть більше – архієпископ Євлогій говорив, що руками нашого імператора було б добре повернути Святу Софію. Для цього треба зі смиренням переносити всі біди війни, твердо вірячи у велике майбутнє Росії, і, можливо, наш благочестивий монарх і стане великим світильником віри. У № 52 за 1914 р. "Волинських єпархіальних відомостей" архієпископ Євлогій говорив, що хоч виховувались галичани в традиціях латинської унії, вона не змогла заглушити в них російський дух. У Житомирі архієпископ Євлогій створив Єпархіальний комітет з надання допомоги тим, хто її потребує в роки війни [8, 574-575].

Цікаво, що промови свої архієпископ Харківський Антоній, який до того очолював Волинську кафедру, продовжував друкувати у "Волинських єпархіальних відомостях".

В. Власов у статті "Война за мир" в тих самих "Волинських єпархіальних відомостях" також твердив, що ця війна приведе тільки до позитивних результатів [10, 526-527]. Там же передрукували уривки з роботи М. Меншикова "Письма к ближнему" 1911 р., який говорив, що війна тим прекрасна, що заставляє всі замкнені душі розкритися і показати, що в них є, і так само, як після бурі стає легко дихати, так і після війни розв'яжеться багато проблем. Звісно, перемога російської армії була досягнута завдяки молитвам російської православної церкви.

У безкоштовному додатку до Московського журналу "Кормчий" за редакцією С.С. Ляпидевського в № 41 за 1914 р. була описана урочиста служба Божа в неділю 7 вересня у щойно захопленому Львові старшим вікарієм Московської митрополії Трифоном у Георгіївській церкві. Для цього запросили хор з Почаївської лаври. На службі були генерал-губернатор Галичини граф Г. Бобринський, військовий губернатор граф С. Шереметьєв, комендант генерал Ейхе, граф В. Бобринський, представники міської влади. Потім єпископ Трифон

відслужив панахиду на цвинтарі, відвідав шпиталі. Спочатку митрополита Андрея (Шептицького) не заарештовували за взяття з нього обіцянку не агітувати проти православ'я, але вже на другий день він провів службу у своєму соборі з проповіддю проти православної церкви. Тоді ж його під конвоєм відрядили вглиб Росії. В журналі "Руководство для сельских пастырей" № 41 за 1914 р. священник Платон Петров розмірковував: "Для російської людини, вихованої в душі чистого православ'я, діяльність Шептицького є незрозумілою, і виникає навіть питання: "Як може погодитися освічена людина, католик за народженням і вихованням, не втративши сумління, хоч трохи віруюча протягом багатьох років грати роль греко-уніатського владика і в той же час ненавидіти свою паству? Як може щирий католик у той же час бути і напівкатоликом і напівправославним? Яка людина здатна погодитися надягти на себе личину доброго пастиря російських галичан з виключною метою: вбити в цій пастві саму душу – її національну самосвідомість і глибоку прив'язаність до віри предків? Потрібно бути справжнім єзуїтом, у якого мета виправдовує найганебніші засоби, потрібно зовсім переробити душу до повної втрати всякого співчуття до людей, щоб протягнути нечисті руки до пастирського жезла греко-католицького митрополита з диявольськими намірами стосовно цілого народу" [11, 123]. Хоч це думка і представника церкви, який має любити людей, але очевидно є нетерпимість до будь-якого інакодумства і нерозуміння людей, які можуть мати іншу думку, варту поваги.

У той же час у "Волинських єпархіальних відомостях" розміщена була стаття протоієрея В. Б.-ського "На Божественной страже", де він говорив про те, що населенню Галичини притаманна релігійність. У кожному домі був молитовник, також богослужбові книги і картинки з Києво-Печерської лаври. Уніатські священники змушені були рятуватися від російських військ або були арештовані ще австрійцями за підозрою в русофільстві. Небагато з них залишилося на своїх місцях. Коли протоієрей В. Б.-ський зайшов до будинку одного священника, який був ув'язнений австрійцями, там виявилось багато православної літератури, в тому числі журнал "Русский паломник". Коли парафіяни попросили охрестити немовля, священник сказав, що може це зробити за російським зразком, на що вони погодилися, бо вважали себе православними. 27 жовтня був освячений новопобудований храм у с. Дітківцях Кременецького повіту, 9 листопада в м. Із'яславль за православним обрядом. В № 48 "Волинських єпархіальних відомостей" за 1914 р. була передрукована стаття

П. Ансєрова з "Орловських єпархіальних відомостей" "Историческая миссия России на Балканах", де говорилося, що Росія здійснила б ще в 1768-1791 рр. "грецький проект", який передбачав відновлення Візантійської імперії, уже був і кандидат – великий князь Костянтин Павлович, але німецька інтрига розладнала цей план. Пізніше в 1877-1878 рр. переможну ходу Росії знову зупинила Німеччина. Зараз Росія прийняла ворожий виступ Туреччини як мудрий акт провидіння. Росія визволить залишки пригноблених християнських народів і знайде ключі від свого дому, вирішивши питання проток [12, 801-803].

Правда, "Волинські єпархіальні відомості" передрукували також бесіду з архієпископом Фінляндським Сергієм з журналу "Земщина", де говорилося, що не варто через дрібниці протиставляти православне богослужіння уніатському [13, 707].

Спокійніше поставився до війни митрополит Київський і Галицький Флавіан (Городецький). Він звертав увагу, що саме священик має закликати до миру, взяти на себе обов'язок турбуватися про членів родин парафіян, які були покликані на фронт [14, 577-578]. Він хоч і володів титулом митрополита Галицького і мав першим вступити у володіння набутою паствою, однак через хворобу виїхав лише один раз на нетривалий час до своєї митрополії, проте вирядив туди єпархіального місіонера, члена Державної Думи від Київської губернії священика Михаїла Митроцького. На нього й поклали обов'язки здійснення урочистих богослужінь у Львівському соборі й місіонерську діяльність щодо возз'єднання уніатів [15, 679].

У московському журналі "Кормчий" було подано погляди на війну і ставлення до військової служби архієпископа Херсонського Димитрія та митрополита Московського Макарія. Звісно, на основі Священного Писання вони виправдовували війну [16, 522].

У всіх виданнях того часу висвітлювалася благочинна діяльність царської родини, яка власним прикладом самої імператриці Олександри Федорівни і дочок – Ольги Миколаївни і Тетяни Миколаївни, заохочувала працювати в шпиталях сестрами милосердя [17, 465].

Друкарня Києво-Печерської лаври видала листівку "Воззвание к русскому населению Галичины, врученное передовым отрядам русской армии для распространения на местах".

У передовій статті щотижневого видання учбового комітету при Святому Синоді "Воскресный день" у № 33 за 1914 р. говорилося, що боротьба, на яку

закликає Росію її державний вождь, така сама велична, як і Вітчизняна війна [18, 385]. Професор Д. Цветаєв у тому самому виданні в статті "Исторический смысл настоящей войны" говорив: "Час настав. І той зі слов'янських народів, хто не зрозуміє цього поклику, готує собі в історії участь Каїна. Це повинні зрозуміти слов'яни. За свою незалежність і достаток чесний і єдиний шлях – бути разом з Росією і її союзниками" [19, 468].

Указом від 9 липня 1914 р. була заборонена торгівля горілкою в неділю і святкові дні [20, 145-146]. Цього домагалася церква й раніше. Окремі єпархії подавали неодноразово клопотання до Синоду про заборону торгівлі міцними напоями в неділю, бо парафіяни не ходять на службу, тим самим зменшуючи церковні доходи. Тому було припинено продаж алкогольних напоїв на час мобілізації, але на прохання громадян й церкви цей захід було продовжено до закінчення війни. Але зразу ж перед державою постало питання: звідки взяти 1 млрд. руб. надходжень до державного бюджету. Пропонована ідея добровільних пожертв не дала очікуваних результатів. Було вирішено зробити спеціальну внутрішню позику білетами вартістю від десяти рублів. Така позика мала розповсюджуватися серед усіх верств населення [13, 430]

У тижневому виданні С.-Петербурзької духовної академії "Церковный вестник" від 31 липня 1914 р. говорилося про репресії щодо християн в Османській імперії і про те, що Росія є визнаною природною покровителькою всіх православних християн. Вона вже надала авторитетну допомогу в здійсненні реформ у Малій Азії, населеній вірменами, тому не має морального права залишити без допомоги християн всієї Османської імперії. У тижневому додатку до журналу "Кормчий" у № 45 за 1914 р. друкувалися спогади очевидців, як курди в кошиках перевозили боєприпаси, за що їх арештовували, і це викликало в них озлоблення. Вони діяли із засідок, використовуючи розривні кулі та інші дії, які призвели до більш рішучих заходів російської армії [21, 180]. У тому ж виданні "Кормчого" у № 48 за 1914 р. приводили свідчення очевидця, якою ціною далось Росії взяття фортеці Перемишль [22, 191].

У журналі "Русский паломник" за 1914 р. № 31 від 3 серпня давалося повідомлення про маніфестацію біля Зимового палацу 20 липня і говорилося, що після молебну цар звернувся до армії і флоту: "Зі спокоєм і достоїнством зустріла наша велика матінка Росія проголошення війни, але я переконаний, що доведемо війну до кінця, поки останній неприятельський воїн не піде з нашої землі. Благословляю армію на подвиг бойовий звитяжний". У тому ж виданні

від 31 серпня 1914 р. було повідомлення Святого Синоду про Галичину. З цього приводу в Синоді проходили наради його членів з прибулим у Петроград екзархом Константинопольського патріарха в Галичині архієпископом Харківським Антонієм. До цього у нього була нарада з митрополитом Київським Флавіаном, який мав титул митрополита Галицького, і архієпископом сусідньої єпархії – преосвященним Євлогієм Волинським. На нараді було вирішено клопотатися перед святого Синодом про вжиття заходів до забезпечення духовного і матеріального добробуту православних галичан. Святий Синод уповноважив архієпископа Харківського Антонія утворити кадри православних священиків для галицьких церков переважно галицького або волинського походження. Правда, львівський уніатський митрополит Андрій Шептицький був узятий у полон російськими військами і перебував у Нижньому Новгороді (з 18 вересня жив в м. Курск під наглядом поліції). Але на місці залишилися ще два уніатських єпископи – Григорій Хомишин у Станіславі і Костянтин Чехович у Перемишлі. Останній з них переховувався під захистом міцних перемишльських укріплень. Станіславський уніатський єпископ Григорій не оточений був фортечними мурами польсько-австрійського виробництва і тому позбавлений деякої свободи уніатської пропаганди. А ще, на допомогу собі, згадані єпископи мали вихованих ними фанатиків унії. Але народ все-таки не встиг ще зробитися слухняною зброєю і пам'ятає свою стару віру, до якої охоче повертається. На чолі Буковинської православної церкви стоїть архієпископ Чернівецький і митрополит Буковино-Далматинський Володимир де-Репта. Це тому, що Буковина за церковно-адміністративним поділом мала ще дві православні єпархії в Далмації (Задрська і Бока Которська). Як повідомлялося у новинах з Буковини, місцеве населення зустрічало російські війська з радістю [23, 753-756].

Церковний лідер Закарпаття Лукіан Богданович поїхав під приводом лікування спершу в Карлсбад, а потім у Гапштейн біля Зальцбурга. У 1913 р. розповсюдилася звістка про безслідне зникнення патріарха. Усі пошуки не мали успіху, і тільки в середині жовтня 1913 р. знайшли його понівечене тіло в 30 верстах від Гапштейна на річці Ахе. Патріарша кафедра була незайманою тривалий час, що було сприятливим для австрійського уряду. Через це сербське населення в Австро-Угорщині зменшувалося [24, 709].

У С.-Петербурзькому журналі "Русский паломник" у № 36 за той же рік з сумом говорилося, що Болгарія, за звільнення якої у 1877-1878 рр. проливали кров російські воїни, зараз на боці Туреччини і Троїстого союзу [25, 582]. Також

"Русский паломник" дає ґрунтовні описи й замальовки найбільших православних церков, монастирів із різних регіонів Австро-Угорщини, Болгарії, Румунії та Османської імперії. Схожі нариси друкував "Церковный вестник", а також наголошував на виключності моменту для реалізації подальшої слов'янської політики Росії. Наводилися слова царя: "Надеюсь с помощью Бога на победу над общим нашим врагом, на окончательное объединение всего славянства и на светлое будущее отдельных его народов"[26, 180].

Неодноразово в періодичній пресі того часу зверталася увага на віротерпиме ставлення російської адміністрації в Галичині до уніатів на протигагу німцям, які руйнували пам'ятки архітектури у французьких землях [27, 873].

Зверталася увага, що православна церква несе культуру співу, важливу для виховання дітей, тому треба підтримувати псаломщиків. Загальний спів у храмі має звернути на себе увагу громадськості й церковного управління, і треба винагороджувати псаломщиків, які сприяють об'єднанню громади [7, 496]

Яким би повним сподівань не був початок війни, але вже за кілька років, бачачи загибель рідних людей, каліцтва, втрати, населення було схильне до утопічної більшовицької агітації про негайний мир народам, землю селянам, фабрики робітникам.

Хоч і не можна порівняти вплив церкви на масову свідомість на початку ХХ ст. і тепер, однак ідеї слов'янської єдності під проводом Росії й одночасно розвиток національної самосвідомості в результаті воєнних дій є актуальним і в наш час.

Детальніше ознайомитися з ходом воєнних дій, реакцією населення, церкви на ті події можна гортаючи періодичні видання того часу у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Використані джерела:

1. Горский М. Панславизм // Русский паломник. – 1914. – № 33. – С. 527-530.
2. Антоний (архиепископ). Победа русской души: речь к харьковскому студенчеству во время патриотической манифестации на молебне 9 октября // Волынские епархиальные ведомости. – 1914. – № 44. – С.731-733.
3. Речь архиепископа Харьковского Антония после молебна о даровании победы русскому оружию // Там само. – 1914. – № 31. – С. 525-526.

4. Антоний (архиепископ). Поучение о помощи семействам наших воинов // Руководство для сельских пастырей. – 1914. – № 38. – С. 29-34.
5. Кадилин П. Грядущее завершение войною 1914 г. исторического призвания России-освободительницы и главы славянского мира (краткий очерк национального самосознания Русского государства от XV до XX в.) – Харьков: Тип. "Мирный труд", 1914. – 34 с.
6. Будилович Б. О необходимости включить всю Угорскую Русь в состав Российской империи. – Харьков: Тип. "Мирный труд", 1914. – 17 с.
7. Белгородский А.В. Галиция – исконное достояние России. – М.: Тип. Т-ва И.Д. Сытина, 1914. – 47 с.
8. Деятельность Епархиального комитета по оказанию пособий нуждающимся по случаю войны // Волынские епархиальные ведомости. – 1914. – № 34. – 21 августа.
9. Речь высокопреосвященнейшего Евлогия перед всенародным молебствием на площади императора Александра II // Там само. – 1914. – № 30. – 24 июля. – С. 502-503.
10. Их величества в Москве // Воскресный день. – 1914. – № 33.
11. Петров П. Заметки о церковно-общественной жизни: успехи русских войск в Галиции. Ссылка униатского львовского митрополита Шептицкого в Нижний Новгород // Руководство для сельских пастырей. – 1914. – № 41. – С. 122-126.
12. Ансеров П. Историческая миссия России на Балканах // Волынские епархиальные ведомости. – 1914. – № 48. – С. 801-803.
13. Печать // Там само. – 1914. – № 42. – С. 707
14. Августейшие сестры милосердия // Воскресный день. – 1914. – № 43. – С. 511.; Заботы царицы // Кормчий. – 1914. – № 39. – С.465.
15. Известия // Русский паломник. – 1914. – № 42. – 19 октября. – С. 679.
16. Власов В. Война за мир // Волынские епархиальные ведомости. – 1914. – № 31. – С. 526-527.
17. Из жизни других епархий // Там само. – 1914. – № 34. – С. 577-578.
18. Кто желателен, как регент церковного хора // Там само. – 1914. – № 29. – 17 июля.
19. Страдания галичан // Полтавские епархиальные ведомости. – 1914. – № 49. – С. 2734-2735.
20. Определение Святейшаго Синода от 20 июля 1914 г. за № 6502, высочайший манифест о войне с Германией // Курские епархиальные ведомости. – 1914. – № 29-30. – 1-8 августа. – С. 387-389.

21. Турецкий театр войны // Еженедельный вестник: бесплатное приложение к журналу "Кормчий". – 1914. – № 45. – С. 180.
22. Осада Перемышля // Там само. – 1914. – № 48. – С. 191.
23. Известия // Курские епархиальные известия. – 1914. – № 37. – 1 октября. – С. 753-756.
24. Известия // Русский паломник. – 1914. – № 44. – С. 709.
25. С нами ли болгары? // Там само. – 1914. – № 36. – С. 582.
26. При каких условиях возможен будет в Европе, если не вечный, то продолжительный мир? // Еженедельный вестник: бесплатное приложение к журналу "Кормчий". – 1914. – № 34. – С. 133.
27. Есипов В. Кошунства немцев // Голос истины. – 1914. – № 46-47. – С. 873.

УДК 94(477)"1914/1918":323.3–054.73(=162.1)

Тетяна Лихачова

ПОЛЬСЬКІ БІЖЕНЦІ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається вплив польських біженців на повсякденне життя місцевого населення українських губерній за часів Першої світової війни. До написання наукової розвідки були залучені архівні та друковані матеріали. Зроблено висновок про те, суспільство стало важливим ресурсом, який надавав допомогу біженцям-полякам.

Ключові слова: польські біженці, Перша світова війна, суспільство, повсякденне життя, українські губернії.

Перша світова війна по праву вважається дослідниками справжнім початком ХХ ст. Її новий, тотальний характер, спричинив глибокі зміни не тільки в засобах ведення бойових дій та плануванні операцій, але й у зовнішній та внутрішній політиці держав, житті пересічних громадян. Ставши трагедією для багатьох народів, вона перегорнула чимало звичних канонів, виявила крихкість європейської цивілізації та культури, вплинула на колективну та індивідуальну психологію.

У статті маємо на меті звернути увагу на "маленьких людей", які ставали мимовільними учасниками війни. Серед них і польські біженці, історія яких

являє собою долі сотень тисяч осіб мирних мешканців, які не за власним бажанням були втягнуті у військовий конфлікт (за підрахунками автора на території сучасної України їх знаходилось близько 200 тис. з понад 700 тис. осіб) [19, арк. 72; 20, арк. 3]. У роки війни вони стали невід'ємною частиною повсякденного життя українських губерній.

Сьогодні "біженство" як комплексне явище вивчається в українській [4–5], польській [25–26], російській [7; 9; 16], англійській [23–24] історіографіях. Водночас тематика є надзвичайно багатогранною, тому і досі чимало аспектів не охоплені науковцями. Натомість на дослідників чекає широка джерельна база, що представлена українськими, російськими, польськими, білоруськими архівами, періодичними виданнями, спогадами, нормативно-правовими актами тощо.

До літа 1915 р. біженство було стихійним, і переселення поляків подалі від бойових дій проходило без активного втручання влади. Другий етап переселення поляків розпочався влітку 1915 р. і тривав до кінця осені цього року, коли більшість біженців була розселена в тилкових губерніях країни. Російська армія була змушена відступати під натиском австро-німецьких військ. Верховне командування, яке мало надзвичайні повноваження у прифронтових районах, прийняло рішення про вивіз продовольчих запасів, підприємств, навчальних закладів, інших об'єктів державного значення разом із працівниками. Хоча дії військової влади не викликали схвалення Ради міністрів та багатьох політичних діячів, розпочалась евакуація цивільного населення вглиб країни. У такий спосіб військові намагались послабити противника і прискорити перемогу [8, с. 48–54].

Нові масові армії, засновані на загальній військовій повинності, змусили розцінювати чоловіків призовного віку як потенційних солдатів. Через що з'явилося прагнення виводити під час відступу (добровільно або примусово) все доросле чоловіче населення. Цей крок пояснювався стратегічними міркуваннями і планувався як тимчасовий короткотерміновий захід на час відступу. Проте реальність виявилась іншою: разом із чоловіками, батьками, братами та синами йшли їхні родини, які збільшували чисельність переміщених до сотень тисяч осіб. Таким чином, біженство стало масовим і в багатьох випадках примусовим. Лише незначна частина населення піддавалась паніці і була налякана чутками про жорстоке ставлення німців до мешканців окупованих земель та конфіскацію в них усіх продовольчих запасів. Хоча за своєю

суттю явище відрізняється від його сучасного розуміння, воно на законодавчому рівні отримало назву біженства, а виселені в такий спосіб поляки (а також інші мешканці прифронтових губерній) отримали статус біженців [6].

Сподівання на швидке повернення додому виявилось хибним, і на порядку денному повстала організація створення системи всебічної допомоги біженцям. У серпні 1915 р. було створено Особливу нараду з улаштування біженців – вищу державну установу під керівництвом МВС, яка зосередила всі важелі керування та фінансування допомоги біженцям у Російській імперії. Окрім державних структур до роботи долучилися російські громадські організації (Всеросійська земська спілка допомоги хворим та пораненим воїнам (далі – ВЗС), Всеросійська спілка міст (далі – ВСМ)), Комітет Її Імператорської Високості Великої Княжни Тетяни Миколаївни для надання тимчасової допомоги постраждалим від військових дій (далі – КТМ), що був напівдержавною структурою, яка діяла під заступництвом Тетяни Романової, а також польські товариства допомоги жертвам війни). Найбільшими з них були Центральний цивільний комітет губерній Царства Польського (далі – ЦЦК) та Товариство допомоги нужденним родинам поляків, які беруть участь у війні, та бідному польському населенню, що постраждало від військових дій (далі – ПТДЖВ). Усі зазначені організації апелювали до місцевої громадськості, без якої було важко впоратися з вирішенням питань допомоги біженцям.

Наприклад, у діяльності КТМ важливу роль відігравали всеросійські та локальні збори пожертвувань на потреби постраждалого населення. Звернення його керівниці Тетяни Миколаївни до населення імперії щодо збору пожертвувань на користь біженців та інших жертв війни регулярно друкувались на сторінках періодичних видань [11, с. 241]. 29–31 травня 1915 р. з нагоди дня народження великої княжни влаштували всеросійський кухольний збір під назвою "Росія – розореним окраїнам". З метою зібрати кошти для полегшення долі населення, яке постраждало від наступу ворога, по всій країні для продажу розіслали 25 млн. спеціальних значків, 1 млн. листівок з портретом Тетяни Миколаївни, настінні портрети великої княжни тощо [9, с. 117]. Дійсно, у Харківській губернії 29–31 травня зібрали понад 10 тис. крб. [2, арк. 56, 63]. Усього в результаті кампанії фонд КТМ поповнився 2,2 млн. крб. [9, с. 118].

12 січня 1916 р. члени правління харківського відділення КТМ ініціювали лотерею-алеґрі, для проведення якої імператриця Олександра Федорівна надіслала ковдру власної роботи. Прибуток склав близько 9,5 тис. крб.

27 березня був влаштований концерт, який поповнив кошти відділення на 700 крб. [3, с. 21, 35]. Аналогічні заходи проводились і в інших українських губерніях. При цьому збори пожертв відзначалися різноманітністю форм їх проведення: від продажу різного роду предметів – листівок, марок, жетонів, особистих речей членів імператорської родини, до влаштування лотерей, лекцій, концертів, ярмарок, спортивних святкувань, зборів одягу, взуття, білизни для біженців, відрахування від продажу квитків на проїзд у трамваї, на пароплаві, гри у карти, кеглі, більярд [13, с. 51–57]. За весь період існування комітету пожертви становили 12,6 млн. крб. [9, с. 148]. З метою заохочення й підняття соціального престижу, особи, які зробили великі приватні пожертви, нагороджувались особливими дипломами та жетонами. Вони свідчили про надання КТМ великих послуг жертвами або влаштуванням зборів, виставок, концертів, вистав, лекцій, лотерей тощо [16, с. 159].

Водночас у більшості випадків поляки перебували під опікою національних організацій – польських товариств допомоги жертвам війни, керівники яких визнавали, що без тісної співпраці з місцевою польською громадськістю ефективна та всебічна гуманітарна допомога біженцям неможлива. Багато хто брав участь у роботі комітетів. Місцеве католицьке духовництво надавало релігійну підтримку біженцям [21]. Після скорочення державного фінансування у другій половині 1916 р. ЦЦК вдався до поголового самооподаткування поляків, які мешкали в Російській імперії. Розмір щомісячного внеску склав 30 коп. [12, с. 396]. Акції було надано широкого розголосу. В ній взяло участь католицьке духовництво, у тому числі могольовський єпископ Я. Чеплак. Вони робили відозви. Проте замість запланованого 1,4 млн. крб. у такий спосіб зібрали 209 549 крб. [26, с. 199].

Натомість зауважимо, що окрім ЦЦК та ПТДЖВ (двох найбільших польських комітетів, які допомагали біженцям) свій внесок прагнуло зробити багато інших організацій, які діяли у Російській імперії. Наприклад, з початком біженського руху 4 дитячі їдальні Київського римо-католицького товариства, що виникло в 1903 р., були перекваліфіковані під притулки для дітей біженців. До забезпечення їх продовольством підключилося Товариство цукрозаводчиків і окремі заводи, які безкоштовно надавали цукор. Крім цього, правління Київського римо-католицького товариства висловило подяку лікарям, які допомагали хворим, які перебували під його опікою, та аптекарям, які відпустили для них ліки безкоштовно або за зниженими цінами [10, с. 54–55]. У

Києві допомогу співвітчизникам надавало товариство опіки польських дітей, Товариство польських лікарів. В Одесі працювало 7 польських товариств, серед яких Спілка рівноправ'я жінок, Товариство добродійності, Польський дім та ін. Представництва Католицького благодійного комітету діяли у 13 містах України. Навчанню дітей біженців приділяло увагу польське культурно-просвітницьке товариство "Матір Польська" [5, с. 81–83].

Тогочасні періодичні видання відігравали значну роль у формуванні ставлення до біженців у суспільстві. Вони були насичені розпачливими розповідями про тяжку біженську долю, нелюдські страждання, убогість, безвихідне становище. Явище неодноразово порівнювалося з "великим переселення народів" [17] та "епідемією кочування" [22].

За влучним висловом англійського дослідника П. Гетрелла з'явився образ безправної людини, об'єкта різноманітних виявлень громадської активності та гуманітарної допомоги. І така інформаційна політика була результативною, адже саме в цей час спостерігається сплеск благодійності [24, с. 558].

За даними доповідей у МВС з місць подій жителі тилкових районів зустрічали біженське населення співчутливо і доброзичливо [15, арк. 20, 60]. Та з другої половини 1916 р. ситуація змінюється. Ставлення місцевого населення до біженців стає все більш негативним, їх починають вважати тягарем, виселяти з квартир [14, арк. 37]. Частково це пояснюється зростанням витрат на утримання біженців, що викликало прагнення швидше їх позбутися. До того ж вони влаштовувались на роботу, погоджуючись на більш низьку платню, ніж її одержували місцеві мешканці [1, арк. 6]. А це призводило до конкуренції та невдоволення останніх. У пресі згодом з'являються висловлювання нетоварищеского характеру: "Понаїхали, понабивалися всюди... У власному місті розгорнутися ніде" [22].

Таким чином, польські біженці внесли змін до повсякденного життя українських губерній у роки Першої світової війни. Водночас суспільство, яке брало участь у допомозі їм, відігравало важливу роль в організації процесу опіки польськими біженцями. У той же час, у даному процесі можна виділити два етапи: перший – від початку появи біженців до другої половини 1916 р. Закінченням другого вважаємо прихід до влади більшовиків, які повністю перебудували механізм взаємодії держави і суспільства. Перший етап характеризується співчутливим ставленням до поляків у суспільстві, активною участю в наданні їм допомоги, зборами пожертв. Та з другої половини 1916 р.

ситуація змінюється: їх починають вважати тягарем. Адже виселення поляків до внутрішніх губерній планувалось як короткотерміновий захід, та насправді розрахунок на швидке повернення додому виявився хибним, і гостинність та симпатія до біженців, які відчувались на початку, поступово зникали.

Список літератури:

1. Державний архів Російської Федерації. – Ф. Р-3333. – Оп. 2. – Спр. 1.
2. Державний архів Харківської області. – Ф. 3. – Оп. 285. – Спр. 438.
3. Ежемесячник Харьковского губернского отделения Комитета Ее Императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны. – Х. : Тип. Б. Бенгис, 1916. – 44 с.
4. Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.) / Л. М. Жванко. – Х., 2012. – 568 с.
5. Жванко Л. Іноземні біженці Першої світової війни / Л. Жванко // Київська старовина. – 2005. – № 3. – С. 77–93.
6. Законы и распоряжения о беженцах. – Вып. 1. – М., 1916. – 63 с.
7. Курцев А. Н. Беженцы Первой мировой войны в России (1914–1917) / А. Н. Курцев // Вопросы истории. – 1999. – № 8. – С. 98–114.
8. Лихачова Т. М. Польські біженці в Росії (серпень 1914 р. – листопад 1917 р.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Лихачова Тетяна Миколаївна. – Харків, 2010. – 220 с.
9. Матвеева Н. Л. Благотворительность и императорская семья в годы Первой мировой войны / Н. Л. Матвеева. – М., 2004. – 189 с.
10. Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність : наук. зб. – Житомир, 1998. – 226 с.
11. От Комитета Ее Императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны по оказанию временной помощи пострадавшим от военных бедствий // Вера и разум. – 1915. – № 2. – С. 241.
12. Помощь беженцам // Трудовая помощь. – 1916. – № 9. – С. 391–397.
13. Труды соединенного собрания членов Комитета Ее Императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны с местными представителями 3–7 мая 1915 г. – Пг., 1915. – 342 с.
14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф. 917. – Оп. 1. – Спр. 185.
15. ЦДАК України. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 1649.

16. Цовян Д. Г. Деятельность государственных органов и общественных организаций по оказанию помощи беженцам в годы первой мировой войны. 1914–1917 гг.: дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Цовян Давид Грантович. – М., 2005. – 216 с.
17. Южный край. 08.07. 1915.
18. Южный край. – 14.02. 1916.
19. Archiwum Akt Nowych (далі – ААН). – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 54.
20. ААН. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 284.
21. Dziennik Kijowski. – 27.08. 1915.
22. Dziennik Kijowski. – 30.08. 1915.
23. Gatrell P. A Whole Empire Walking: Refugees in Russia during World War I / P. Gatrell. – Bloomington, 1999. – 318 p.
24. Gatrell P. Refugees in the Russian Empire, 1914–1917. Population Displacement and Social Identity / P. Gatrell // Critical Companion to the Russian Revolution, 1914–1921. – London, 1997. – P. 554–564.
25. Korzeniowski M. Tuiaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach Pierwszej wojny światowej / M. Korzeniowski, M. Mędzik, D. Tarasiuk. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2007. – 238 s.
26. Spustek I. Polacy w Piotrogradzie 1914–1917 / I. Spustek. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. – 465 s.

Володимир Копич

Науковий керівник – к.і.н., доц. Мартиненко В.В.

ПРОБЛЕМА БІЖЕНЦІВ У НІЖИНСЬКОМУ ПОВІТІ 1914 – 1918 РР. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІМПЕРСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ

У статті, на основі наукових напрацювань, проаналізовано проблему біженців у 1914 – 1918 рр. Всебічно окреслено питання їх працевлаштування та соціального захисту.

Ключові слова: громадські організації, Всеросійський земський союз, Тетянинський комітет, соціальний захист, працевлаштування біженців.

Минула 100-та річниця від початку Першої світової війни, яка разом з Другою світовою стали одними з найкровопролитніших в історії людства ХХ століття. Врахування історичного досвіду, помилок минулого – корисні ліки

для запобігання протиріч і конфліктів як регіонального, так і глобального вимірів. Вагомим у цьому ключі є вивчення проблеми біженців, як соціального явища, яке й на сучасному етапі, привертає увагу істориків-дослідників багатьох країн.

Питання біженців у 1914 – 1918 рр. є актуальним і потребує всебічного й комплексного дослідження. Зауважимо, що сучасна українська історіографія, на думку Л.Жванка, переживає період свого піднесення[4, с.90]. Серед вчених, чії роботи присвячені проблемі біженців можемо назвати ґрунтовні праці О.Реєнта та Б.Янишина [8], Г.Сегеди [10] та Л.Жванка [5]. Також у історичних розвідках О.Доніка [3] та Т.Загребельної[6] започатковані дослідження процесу становлення структуризації, соціальної бази й діяльності гуманітарних організацій в Україні, що діяли у період Першої світової війни.

З 1914 – 1918 рр. на терені України перебувала велика кількість біженців, яка просто залишалась або переходила за межі території Російської імперії. Переселенню галичан – біженців спонукала Велика війна, й політика Австро-Угорщини. Перебуваючи у паніці та від нестачі їжі, населення рухалось у Східному напрямку у пошуках кращої долі. Однією з причин міграції біженців із Західної України, окрім військового фактору, на думку професора Г.Сарбея, були й масові репресії австро-угорських та російських окупаційних режимів [9]. Хронологічно їх перебування умовно можна поділити на декілька етапів:

1) осінь 1914 р. – зима 1916 р. – процес евакуації біженців та розселення їх у тилкових губерніях Російської імперії;

2) весна 1916 р. – весна 1918 р. – перебування у тилкових губерніях та підготовка до евакуації, започаткованої в часи Української Центральної Ради;

3) літо – зима 1918 р. – процес повернення біженців до своїх домівок за доби Української Держави.

Масове прибуття біженців на територію Російської імперії із західного театру воєнних дій розпочалося у липні – серпні 1915 р., досягнувши великої кількості у вересні – жовтні, завершилося у листопаді – грудні того ж року. До українських губерній – Чернігівської, Полтавської, Катеринославської, Харківської, Херсонської – з'являлися біженці з Волині, Поділля, Буковини, Гродненщини, Холмщини, Прибалтійських володінь. Найбільше польських біженців прибуло із Сувалської, Ломжинської, Варшавської та Люблінської губерній Королівства Польського [4, с. 36].

Україна стала цією буферною зоною, через яку відбувався перехід великої кількості людей з Галичини, Волині, Поділля, Польщі, Прибалтики до губерній Росії. Значна їх частина тимчасово перебувала в українських містах і селах. Незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу, біженці отримували допомогу та підтримку з боку державних та місцевих органів влади, самоврядувань різних рівнів, благодійних, громадських та етнічних спілок.

Якщо ж говорити про допомогу біженцям, то вони не лишалися без соціального захисту на території Російської імперії. Першими, хто взяв на себе обов'язок допомоги біженцям у тогочасній ситуації стали громадські організації.

У період з липня – серпня 1914 р. діячі земського і міського самоврядувань, за участі громадського загалу, було започатковано дві потужні інституції, які мали розгалужену мережу відділень у губерніях та містах Російської імперії. Ними стали Всеросійський земський союз та Всеросійський союз міст, утворені відповідно 30 липня та 8-9 серпня 1914 р. Очолили їх відповідно: ВЗС – князь Г.Є. Львов, а ВСМ – М.В. Челноков [4, с.44].

Окрім громадських організацій, безпосередню допомогу постраждалим від воєнних бід населенню надавав комітет Великої княжни Тетяни Миколаївни, що виник у вересні 1914 р. Метою якого було насамперед - це надання тимчасової допомоги тим особам, які постраждали внаслідок воєнних дій, а також тим, хто залишав свою територію проживання за наполягання влади. При цьому виокремилися конкретні напрямки допомоги з боку Тетянинського комітету:

- а) надання одноразової допомоги біженцям;
- б) сприяння у справі транспортування біженців;
- в) пошук роботи для працездатних;
- г) сприяння розміщення у богадільні, притулки та інші благодійні заклади непрацездатних;
- д) надання цим людям допомоги;
- є) відкриття, виходячи з наявних коштів, власних закладів опіки для непрацездатних;
- ж) сприяння в отриманні біженцями узаконеної допомоги за завдані війною збитки і т.д.;
- з) прийом пожертв [4, с. 46].

Для реалізації цих положень, Тетянинський комітет прагнув скористатись фінансуванням від громадських пожертв та асигнуванням з Державної скарб-

ниці. Також цьому комітету надавалось право відкривати власні віділення, які були утворені відразу у прифронтових, а пізніше і в тилкових губерніях імперії.

Якщо ж оцінювати роль Тетянинського комітету, за висловом Н.Загребельної, то це була одна з найбільших громадських організацій, що опікувалась справами біженців за період Першої світової війни [7, с.89]

З приводу соціальної підтримки селянам – біженцям у Ніжинському повіті, то місцеве населення не залишало осторонь у скрутному становищі цих людей і всіляко намагалось їм допомогти. У газеті "Неженец" від 12-19 вересня 1915 року зафіксовано, що селянин, хутіра Беден Талалаївської волості, Сидор Васильович Динька привіз сіно та хліб тим селянам, які найбільше в цьому мали потребу "и вот я привез, сколько могу, из своих "достатков": 20 вязов сена и 10 шт. хлебов и покорно прошу раздать по своему усмотрению более нуждающимся" [4, с.157].

Стосовно проблеми працевлаштування біженців, то тут слід зазначити, що тогочасна влада була зацікавлена в тому, щоб більша їх частина утримувалась самостійно. Частина біженців не мала часу працювати, оскільки для них важливим пріоритетом був пошук своїх членів сім'ї, головним чином, дітей, які за умов війни, просто загубилися. Крім того, ці люди, переселяючись у нове місце, на чужу їм територію, не відчували себе осілими на тривалий час, що не сприяло налагодженню власної справи, а лише спонукало до роботи у наймах. Місцеві землевласники, намагалися платити біженцям меншу заробітну плату, у порівнянні з корінним населенням, що також не додавало бажання працювати. Тому їх становище на чужій землі було вкрай тяжким.

Щодо біженців, які перебували на території Ніжинського повіту, то в основному вони працювали на сільськогосподарських роботах. Прикладом може послугувати джерело, у якому Всеросійське Бюро праці просить Ніжинську Земську Управу надати допомогу для сільськогосподарських робіт, "бо недостатньо робочої сили для ведення цих робіт весною і тому вони просять знайти робочу силу, яку представляють собою біженці" [1].

Щодо фінансової допомоги біженцям, то робилися перекази до Ніжинського Казначейства для біженців. В одному з документів говориться про те, що робилися перекази з боку Канцелярії Чернігівської Губернської ради до Ніжинського казначейства у розмірі 1360 руб. "на расходы по устройству беженцевъ квартирный и продовольственный пайки за июнь – сентябрь 1916"[1]

Канцелярія Чернігівської Губернської ради також робила перекази до Ніжинського Казначейства у розмірі 1750 руб. для потреб біженців за жовтень –

грудень 1916 року[2]. Варто відмітити те, що не дивлячись на ситуацію яка на той час була, надання фінансової підтримки для біженців Ніжинського повіту робилося регулярно.

Проаналізувавши вищевикладене приходимо до висновків, що становище біженців було тяжким і неоднозначним. З одного боку ними опікувався Всеросійський Союз Земства, який допомагав у скрутний час матеріально, а ще продуктами й ліками. В окремих випадках надавалась допомога з боку місцевого населення, особливо селянам – біженцям. З іншого – цій категорії населення часто-густо "некомфортно" жилося у зовсім чужій місцевості, яка на нетривалий час ставала прихистком для них. Як бачимо, проблему біженства можна вважати однією з центральних періоду Першої світової війни, яку з належною повнотою слід вивчати.

Використані джерела:

1. Ніжинський філіал Чернігівського обласного державного архіву (НФЧОДА).- Ф. № 342. – Оп. 1 №1928 "О беженцах"
2. Ніжинський філіал Чернігівського обласного державного архіву (НФЧОДА).- Ф. № 342. – Оп. 1 №1928 "О беженцах"
3. Донік О.М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Вип. ІХ. – К.,2005. – С.61–86.
4. Жванко Л.М. Біженство Першої Світової війни. Документи і матеріали., Харків – 2009
5. Жванко Л.М Проблеми працевлаштування біженців Першої Світової війни в Українських губерніях за часів Російської імперії // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. ХХХV, 2013. – С. 90–97
6. Загребельна Н.І. Провідні гуманітарні громадські організації в Україні у період Першої світової війни: створення, структура, соціальна база, джерела фінансування // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Вип. VI. – К., 2003. – С.256–367
7. Загребельна Н.І. Роль Комітету її імператорської високості великої княжни Тетяни Миколаївни в організації надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій у роки Першої світової // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Вип. ІХ. – К., 2005. – С.89
8. Реєнт О., Янишин Б. Україна у Великій війні 1914–1918 рр.: Основні дослідницькі напрями в сучасній українській історіографії // Історичний журнал. – 2005. – С.48

9. Сарбей Г.В. Національне відродження України. Україна крізь віки. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – Т. 9. – С. 306
10. Сегеда Г.В. Огляд джерел та літератури з проблеми біженців в Україні у період Першої світової війни//Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. IX. – К.,2005. – С.136–146.

УДК [76:929]+94(477)"1916/1917"

Тетяна Ніколаєва

**ФРОНТОВІ РОБОТИ 1916–1917 РР.
УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНИКА І ГРАФІКА І. К. ДРЯПАЧЕНКО**

В статті розглядається творча діяльність українського художника і графіка Івана Кириловича Дряпаченка (1881–1936) під час перебування з 1916 по 1917 рр. у воєнно-художньому загоні "Трофейної комісії при Військово-похідній канцелярії Його Імператорської Величності". Детально проаналізовано його графічні роботи.

Ключові слова: Іван Кирилович Дряпаченко, художник, графік, Перша світова війна.

В статье рассматривается творческая деятельность украинского художника и графика Ивана Кирилловича Дряпаченко (1881–1936) во время его пребывания с 1916 по 1917 гг. в воєнно-художественном отряде "Трофейной комиссии при Военно-походной канцелярии Его Императорского Величества". Детально проанализированы его графические работы.

Ключевые слова: Иван Кириллович Дряпаченко, художник, график, Первая мировая война.

Creative work of the Ukrainian painter and graphic artist – I. K. Driapachenko while he was on the fronts of First World War in 1916–1917 is described in the article. His graphic works are detailed analyzed in the article.

Key words: Ivan Kirilovich Driapachenko, painter, graphic artist, First World War.

Во время Первой мировой войны украинские земли стали ареной военных действий. По территории Украины проходил Южно-Западный, а с декабря 1916 г. Румынский фронт. В глобальном военном конфликте приняла участие и творческая интеллигенция. В частности в русскую армию были призваны художники, литераторы и фотографы. После создания 22 июня 1916 г. "Трофейной комиссии, состоящей при Военно-походной канцелярии Его Императорского Величества" некоторые из них, в том числе украинский художник И. Дряпаченко – были направлены на службу в военно-художественный отряд при этой комиссии¹.

В данной статье впервые детально анализируется творческая деятельность И. Дряпаченко во время службы с 1916 по 1917 гг. в военно-художественном отряде "Трофейной комиссии" и раскрывается его личность не только, как талантливейшего украинского художника, но и графика.

К сожалению, большая часть творческого наследия И. Дряпаченко утрачена. В государственных коллекциях тринадцати музеев Украины, России и Республики Беларусь хранятся единичные примеры его таланта и высочайшего мастерства. Именно поэтому представляют особый интерес сохранившиеся графические работы художника 1916–1917 гг.

Упоминание о пребывании И. Дряпаченко на фронтах Первой мировой войне содержатся в научных статьях автора и А. Коваленко². Кроме документов фонда № 1144 "Дряпаченко Иван Кирилович (1881–1936), художник" Центрального государственного архива-музея литературы и искусства Украины (ЦГАМЛИ Украины), основой для этого исследования послужили данные Государственного исторического музея (ГИМ, РФ), Центрального военно-морского музея (ЦВММ, РФ), Военно-исторического музея артиллерии, инженерных войск и войск связи (ВИМАИВиВС, РФ) и Могилевского областного краеведческого музея им. Е. Р. Романова (МОКМ, Республика Беларусь).

Иван Кириллович Дряпаченко (04.08.1881, с. Васильевка, Полтавская губ.– 24.12.1936, с. Васильевка, Полтавская обл.) родился в семье безземельного крестьянина Кирилла Федоровича Дряпаченко, который служил в экономии помещиков Капнистов. В 1894 г. с их помощью тринадцатилетний Иван посту-

¹ Терещенко А. К. "І. К. Дряпаченко". Нарис про життя і творчість художника з фотоілюстраціями його робіт та текстом виправлень до вказаних сторінок нарису. — ЦГАМЛИ України, ф. 1144, оп. 1, д. 14, л. 61.

² Коваленко А. Квітуча Україна Івана Дряпаченка // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: збірка наукових праць / Под заг. ред. Н. Є. Трегуб. — Харків: ХДАДМ, 2003-2004. — № 3-4. — С. 41-47.; Ніколаєва Т. Повернення з небуття (архівні документи про українського художника Івана Дряпаченка) // Архіви України. — К., 2013. — № 4 (286). — С. 143-155.

пил в Киевскую рисовальную школу, в 1898 г. в Московское училище живописи, ваяния и зодчества (мастерская В. Серова). В 1903 г. И. Дряпаченко получил звание некласного (свободного) художника. С 1903 по 1911 гг. он учился в Высшем художественном училище при Академии художеств в Петербурге (мастерская И. Репина, В. Савинского, П. Чистякова). В 1911 г. за картину "Саломея" (1911, место нахождения не известно) ему было присуждено звание художника по живописи. В 1912 и 1913 гг. И. Дряпаченко побывал в пенсионерских поездках (стипендия на обучение – прим. авт.) в Италии. За картину "Святое семейство" (1912, место нахождения не известно) художник получил III-ю премию им. А. Куинджи. Во время второй пенсионерской поездки 1913 г. И. Дряпаченко создал вторую отчетную картину – "Поминальный день во Флоренции" (1913, НИМ РАХ). Находясь в 1914–1915 гг. на родине в с. Васильевка, художник создал ряд полотен на народную тематику – "Навстречу вечеру" (1915, ДОХМ), "Вечер у озера", "Параска в праздничный день", "Косари" и др.³

1916 г. принес И. Дряпаченко резкое изменение стиля жизни, новые условия творчества, новые сюжеты и впечатления. Он был призван на войну и прикомандирован к военно-художественному отряду "Трофейной комиссии". В состав отряда кроме него входили: художники М. Мизернюк и М. Сергеев, литераторы А. Гинерман и Г. Синельников, фотограф А. Эглит, денщик П. Петухов. Перед художниками ставились разные задачи, как-то: роспись знамен, создание портретов участников войны, отображение совершенных подвигов, сюжетов из фронтовой жизни, изготовление иллюстраций и т.д. Возглавлял отряд штабс-капитан Колобов (имя не указано). К "Трофейной комиссии" прикомандировывали художников, которые служили в разных военных частях в нижних чинах с правами вольноопределяющихся⁴.

География передвижения отряда обширна: Западный фронт (Ставка Верховного главнокомандующего в Могилеве), Юго-Западный фронт (Ставка армий этого фронта, г. Бердичев), штаб VII-армии в г. Бучач, районы размещения частей VII-армии, г. Станислав и др.

Из доклада штабс-капитана Колобова, датированного 24 октября 1916 г. известно, что первые работы художниками были созданы в Ставке Верховного Главнокомандующего в Могилеве, а именно "портреты генералов Алексеева,

³ Николаєва Т. Повернення з небуття (архівні документи про українського художника Івана Дряпаченка) // Архіви України. – К., 2013. – № 4 (286). – С. 143–150.

⁴ Терещенко А. К. "І. К. Дряпаченко". Нарис про життя і творчість художника з фотоілюстраціями його робіт та текстом виправлень до вказаних сторінок нарисув. — ЦГАМЛІ України, ф. 1144, оп. 1, д. 14, л. 61-62.

Кондзеровского, Пустовойтенко и др.). Далее отряд переехал в Ставку армий Юго-Западного фронта, в Бердичев (портреты Брусилова, Клембовского и др.). В штабе VII-ой армии художниками были созданы портреты генералов Щербачева, Головина, Незнамова и др., написан ряд этюдов и получены некоторые репортажи наиболее выдающихся боев армии... В шести верстах от первой линии окопов, отряд записал и зарисовал свыше 30-ти георгиевских кавалеров". О значительных трудностях и при этом большой работоспособности членов военно-художественного отряда в докладе Колобова говорится следующее: "Будучи заняты целыми днями от 7-ми часов утра и до 10-ти часов вечера, нередко, в настоящей боевой обстановке, – под действительным артиллерийским огнем. Отряду пришлось ютиться несколько раз в крестьянских разрушенных избах, спать на голом полу, нуждаясь в пище. Несмотря на столь трудные условия поездки, стоявшей на фронте плохой погоды, отряду все же удалось записать и зарисовать свыше 250-ти георгиевских кавалеров: офицеров и нижних чинов, нарисовать с натуры целую галерею портретов деятелей войны, сделать ряд масляных и акварельных набросков, сделать значительное количество фотографий и художественных набросков местностей и т.д."⁵

Созданные И. Дряпаченко в 1916-1917 гг. работы можно разделить на две группы. Во-первых, это графические зарисовки с места боевых действий с пояснениями что и где произошло. Во-вторых, графические и живописные произведения, созданные во время "временного затишья". Как то: портреты выдающихся военных деятелей русской армии, рисунки солдат во время отдыха, военнопленных, местных жителей, пейзажи Тернополя, Могилева, маленьких городков и интерьерные сюжеты из Ставки Верховного Главнокомандующего в Могилеве.

Фронтные произведения художника выполнены в разной технике: цветными карандашами, сангиной, акварелью, пастелью, тушью и маслом⁶. Но преобладают карандаши и тушь. В качестве материала, И. Дряпаченко использовал бумагу установленного формата, ватман, картон, фанеру.

Первая группа графических произведений И. Дряпаченко воспроизводит боевые действия во время Первой мировой войны. На рисунках содержатся

⁵ Колобов. "Доклад о второй поездке отряда комиссии в ставку Верховного главнокомандующего и на Юго-Западный фронт" про участь Дряпаченка І. К. в цій поїздки, як художника. – ЦГАМЛІ України, ф. 1144, оп. 1, д. 10, л. 2-3.

⁶ Ніколаєва Т. Повернення з небуття (архівні документи про українського художника Івана Дряпаченка) // Архіви України. – К., 2013. – № 4 (286). – С. 150–151.

авторские пояснения художника: "Наблюдательный пункт на высоте 383 ок. реки Нараювка" (1916, ГИМ)⁷, "Малоканский фургон переваливший 12.000 ф. перевал со 100 пуд. груза из Трапезунда в Байбурт", "Русские окопы между Трапезундом и Платаной", "Чеаме. Платана I/VII-1917 г." и др. Многие записи художника свидетельствуют о героизме русских воинов, проявленном во время боев, о трудных условиях их пребывания на фронте и т.д. Например, "Зимой атакуют высоту по колени в снегу 1916 г.", "Атака в конном строю. Галиция. Проволочные заграждения были прорваны грудью лошади. Июнь. 1916 г." и др.⁸ Отметим, что графическим произведениям этой группы характерны преимущественно динамические сюжеты.

Кроме музейных коллекций, фронтовые работы И. Дряпаченко можно увидеть на страницах еженедельного иллюстрированного журнала "Летопись войны 1914–15–16–17 гг.". Он издавался в России во время Первой мировой войны. Каждый номер журнала был насыщен планами, картами, содержал фотографии, а также рисунки, в том числе членов военно-художественного отряда "Трофейной комиссии".

Исследуя вторую группу произведений И. Дряпаченко более разнообразную по технике исполнения и сюжетам, проанализируем высококачественные иллюстрации в журнале "Летопись войны 1914–1917 гг.". Они позволяют сравнить графические работы художников членов военно-художественного отряда. Обращает на себя внимание тот факт, что рисунки И. Дряпаченко выполнены более тщательно, в портретах прописаны мелкие детали, глаза же портретируемых, буквально, как живые. В качестве примеров можно привести портреты генерала от инфантерии Д. Щербачова, выполненные И. Дряпаченко (1916, ГИМ) и М. Мизернюком⁹, а также портреты подхорунжего Собственного Его Императорского Величества Конвоя, полного георгиевского кавалера Ф. Светличного (1916, ГИМ) И. Дряпаченко и М. Мизернюка¹⁰.

⁷ Государственный исторический музей, инв. № 83773/1198 АИМ 1340.

⁸ Терещенко А. К. "И. К. Дряпаченко". Нарис про життя і творчість художника з фотоілюстраціями його робіт та текстом виправлень до вказаних сторінок нарису. — ЦГАМЛИ України, ф. 1144, оп. 1, д. 14, л. 108-122.

⁹ Государственный исторический музей, инв. № 83773/1198 АИМ 1340; М. Мизернюк. Портрет генерала от инфантерии Д. Г. Щербачева // Летопись войны 1914-15-16 гг. — 1916. — № 120. — С. 1914.

¹⁰ Государственный исторический музей, инв. № 83773/1112 АИМ 1341; М. Мизернюк. Портрет подхорунжего Ф. Светличного // Летопись войны 1914-15-16 гг. — 1916. — № 116. — С. 1853.

Следует отметить, что графические работы И. Дряпаченко часто публиковались на первой странице журнала. Например, "Галиция. Русские могилы у костела в местечке Горожанке", "Один из многих", "Доброволец"¹¹.

Дирекция дворцов-музеев и парков г. Пушкина (РФ) передала в 1965 г. Могилевскому областному краеведческому музею "картины, принадлежащие Екатерининскому дворцу-музею". А именно, четыре живописные работы И. Дряпаченко 1916–1917 гг.: озаренный солнечным светом "Собор при Ставке", "Внутренний вид собора" в стиле барокко, насыщенный большим количеством деталей "Кабинет в Царской Ставке" и "Столовая в Царской Ставке", в окна которой прорываются лучи яркого солнца¹².

Последние два живописных произведения воспроизводят вид столовой в доме губернатора, где трапезничал Николай II и оборудованный в этом же доме кабинет императора. Работы И. Дряпаченко "Кабинет в Царской Ставке" и "Столовая в Царской Ставке" демонстрировались на выставке, посвященной 400-летию дома Романовых, которую проводил Могилевский областной краеведческий музей в 2013 г.¹³ Дом губернатора Могилева не сохранился: во время Второй мировой войны в него попал немецкий снаряд. Та же участь постигла Спассо-Преображенскую церковь, запечатленную художником. Построенный в 1762 г. архитектором И. Глаубицем, каменный храм в стиле виленского барокко, был разрушен во время Второй мировой войны¹⁴.

Мирная жизнь жителей городов и местечек, пейзажи, яркие типажи и затишье между боями И. Дряпаченко изобразил в своих работах "Могилев" (1916), "Подгайцы" (1916), "Тернополь. Галиция", "Протопресвитер Георгий Шавельский", "Типы Галиции", "Турок. Эрзерум" (1917)¹⁵. Кроме графических произведений на жанровую тематику в этот период И. Дряпаченко создал и живописные работы. Например, "Воскресный день у русинской церкви в с. Тов-

¹¹ *И. Дряпаченко*. Галиция. Русские могилы у костела в местечке Горожанке // *Летопись войны 1914-15-16 гг.* – 1916. – № 114; *И. Дряпаченко*. Доброволец // *Летопись войны 1914-15-16 гг.* – 1917. – № 127; *И. Дряпаченко*. Один из многих // *Летопись войны 1914-15-16 гг.* – 1917. – № 125.

¹² *Могилевский* областной краеведческий музей им. Е. Р. Романова, инв. №№ КП-7919 – КП-7922.

¹³ В Могилеве открылась выставка к 400-летию дома Романовых. – 23.05.2013. Режим доступа [http://belarus.tio.by/novosti/20711].

¹⁴ *История* храмов Могилевщины. Режим доступа [http://mogeparhia.by/index.php/eparhia/istoriyahr].

¹⁵ *И. Дряпаченко*. Могилев // *Летопись войны 1914-15-16-17 гг.* – 1917. – № 125. – С. 2001; *И. Дряпаченко*. Подгайцы // *Летопись войны 1914-15-16-17 гг.* – 1917. – № 129. – С. 2065; *И. Дряпаченко*. Протопресвитер Георгий Шавельский // *Летопись войны 1914-15-16 гг.* – 1916. – № 115. – С. 1835; *И. Дряпаченко*. Тернополь. Галиция // *Летопись войны 1914-15-16 гг.* – 1916. – № 116. – С. 1851; *И. Дряпаченко*. Типы Галиции // *Летопись войны 1914-15-16-17 гг.* – 1917. – № 126. – С. 2017; *И. К. Дряпаченко*, Турок. Эрзерум. — ЦГАМЛИ Украины, ф.1144, оп.1, д.14, л. 200 (фото).

стобабы" (местонахождение неизвестно). В журнале "Нива" (№ 27, 1917 г.) была помещена репродукция картины и в этом же году она экспонировалась вместе с другими произведениями художника "Вид на Могилев со стороны Днепра" и "Двор (Могилев)" на выставке в залах Академии художеств в Петербурге¹⁶.

Живописные этюды "Привал казаков в саду в Трапезунде" (1917, ВИМАИВиВС) и "Трапезундская бухта" (1917, ЦВММ)¹⁷ были созданы художником летом 1917 г. Военные корабли на этюде "Трапезундская бухта" напоминают о том, что идет война. Они, как бы разделяют на переднем плане степные кибитки, озаренные летним солнцем с лазурным морем, плавно переходящем на горизонте в небесную даль. Ученику художника и исследователю его творчества А. Терещенко (1900–нач.1990-х) доводилось в 1920-х гг. видеть у И. Дряпаченко несколько его альбомов с фронтowymi рисунками и набросками. А. Терещенко писал, что ему запомнился "чудесный акварельный пейзаж "На околицах Саракамыша"¹⁸.

Обратим внимание на причины перевода И. Дряпаченко с Юго-Западного на Кавказский фронт. О них вспоминал художник К. Трохименко, который во время Первой мировой войны был в составе группы художников-баталистов под руководством М. Самокиша: "Комендант Ставки полковник Воейков пояснил, что Дряпаченко не пустили в район Карпат потому, что он был украинцем". Прикомандированный к военно-художественному отряду "Трофейной комиссии", художник пробыл на Кавказском фронте до самой мобилизации в декабре 1917 г.¹⁹

Таким образом, с лета 1916 г. по зиму 1917 г. И. Дряпаченко побывал в Могилеве, Бердичеве, Тернополе, Завалове, Понарах, Товстобабах, Тисменицах, Подгайцах, Станиславе, Саракамыше, Эрзеруме, Байбурте, Трапезунде и других городах. За время службы в военно-художественном отряде "Трофейной комиссии" им было создано значительное количество графических и живописных работ. Однако, на сегодня известно только о четырех десятках его фронто-

¹⁶ Терещенко А. К. "І. К. Дряпаченко". Нарис про життя і творчість художника з фотоілюстраціями його робіт та текстом виправлень до вказаних сторінок нарису. — ЦГАМЛІ України, ф. 1144, оп. 1, д. 14, л. 64.

¹⁷ Центральный военно-морской музей, инв. № 01 Ж-1135.

¹⁸ Терещенко А. К. "І. К. Дряпаченко". Нарис про життя і творчість художника з фотоілюстраціями його робіт та текстом виправлень до вказаних сторінок нарису. — ЦГАМЛІ України, ф. 1144, оп. 1, д. 14, л. 63, 102, 197 (фото).

¹⁹ Терещенко А. К. "І. К. Дряпаченко". Нарис про життя і творчість художника з фотоілюстраціями його робіт та текстом виправлень до вказаних сторінок нарису. — ЦГАМЛІ України, ф. 1144, оп. 1, д. 14, л. 64.

вых произведений, хранящихся в Государственном историческом музее, Центральном военно-морском музее, Военно-историческом музее артиллерии, инженерных войск и войск связи, Могилевском областном краеведческом музее им. Е. Р. Романова.

По возвращении зимой 1917 г. на Украину в родное село Васильевка, И. Дряпаченко продолжил свой творческий путь, создав немало портретов своих односельчан и жанровых произведений на народную тематику²⁰.

Тема искусства "под пулями" заслуживает отдельного исследования личностной, художественной, социально-бытовой, политической и других составляющих творческого процесса в экстремальных условиях. А именно: психологическое состояние художника, коллективный труд в походных условиях, их влияние на скорость и качество работы, на выбор техники живописи, противоречия между военной дисциплиной и до того свободным образом жизни, смерть и восприятие боевых действий, как сюжета. К этому надо добавить отношение творческой интеллигенции к войне, с точки зрения их гражданской позиции.

Однако, сосредоточившись в данной статье исключительно на художественной составляющей пребывания И. Дряпаченко на Первой мировой войне, отметим, что он был чрезвычайно требовательным к самому себе и своим работам. Широта творческого подхода давала ему безграничную возможность одинаково плодотворно работать в разных жанрах. А высокий уровень мастерства позволял с успехом использовать различные техники живописи и графики. При этом неблагоприятные условия труда не имели влияния на конечный результат его деятельности.

Таким образом, фронтовые работы 1916–1917 гг. И. Дряпаченко, во-первых, дают представление о нем, как о виртуозном графике. Во-вторых, в связи со спецификой тематики, они важны в качестве оригинального иллюстративного материала при изучении истории Первой мировой войны и, в-третьих, представляют особый интерес для истории изобразительного искусства.

²⁰ Ніколаєва Т. Повернення з небуття (архівні документи про українського художника Івана Дряпаченка) // Архіви України. – К., 2013. – № 4 (286). – С. 152.

**БОРОТЬБА ЗА ПРИЄДНАННЯ ТРАНСІЛЬВАНІЇ ДО РУМУНІЇ
(1914-1918 РР.)**

В статті розглядаються питання боротьби Румунії за приєднання Трансильванії та угорських земель у роки Першої світової війни. Відокремлення земель з румунським населенням відбулося на підставі рішення від 1 грудня 1918 р. в м. Альба-Юлія та завершило процес "великого об'єднання".

Ключові слова: Перша світова війна, Трансильванія, Румунська національна партія, "Велика Румунія".

The paper deals with the struggle for accession to Romania Transylvania and Hungarian lands with Romanian population during the First World War. Separation of those territories was accomplished by the decision voted on 1 December 1918 in the city of Alba Iulia. Joining Transylvania completed the process of "Great Union" which was made on the base of equal rights of national minorities.

Keywords: World War I, Transylvania, the Romanian National Party, "Greater Romania", "Great Union".

В роки Першої світової війни створилися умови для перекроювання кордонів існуючих держав. Оскільки у складі великих європейських імперій знаходилися землі з представниками різних націй, що робило ці території привабливими для існуючих національних держав. Так, у королівстві Румунії сформувалися погляди на долю земель з румунським населенням у складі Австро-Угорщини. Також і саме населення пройшло доволі складний шлях від демонстрації лояльності угорському королівському уряду до приєднання до національної держави.

Питання приєднання Трансильванії до Румунії вже розкрито у ряді публікацій. Досить позитивно розкрито події приєднання Трансильванії в "Истории Румынии", проте піддано критиці відмову румунського уряду від окремих положень Декларації об'єднання¹. В подібному, позитивному сенсі оцінено події приєднання Трансильванії до Румунії і в іншій колективній праці "Очерки политической истории Румынии"². В роботі румунських істориків увагу приділено розвитку національного руху в Трансильванії, її об'єднання з

Румунією та інтегрування цієї провінції до складу Великої Румунії³. Доволі компактна інформація стосовно приєднання Трансільванії міститься в роботі Р.Кларка⁴. Докладно розкрито процес приєднання Трансільванії в румунській історіографії. Це роботи сучасників та істориків останньої чверті ХХ ст., які відображають різноманітні сторони приєднання Трансільванії до Румунії⁵. Загалом проблема приєднання висвітлена у зарубіжній історіографії, що робить необхідним розкрити дане питання в рамках вітчизняної історіографії.

В цілому становище румунів в Трансільванії та угорських землях наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. визначалося виключно королівським урядом, що ставило перед румунськими політиками завдання боротьби за автономію краю у складі королівства. Помітну роль у цій боротьбі з 80-х років ХІХ ст. стала відігравати Румунська національна партія. Саме її діячам на початку ХХ ст. належали ідеї реорганізації монархії на федеративних засадах⁶. При цьому віденський уряд намагався все ж будувати дружні стосунки із сусідами, що виявилось і в призначенні послом Австрії в Румунії О.Черніна. Проте це не давало змоги імперському уряду впливати на позицію королівського уряду і добиватися поліпшення стосунків шляхом поступок угорців румунам⁷.

З початком Першої світової війни Трансільванія стала поставником живої сили на Східний фронт Австро-Угорщини, адже трансільванські полки зазнавали значних втрат. При цьому війна розділила політиків на два табори, один з яких зайняв про австрійську позицію, тоді як інші виїхали до Румунії, де вели пропагандистську кампанію проти Австрії. Сама територія Трансільванії ставала розмінною монетою у боротьбі Осередніх та З'єднаних держав за втягнення Румунії у війну на своєму боці і це вдавалося російським дипломатам⁸.

Вступ Румунії у війну привів до розгортання бойових дій на території Трансільванії, хоча для румунської армії це було доволі складним⁹. Невдачі румунських військ на фронті змусили все більше активізуватися представників румунської політичної діаспори в Європі та вести пропагування ідеї об'єднання всіх румунських земель в єдиній державі. Зокрема, у 1917 р. С.Миндреску організував місію румунських професорів за кордоном, проводячи пропагандистську діяльність на користь відокремлення від монархії Габсбургів Трансільванії та Буковини. Здійснювалися заходи і на вищому рівні, зокрема, на початку 1918 р. делегація румунів побувала у президента Франції Клемансо., після чого члени делегації направили телеграму королю Румунії, закликавши

його не кидати напризволяще 4 млн. румунів з Австро-Угорщини¹⁰. В Італії С.Миндреску займався питанням формування легіону з числа військовополонених румунів, створивши також "Італійський комітет Pro-Romenia" та Комітет дії румунів Трансільванії, Банату і Буковини. Філії першого були утворені в Мілані, Туріні, Генуї, Феррарі і 15 липня делегація центрального комітету товариства побувала в Орландо. 19 червня 1918 р. у Чітта-Дукале було утворено Комітет дії Румунів Трансільванії, Банату і Буковини з метою організувати румунів у легіон та вести пропаганду на користь національної єдності¹¹.

Разом з тим С.Миндреску робив спроби добитися відправки на фронт румунських офіцерів з Чітта-Дукале. Проводилася робота спрямована на створення румунського легіону для участі у бойових діях, що мало і політичне значення – довести участь румунів у війні на боці Антанти, а відтак і визнання прав на нові території¹².

Ситуація почала змінюватися восени 1918 р. Так, в одному з інтерв'ю С.Миндреску міланській газеті "La Sera" 31 жовтня 1918 р. вказувалося, що приєднання нових територій до Румунії створить для неї можливість умови впливати на ситуацію на Балканах¹³. У жовтні 1918 р. з'явилося звернення С.Миндреску "До румунів з Трансільванії, Банату, Крішани, Марамуреша і Буковини, що перебувають в Італії". В ньому зокрема, містився заклик єднатися під триколом та йти на Відень і Будапешт¹⁴.

З жовтня 1918 р. у Трансільванії, як і в інших землях Австро-Угорщини розвивається національно-визвольний рух і нерідко поруч з національними піднімалися й соціальні питання. При цьому майбутнє Трансільванії ще вбачалося політиками у складі Австро-Угорщини¹⁵. В умовах поразок австрійської армії наростали національно-визвольні рухи у землях Австро-Угорщини, які в кінцевому результаті вели до відокремлення земель з неугорським населенням від Угорщини. Такі рухи очолювали створювані тут Національні ради. Зокрема, у жовтні 1918 р. зі складу Угорщини вийшли Хорватія та Воєводіна, а Національна рада румунів Трансільванії і Банату стала на шлях приєднання даних територій до Румунії¹⁶. Намагання зберегти Угорщину в тому складі, як вона існувала у дуалістичній монархії робилися лідерами угорських партій М.Карої, О.Ясі, а також урядом Векерле¹⁷. Проте на тлі розпаду монархії питання вирішили, створивши 22 жовтня Угорську національну раду, яка перебирала на себе функції верховного представника

народів Угорського королівства і до 28 жовтня 1918 р. влада в Будапешті перейшла до рук УНР¹⁸.

У цей період румуни Трансільванії та угорських земель, які перебували на військовій службі відмовлялися її продовжувати. В самій Трансільванії відбувалися антиурядові виступи робітників, створювалися профспілки та вимагали негайного укладення миру, що накладалося на події національного руху. Щоправда, керівництво РНП займало у жовтні лояльну, щодо угорського уряду позицію і не очолювало жодної масової акції. Події 31 жовтня 1918 р. дали змогу голові Угорської військової ради Тімішоари Барту добитися від Будапешту можливості проголосити Банатську республіку, як автономію у складі Угорщини, таким чином зберігаючи обидві частини Банату в єдиній державі¹⁹.

Ситуація загострилася на початку листопада, коли у Трансільванії почалися процеси самоліквідації військових підрозділів та захоплення влади. 2 листопада це відбулося в м. Орадя, а 14 – в Клужі, Брашові, Тиргу-Муреші, Сігішоарі. Тоді ж з румунського населення у м. Петрошань розпочали формування загонів робітничої гвардії, які завадили спробам угорського уряду відновити тут контроль. У Банаті мали місце заміни місцевих органів влади селянськими радами, які створювалися за участю селян, що поверталися з армії, як це було в комітаті Караш-Северін²⁰.

На тлі соціальних заворушень в угорських землях лідери РНП намагалися зберегти контроль за ситуацією, то ж доводилося звертатися до оголошення соціальних реформ, щоб зберегти вплив на маси. В цьому відношенні обіцянка наділення землею селян ставала досить привабливою. Не зовсім чітко говорили лідери і про форму майбутньої держави. Так, у директиві А.Вайди румунським національним радам говорилося про те, що національне зібрання вирішить майбутню форму держави – "республіка чи монархія". При цьому у одній з прокламацій Румунської національної ради попереджали селян про покарання за законами військового часу тих, хто займав помістя. Засуджувалися такі дії селян і у пресі. Одночасно керівництво РНП намагалося утримувати в дії старі закони. Якщо у центрі тривало формування Румунської національної ради, то на місцях члени РНП приступили до формування повітових, волосних, міських і сільських на усіх населених румунами землях і станом на 7-8 листопада такі ради з'явилися на більшості території. Ізольовані території приступили до

створення національних рад дещо пізніше, тому не дивно, що у Марамуреші таку раду створили 29 листопада.

Якщо частина національних рад намагалася встановити контроль над рухом мас, більша частина їх вжила заходів для створення збройних загонів, які могли б замінити стару владу та контролювати дії мас. Так, створені для оборони від угорців та боротьби за національні права загони національної гвардії утримувалися з коштів, що їх давали румунські банки, адміністрація релігійних фондів, в результаті чого кожен член гвардії отримував 20-30 крон на день. Керівництво національними гвардіями взяли на себе румунські військові ради, що створювалися при національних радах. При цьому такі дії співпадали з розпорядженням Карла I від 31 жовтня 1918 р. про створення військових рад у представників всіх національностей. Формування румунських національних гвардій проводилося за погодженням з австрійським військовим командуванням у Трансільванії, а їх члени, у переважній більшості офіцери та солдати, вірили, що охороняючи порядок, виконують справу національного звільнення.

У своїх діях румунські політики в Трансільванії мали противником угорців, представник яких Угорська національна рада висловила за збереження Трансільванії у складі Угорщини. В цьому відношенні провідну роль відігравала Угорська національна рада Клужа на чолі з Апаті та А.Вінце. Установчим маніфестом Угорської національної ради у Клужі відзначалося, що "ми захищаємо порядок, територіальну єдність батьківщини, безпеку та громадський спокій"²¹.

Також потрібно відзначити, що Угорські національні ради у Трансільванії практично повністю повторювали програму УГНР з Будапешта. Власне у цій програмі піднімалися актуальні для Трансільванії питання – проведення аграрної реформи, встановлення загального виборчого права, введення національної автономії. При цьому до скликання установчих зборів закликали маси дотримуватися старих угорських законів. Створення угорських національних рад, формування цивільних гвардій проводилося за підтримки Будапешта, який прагнув зберегти під своєю владою всі землі корони Святого Іштвана. Проводилася ця робота паралельно зі створенням також Німецьких національних рад і гвардій. Загалом всі вони у сукупності переважно виконували різноманітні адміністративні функції, в тому числі і контроль за постачанням продуктів харчування населенню. Саме тому робилися спроби

створити центральний орган керівництва. Представники старої влади у більшості випадків визнали керівництво угорських національних рад та будапештський уряд.

Однак національні ради так і не змогли впродовж листопада-грудня 1918 р. встановити єдину систему управління у Трансільванії. При цьому на роль центрального органу претендувала Румунська національна рада Араду, виконуючи дійсно цілий ряд функцій центрального органу. Крім того, 2 листопада 1918 р. у Клузі було створено Румунський національний сенат, який очолив А.Фринку. Визнавши центральним органом РНР з Араду, він претендував на владу в 11 комітатах історичного Ардялу, викликавши таким чином конфлікт з РНР з Араду. З боку представницьких органів угорців, зокрема національної ради секеїв (Будапешт) та Народної ради банатців (Тімішоара), зроблено визнання зверхності угорського уряду. Становище ускладнювалося існуванням та діяльністю в ряді населених пунктів робітничих рад та селянських комітетів, які місцями були налаштовані проти керівництва РНР, серед членів якого було багато представників буржуа. Проте впродовж листопада-грудня 1918 р. змінилася ситуація в їх становищі і в Арадї, Ораді, Беюші ці ради вдалися до співпраці з румунськими та угорськими національними радами²².

Національні ради румунів, угорців та німців намагалися не допустити до революційної розрухи. 1 листопада 1918 р. з ініціативи керівництва РНП було видано листівку від імені румунських та угорських національних рад та депутатів саксів, у якій зверталися до представників всіх національностей з проханням зберігати мир та порозуміння. У цей же час Ю.Маніу заявив про фактичне бажання румунського народу, швидше його політичних лідерів, домінувати у Трансільванії. 3 листопада 1918 р. всі національні сенати Клужа видали прокламацію до населення Трансільванії з закликом зберігати спокій та порядок, а також повідомляли про підпорядкування трансільванських військ та національних гвардій австрійському генералу Зіглеру. У ряді випадків національні гвардії використовували для роззброєння озброєних селян, як це було в комітаті Алба²³.

Впродовж 9 і 10 листопада в Арадї відбулися спільні засідання ЦК РНП та румунської секції СДПУ, на якому окремі з представників РНП пропонували негайно проголосити об'єднання Трансільванії з Румунією, тоді як більшість лідерів відмовлялася від цього. Саме 10 листопада стало днем прийняття ряду

рішень, що стосувалися приєднання Трансільванії до Румунії. Це власне став ультиматум угорському уряду та відправлення делегації до Ясс з проханням про введення румунських військ. 12 листопада в Арадї розпочалися переговори між делегацією РНР та делегацією УгНР з Будапешта, до складу якої увійшли представники Угорської та Німецької національних рад Трансільванії. На переговорах, які вели Ю.Маніу та О.Ясі обговорювалося питання виходу Трансільванії зі складу Угорщини. Невдача їх стала причиною відправки 16 листопада нової делегації до румунського уряду.

13 листопада 1918 р. авангардні загони румунської армії почали перехід Карпат, а до кінця листопада підрозділи румунської армії просунулися до демаркаційної лінії, встановленої Белградською військовою конвенцією (верхня течія р. Самош – Бистриця – с. Марош, по р. Муреш до її гирла і далі на північ від м. Бая-Печ і далі по р. Драва). У цей проміжок часу І.Бретіану 18 листопада звернувся до лідерів РНП із закликом не допустити анархії та вітав з боротьбою за національне звільнення²⁴.

На той час важливе для Румунії рішення було прийняте, адже 15 листопада РНР оголосила про збір делегацій для проведення Великого румунського національного зібрання, на якому збиралися вирішити майбутню долю Трансільванії. Одночасно було кооптовано до складу РНР всіх членів виконкому РНП і тепер їх було 12 проти 6 членів від румунської секції СДПУ. 20 листопада РНР опублікував звернення "Către popoarele lumii", в якому говорилося, що румуни Трансільванії очікують допомоги від всього румунського народу, "з яким єдині будемо відтепер і на віки". Того ж дня також було прийнято правила запису делегацій на Велике зібрання та визначено його дату і місце – 1 грудня 1918 р. у Алба Юлії. Так, від кожного виборчого округу, визначеного для виборів 1910 р., мали направити по 5 осіб. Частина представників обиралися на корпоративній основі, а для робітників визначили 60 мандатів. На додачу на підготовчих зібраннях учасники висловили бажання приєднатися до Румунії, що викликало протести угорців. Погіршення взаємин між угорцями та румунами викликане просуванням румунських військ у Трансільванію стало причиною мітингу угорців у Марошвашаргеї 22 листопада. Жодна спроба переконати румунів залишитися в складі Румунії не давала результату²⁵.

У регіоні поширювалися заклики до участі в майбутньому Великому зібранні та вирішувати питання про об'єднання з Румунією та Буковиною і

Бессарабією і творити єдину державу. Програма Великого Зібрання передбачала урочисту службу, зібрання та проголошення резолюції. До участі запрошували стенографістів Ардялу та угорських земель для організації служби²⁶.

1 грудня 1918 р. в м. Альба Юлія (Дюлефехервар) у великій залі казино зібралися офіційні представники румунських громад. Присутні були і представники від Бессарабії П.Галіппа та І.Казакліу, від Буковини – А.Прокоповіч. Відкрив зібрання голова Румунської великої національної ради Ш.К.Попп, який оголосив про необхідність прийняти рішення. Згідно з повідомленням І.Сучіу делегати зібрання представляли 25 повітів та ряд товариств, організацій і політичних партій, жіночих організацій, всього 1228 делегатів. З великою промовою про долю румунів та необхідність об'єднання виступив В.Голдіш²⁷. Ним же було зачитано й проект резолюції.

У ній рівно о 12-й прозвучав 1 пункт, яким Національне зібрання проголошувало приєднання Трансільванії, Банату та Угорських земель до Румунії. Особливо підкреслювалася теза приєднання всього Банату між ріками Муреш, Тиса та Дунай. За всіма територіями зберігалася автономія до скликання конституанти на основі загального виборчого права. З положенням другого пункту резолюції пов'язувався пункт 3, яким проголошували національну свободу для всіх народів, що населяли регіон; рівність та повна конфесійна автономія для всіх конфесій країни; встановлення демократичного режиму в усіх галузях політичного життя, загальне, таємне виборче право для осіб обох статей у віці від 21 року; свобода друку, асоціацій та зібрань; проведення радикальної аграрної реформи; надання прав робітникам нарівні з робітниками Заходу. Наступний пункт був звернений до міжнародної мирної конференції з проханням забезпечити дотримання законів для всіх націй. Окремими пунктами вітали Буковину, яка приєдналася до Румунії та інші народи колишньої Австро-Угорщини. Висловлювалася вдячність румунським солдатам та союзникам. Останнім пунктом проголосили створення Румунської великої національної ради для національного представництва населення Трансільванії, Банату та Угорської землі перед іншими націями світу²⁸.

Далі слово було надане головуючим Ю.Маніу, який наголосив на потребі негайного вступу до румунської держави з проголошенням у складі Великої Румунії національної свободи для всіх. Просив промовець присутніх одноголосно голосувати за проект резолюції, оскільки так можна було досягти

ідеалу та будувати Велику Румунію. Наступним промовцем був соціал-демократ І.Жуманка, який висловився, що румунський пролетаріат є єдиним з румунським народом та закликав голову зібрання проголосувати резолюцію. Голова Г.Поп де Бешешть звернувся до зібрання чи згідне воно голосувати за резолюцію В.Голдіша та отримав одностороннє підтвердження. Після цього головуючий оголосив, що національне зібрання представників Трансільванії, Банату та угорських земель одностороннім рішенням прийняло резолюцію В.Голдіша у цілому та проголосило приєднання до Румунії навечно.

Після цього слово було надане А.Вайда-Воевод, який вказав на необхідність створення керівного органу, що управлятиме землями до прийняття рішення Конституантою Великої Румунії. Так, було запропоновано обрати 200 делегатів та 50 кооптувати. Після прочитання списку рекомендованих осіб було створено Велику національну раду Трансільванії, Банату, Кришани, Сетмара і Марамуреша з правом тимчасово виконувати урядові обов'язки. Слово брали також єпископ Д.Раду та єпископ І.І.Папп, які говорили про необхідність єднання після чого голова та ряд делегатів залишили залу, щоб виступити перед прибулими представниками народу. Після цього єпископ Ю.Госсу зачитав проголосований зібранням проект резолюції. Після цього головуючий повернувся до зали та проголосив зібрання Великої національної ради в приміщенні суду на 2 грудня 1918 р.²⁹

Наступного дня після Великого зібрання Франше д'Еспере дав дозвіл начальнику Генерального штаба румунської армії генералу Презану зайняти трансільванські міста. Просування румунських військ на захід від демаркаційної лінії стало причиною погіршення відносин між урядами Румунії та Угорщини, а також між румунами та угорцями в Трансільванії та угорських землях³⁰. Фактично у цей період міністерство оборони Угорщини дало наказ не чинити спротиву просуванню румунських військ на захід, але висловлювати протести з цього приводу. 24 грудня 1918 р. VI армія зайняла Клуж і до середини січня 1919 р. війська вийшли на лінію Сігет – Надьбаня – Зілах – Чуча – Вашкох. Далі цієї лінії румунські війська не просувалися, вступивши лише у незначні сутички. Разом з тим до Арада та Банату були введені французькі війська, а також сербські до Банату³¹.

Приєднання Трансільванії зафіксоване також і рішеннями законодавчого характеру. Так, за відсутності парламенту королем Фердинандом I було видано 13 (26) грудня 1918 р. декрето-закон щодо підтвердження рішення в Альба-

Юлія та включення до складу Румунії областей, згаданих у рішенні. Після скликання першого повоєнного парламенту королівський декрет стосовно приєднання Трансільванії, Банату, Крішани, Сетмара, Марамуреша до Старого королівства був розглянутий обома палатами та одногolosно схвалений ними 29 грудня 1919 р. та промуглований 31 грудня 1919 р.³²

Використані джерела:

¹ История Румынии. - В 2 т. – Т.2: 1918-1970. /Под ред. Лебедева Н.И. – М.: Наука, 1971. – С.31-35.

² Очерки политической истории Румынии: 1859-1944. /Под ред. Минца И.И., Лебедева Н.И. – Кишинёв: Штиинца, 1985. – С.195-198.

³ История Румынии /Коорд. И.-А.Поп, И.Болован. – М.: Весь мир, 2005. – С.478-483, 505-508, 554-558.

⁴ Clark Ch.U. Greater Roumania. – N.-Y., 1922. – P.154-157.

⁵ Clopoşel I.Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu România. – Cluj: Editura revistei Societate de mâine, 1926; Pascu Ş. The making of the Romanian unitary national state. 1918. – Bucureşti, 1989. – P.193-207; Cartea Neamului. Marea Unire din 1918: Documente istorice. /V.Arimia, I.Ardeleanu, C.Botoran - Bucureşti: Globus, 1993.

⁶ Виноградов В.Н., Карпещенко Е.Д., Лебедев Н.И., Язькова А.А. История Румынии нового и новейшего времени. – М.: Наука, 1964. – С.125-126, 131-132, 136.

⁷ №99. Поверенный в делах в Вене министру иностранных дел. 12 февр./30 янв. 1914 г. //Международные отношения в эпоху империализма. Документы их архивов Царского и Временного правительств. Серия III: 1914-1917 гг. /Сокращённое издание. – Т.I: 14 янв. – 4 авг. 1914 г. – М.: Соцэкгиз, 1935. – С.155-156.

⁸ Див.: Виноградов В.Н., Карпещенко Е.Д., Лебедев Н.И., Язькова А.А. История Румынии нового и новейшего времени. – М.: Наука, 1964. – С.149-150, 145-146; Liveanu V. 1918. Din istoria luptelor revoluţionare din România. – Bucureşti: editura politică, 1960. – P. 149-153.

⁹ Liveanu V. 1918. Din istoria luptelor revoluţionare din România...– С. 173-179, 181-184.

¹⁰ Transilvania şi Bucovina //Mândrescu S. In Franţa şi Italia pentru cauza noastră. – Bucureşti, 1919. - P.9-12; Про цей візит писали газети від 4 березня 1918 р. Див.:

Delegația Românilor Transilvăneni la d-l Clemenceau //Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. – București, 1919.-P.12.

¹¹ Pentru legiunea română //Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. – București, 1919.-P.13-14; Formarea „Comitetului Italian Pro-Romeni” și a Comitetului de acțiune al Românilor din Transilvania, Banat și Bucovina //Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. – București, 1919.-P.23, 24.

¹² Pentru Legiunea română //Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. – București, 1919.- P. 28-30, 35-36; 68-70.

¹³ Interviewuri //Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. – București, 1919.-P.59-64.

¹⁴ Cătră Români din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina, aflători în Italia //Mândrescu S. In Franța și Italia pentru cauza noastră. – București, 1919.-P.72-73.

¹⁵ Liveanu V. Opus citit. – P.426-427.

¹⁶ История Венгрии: В 3 т. /Ред.кол. А.И.Пушкеш, И.М.Гранчак, В.А.Крючков, Л.Н.Нежинский. – Т.2.- М.:Наука, 1972. – С.35-37.

¹⁷ Там само. – С.35– С.38.

¹⁸ Там само. — С. 40-41, 43, 45-58, 60-62, 67, 70-72; Liveanu V. Opus citit. – P.449-450.

¹⁹ Liveanu V. Opus citit. - P. 451, 467-468, 477-479.

²⁰ Ibidem. - P. 480-489, 491-504.

²¹ Ibidem.– P. 509-516.

²² Ibidem.– P. 516-523.

²³ Див.: Liveanu V. Opus citit. - P. 524-534, 545-546; Clopoșel I.Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România. – Cluj: Editura revistei Societate de mâine, 1926. – P.72-73.

²⁴ История Венгрии: В 3 т. /Ред.кол. А.И.Пушкеш, И.М.Гранчак, В.А.Крючков, Л.Н.Нежинский. – Т.2.- М.:Наука, 1972. – С.72, 70; Liveanu V. Opus citit. – P. 548-550, 556.

²⁵ Liveanu V. Opus citit. – P.557-559; История Венгрии: В 3 т. /Ред.кол. А.И.Пушкеш, И.М.Гранчак, В.А.Крючков, Л.Н.Нежинский. – Т.2.- М.:Наука, 1972. - С.72; Clopoșel I.Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România. – Cluj: Editura revistei Societate de mâine, 1926. – P.100-104.

- ²⁶ 1918 la Români. Documentele Unirii: Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918.- Vol.X. – București: Editura științifică și enciclopedică, 1988. – P. 233-234, 237, 247-248.
- ²⁷ Ibidem. – P. 279-283, 285-288.
- ²⁸ Ibidem. – P. 288-289.
- ²⁹ Ibidem. – P.290-300.
- ³⁰ История Венгрии... – С.72-73; Liveanu V. Opus citit. – P.575-580.
- ³¹ История Венгрии... – С.73-74.
- ³² 1.3. Decretul Regal cu privire la hotărârea Adunării Naționale din Alba Iulia //România între anii 1918-1940. Documente și materiale /Scurtu I. (coord.), Stănescu-Stanciu Th., Scurtu G.M. – București: Editura Universității, 2001. – P. 4; 1.4. Legea pentru ratificarea Unirii Transilvaniei cu Romania//România între anii 1918-1940. Documente și materiale /Scurtu I. (coord.), Stănescu-Stanciu Th., Scurtu G.M. – București: Editura Universității, 2001. – P. 5.

УДК. [94(477.85):35]"1914/1915"

Лідія Грицай, Ігор Піддубний

**ОРГАНІЗАЦІЯ РОСІЙСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ НА
БУКОВИНІ У 1914-1915 РР.**

В статті розкриваються дії російського командування з організації системи цивільного управління на Буковині у 1914-1915 рр. Розгорнута робота зі створення органів цивільної влади дозволила провести такі роботи на незначній території і на 1915 р. робота не була виконана в необхідному обсязі. Ключові слова: Буковина, Чернівецька губернія, С.Євреїнов, цивільне управління, Перша світова війна.

The article discloses main actions of Russian military command in sphere for organization of civil administration during September 1914 – January 1915. Extensive work on the creation of the civil authorities allowed to carry out such work on a small area and in 1915 that work was not completed in the required amount. Keywords: Bukovina, Chernivtsi province, S.Yevreinov, civil administration, the First World War.

Перша світова війна продемонструвала потребу організації управління на територіях, які потрапляли у зону бойових дій та займалися військами воюючих сторін. Не становила винятку і Буковина, яка була зайнята російськими військами у ході наступу. Дві перші інвазії росіян на Буковину створили потребу в організації цивільного управління, яка дещо відрізнялася від управління періоду третьої російської інвазії.

Загалом питання російської адміністрації на Буковині піднімалося у роботах ряду істориків, знайшовши в них різне відображення. Так, у колективній праці "Нариси з історії Північної Буковини" відзначено в першу чергу позицію російського уряду стосовно подальшої долі Буковини. Своє відображення знайшла у тексті і структура Чернівецької губернії, представлена дещо в загальних рисах[1]. Окремі питання діяльності цивільної адміністрації в роки війни піднімалися у роботі чернівецьких істориків "Буковина: історичний нарис"[2]. Частково питання діяльності цивільної адміністрації на Буковині у 1914 р. висвітлене російським істориком О.Бахтуріною[3]. Проте докладніше це питання розкрито у роботі В.Запововського. Хоча історик і не робив акцент на питанні цивільного управління, все ж ним висвітлено основні проблеми діяльності російської адміністрації Чернівецької губернії[4]. Таким чином, питання організації цивільного управління вже відображене у літературі, але потребує деякого уточнення окремих фактів та особливостей діяльності адміністрації в умовах війни.

З початком війни в Російській імперії на військовому становищі були оголошені території, що входили в сферу відповідальності командувача Київським військовим округом. Таким чином, військове становище з 23 липня 1914 р. було оголошене і в Хотинському повіті Бессарабської губернії[5]. Це означало, що більшість повноважень переходила до рук Головнокомандувача арміями у сфері управлінській, фінансовій. Ведення бойових дій дало підстави оголосити російському командуванню 13 серпня 1914 р. положення про підсудність цивільного населення військово-польовим судам. Цей наказ командири частин мали оголосити і для населення областей Австро-Угорщини, зайнятих російськими військами. З боку російських військових мала бути сувора звітність у справі ведення судового розслідування[6]. У загальному порядку мали розслідуватися справи, які передбачали покаранням ув'язненням до 3-х місяців чи грошовий штраф до 3 тис. руб., хоча військові оголошували необхідність введення більш жорстких покарань за вчинені злочини[7].

30 серпня 1914 р. австрійська адміністрація на чолі з Р. фон Мераном залишила Чернівці та перебралася до м.Дорна-Ватра. З північної частини краю евакуювалася і частина населення. 2 вересня 1914 р. відбулася процедура передачі міста російським військовим, а 3 вересня комендантом міста став капітан Кірієнко[8]. Дії коменданта зводилися до розпоряджень про надання продовольства військам, возів для перевезення та видання плакатів з наказами і розпорядженнями. Саме з його розпорядження було вивезено продовольство із залізничних складів. Практично нічого не робилося для припинення грабунків маєтків євреїв чи зупинення нищення майна державних установ та освітніх закладів військами [9]. Певний час містом управляв бургомістр С.Вайсельбергер, проте після прибуття до міста Олексія та Юрія Геровських та цивільного губернатора С.Євреїнова (13 вересня 1914 р.) у ніч на 16 вересня були заарештовані бургомістр та помітні городяни, яких вислали до Російської імперії[10].

Вжиття подібних заходів С.Євреїнов пояснив у своєму звіті сильним впливом євреїв на управління містом. Саме, щоб усунути цей вплив ним було вибрано на посаду міського голови Т.Боканчу та розпущено єврейську міліцію¹¹. Місцеві мешканці Т.Боканча, Т.Ончул, др. Гакман, др. Скалят були використані для організації управління містом. У місті та краї заборонили діяльність судів, використання німецької мови, продаж німецької преси та книг, закрили всі товариства, запровадили петроградський час та комендантську годину.

Вступ російських військ на територію Східної Галичини та Буковини давало підстави вищим посадовцям вважати питання про їх приєднання до складу Російської імперії вирішеним і в першу чергу це питання піднімали військові. Так, начальник штабу Верховного Головнокомандувача генерал М. Янушкевич у листі до Голови Ради міністрів І. Горемікіна висловив міркування, що "війна надає ідеальні можливості для проведення практично будь-яких заходів, здійснення яких у мирних умовах може бути затрудненим"[12]. Разом з тим у перші місяці окупації Галичини певної ваги у розробці основних заходів з цивільного управління отримали члени Державної думи і прихильники безумовної русифікації українського населення краю В.Бобринський та Д.Чіхачов. Перші розпорядження у справі організації цивільного управління у зайнятих областях були зроблені 10 серпня 1914 р. командувачем VIII армією О.Брусіловим. В цьому наказі поєднувалися інтереси армії та потреби цивільного управління, адже при кожному корпусі мали призначати штаб-

офіцерів для виконання посади земського правителя в межах корпусного району. При вступі на посаду вказані офіцери мали довести до відома місцевого населення, що їх релігійна, цивільна свобода, честь і майно будуть забезпечені і збережені, а розгляд справ по цивільним і кримінальним справам буде розглядатися за місцевими законами. Питання про управління зайнятими територіями регулювалося ст. 11 "Положення про польове управління військ у воєнний час", згідно з якою передбачалося створення закладів для організації цивільного управління та формування Військового генерал-губернаторства. Щоправда, ряд питань в системі управління залишалися відкритими. Крім того, додавалося і протистояння між військовими та цивільними у питанні підпорядкованості воєнної адміністрації. В результаті 14 серпня 1914 р. генерал-лейтенанту Г.Бобринському було доручено розробити "Положення про управління ворожими областями" та штати закладів майбутнього генерал-губернаторства. У своїй основі розроблене положення в ряді позицій відтворювало наказ генерала О.Брусілова від 10 серпня 1914 р. 19 серпня 1914 р. Верховний головнокомандувач затвердив дане положення. Ним встановлювалися посади цивільного управління – військового генерал-губернатора, губернаторів, градоначальників, начальників повітів. Метою їх діяльності називали "сприяння всіма наданими до їх розпорядження засобами до задоволення краєм потреб армії і в полегшенні зносин між військами і місцевим населенням". Положенням визначалася і підпорядкованість структур. Зокрема, військовий генерал-губернатор безпосередньо підпорядковувався головному начальнику постачання генералу Забеліну [13].

Наказом Верховного головнокомандувача від 29 серпня 1914 р. було створено Військове генерал-губернаторство, до складу якого увійшли території Австро-Угорщини, зайняті російськими військами. Поділялося генерал-губернаторство на губернії. Останню мав очолювати губернатор зі штатом чиновників, який здійснював контроль за діяльністю повітової адміністрації. Таким чином у складі Військового генерал-губернаторства були створені Львівська, Тарнопольська та Чернівецька губернії. У квітні 1915 р. до їх числа додалася і Перемишльська губернія. Повіти цих губерній співпадали з межами австрійських повітів. Центром Військового генерал-губернаторства було визначено м. Львів, а главою цивільної адміністрації був призначений генерал-лейтенант Г.Бобринський, підпорядкований головнокомандувачу арміями Південно-західного фронту. Таким чином військове управління було зосереджене у штабі

Військового генерал-губернатора та інтендантському, військово-санітарному, військово-ветеринарному, військово-окружного контролера, комендантському, з квартирною доповіддю військ управліннях. Функції цивільного управління зосереджувалися у канцелярії Військового генерал-губернатора і безпосередніми виконавцями ставали губернатори, градоначальники, начальники повітів. При цьому мали місце подвійне підпорядкування та певна неузгодженість і відсутність єдності в управлінні зайнятими по праву війни областями. Станом на вересень 1914 р. Військове управління зосередилося в руках військових, а цивільне було у віданні Військового генерал-губернатора та губернаторів[14]. Губернії створювалися не по кордонах коронних країв, тому до складу Чернівецької губернії увійшли повіти Буковини та Галичини. Чернівецька губернія, станом на 27 січня 1915 р., мала у своєму складі повіти Чернівецький, Коломийський, Заставнянський, Городенківський, Снятинський, Надвірнянський, Вишницький, Косівський, Делятинський, Сторожинецький, Сучавський, Серетський, Радівецький, Гура-Гуморський, Кимполунзький. Проте на січень 1915 р. адміністративні заклади були відкриті лише у Чернівецькому, Коломийському, Городенківському та Заставнівському повітах. Саме цим можна пояснити той факт, що у списку начальників повітів числилися лише граф Л.Бобринський (Чернівецький повіт), князь А.Лобанов-Ростовський (Коломийський повіт), О.Зарін (Заставнівського повіту), а також О.Крижановський, Л.Ніколаєнко, В.Гмелін, К.Кульбіцкій[15]. В.Заповський справедливо вказує, що склад повітів, як і розміри губернії, часто залежали від ходу бойових дій, адже повітові управи у Заставні, Городенці, Коломиї та Чернівцях відкрили на початку 1915 р. після вдалих для росіян бойових дій. Сам Чернівецький губернатор відзначав, що в період його діяльності на території губернії велися бойові дії, у зв'язку з чим губернія мусіла підпорядковуватися особливим правилам та умовам управління. Постійне пересування лінії фронту позбавляло росіян можливості встановити якимсь тверде управління. Фактично завдання адміністрації полягало у підтриманні порядку серед населення та виконання вимог військових частин[16].

Прибулий на пост Чернівецького губернатора віце-губернатор Бессарабської губернії, колезький радник, камер-юнкер двору Його імператорської величності С.Євреїнов свою діяльність будував у прямій залежності від позиції О.Геровського, що означало боротьбу проти осіб ворожих до москвофільського руху. Використання владою братів Геровських пояснювалося їх гарним знан-

ням території Буковини та її населення. Значною мірою призначення міським головою Чернівців Т.Боканчі залежало від О.Геровського. Він же вплинув і на призначення начальником міської поліції італійського підданого Т.Тоніоні[17].

Проблемою для влади було складення апарату адміністрації. Використання місцевих чиновників обмежувалося потребою добиватися лояльності від службовців, тому апарат формувався з числа російських підданих і не був на початку особливо чисельним. На початку особовий штат губернії складався зі штаб-офіцера для особливих доручень, лікувального інспектора, 4 кандидатів на посади помічників начальників повітів, двох чинів канцелярії та 4 околочних наглядачів. До розпорядження губернатора були 50 стражників. Впродовж вересня до губернії були відряджені дві особи на посади начальників повітів, 5 – на посади помічників начальників повітів. При цьому після першої евакуації Чернівців росіянами ті чиновники, яких С.Євреїнов вважав непридатними для подальшої служби були повернуті на попередні місця служби. Серед них начальник повіту, 4 помічника начальника повіту, 3 околочних наглядачі[18].

На засіданні Бессарабського губернського правління від 30 серпня 1914 р. було прийняте рішення на підставі телеграфного повідомлення Військового генерал-губернатора Галичини відрядити у розпорядження головнокомандувача Південно-західним фронтом віце-губернатора Бессарабської губернії С.Євреїнова, 6 приставів, 4 околочних наглядачів, 2 чиновників з Кишинева, Ізмаїла та Бельц. Дане рішення приймалося як необхідне для виплати означеним особам коштів на відрядження. Також того ж дня було прийняте рішення про направлення в м. Чернівці ротмістра Н.Лейденіуса з 50 стражниками І ескадрону Бессарабської кінно-поліцейської сторожі. Загалом на утримання поліцейської сторожі на вересень-грудень 1914 р. передбачалося не менше 14 тис. руб. Виділені кошти переводилися з рахунку губернського правління на рахунок Хотинської скарбниці до розпорядження Хотинського поліцейського управління для видачі вже відрядженим стражникам. Проведені виплати були здійснені з кредиту, тому вже у жовтні 1914 р. Бессарабський губернатор у листуванні з Чернівецьким губернатором піднімав питання про форми і способи погашення кредиту[19].

У вересні 1914 р. вирішувалися питання про формування управлінських кадрів Чернівецької губернії. Зокрема, на посаду помічника начальника Чернівецького повіту пропонували пристава Аккерманського повіту Єрмоленка

з окладом 2200 руб. У листопаді 1914 р. в.о. помічника начальника повіту Смирнов мав з 25 стражниками перебрати управління у Заставнівському повіті[20].

Після повернення росіян до краю у листопаді 1914 р. разом з С.Євреїновим прибули 4 чина канцелярії губернатора, штаб-офіцер для особливих доручень, лікарський інспектор, 2 начальника повіту, 7 помічників начальника повіту, 2 околоточних наглядача, 50 кінних стражників. Склад управлінського штату губернії продовжував поповнюватися і станом на 1/13 лютого 1915 р. у штаті було 8 осіб канцелярії, штаб-офіцер для особливих доручень, лікарський інспектор, 6 начальників повітів, 9 помічників начальників повітів, 9 чинів канцелярії управління начальника повіту, поліцмейстер м. Чернівців, 4 пристава, 4 помічника пристава, 16 околоточних наглядачі, 40 городових міської поліції, 10 урядників, 249 стражників. Стосовно цих чинів губернатор відзначав, що короткий термін діяльності губернії не дав йому змогу зрозуміти особисті якості чиновників губернії, але найбільш придатними виявилися ті, хто відбув службу у військах та займав посади по цивільному відомству чи у дворянських та земських установах. Певною складністю у діяльності штату губернії було й те, що з 1 квітня 1915 р. його склад виконував завдання з управління Перемишльською губернією[21].

Добір штатів відбувався за певних особливостей і в ньому відгравало певну роль особисте знайомство з кандидатами на посади. Саме тому окремі місця займалися за протекцією самого Чернівецького губернатора, як це було у випадку з князем О.Оболенським, якому С.Євреїнов, через його батька, пропонував посаду начальника повіту у Чернівецькій губернії у січні 1915 р. На посаду в губернії розраховував й інспектор Таруського Вищого початкового училища І.М.Фатюшин, секретар Ізмаїльського Земського комітету О.В.Прокофєв, Бендерський предводитель дворянства Д.Д.Писаржевський. Та вже у лютому 1915 р. Чернівецькому губернатору довелося відмовляти прохачам у зв'язку з евакуацією губернії та обіцяти посади у випадку відновлення Чернівецької губернії[22].

Загалом С.Євреїнов вказував на прийняття ним рішення про підтримання православної церкви на Буковині, яку зокрема бачив і засобом зближення місцевого населення з росіянами, без переслідування інших церков. Священників, які залишилися на зайнятій росіянами території, у більшій мірі губернатор бачив союзниками Росії. Стосунки з митрополитом називалися коректними і дружніми, хоча у єврейському питанні виникали непорозуміння,

оскільки митрополит Володимир надавав покровительство євреям. Хоча губернатор, який вважав інші, крім православної церкви, віросповідання штучно підтримувані австрійським урядом, йому безумовно довелося зіткнутися з проблемами "иноверческой церкви". Зокрема, у релігійному питанні мали місце намагання контролювати і духовне життя євреїв. Так, 25 грудня 1914 р. Чернівецькому губернатору було подане прохання Д.М.Бондарева, рабина м.Белць, який обіцяв свою допомогу у справі підпорядкування життя релігійної громади євреїв Чернівців положенням Статуту духовних справ іноземного віросповідання у випадку свого призначення рабином Чернівців²³. Виїзд священників з Буковини під час другого вступу росіян створив ситуацію, при якій потреби місцевого населення в відправі культу не могли виконуватися. Саме це і змушувало місцевих мешканців звертатися до представників влади, як правило начальників повітів з проханнями про направлення у залишені сільські приходи священників, хоча і ті не мали змоги позитивно вирішити дане питання [24]. У січні 1915 р. бажання служити російському престолу висловив старообрядницький митрополит Макарій, що сприймалося губернатором С.Євреїновим як своєрідна перемога²⁵.

Вводився і певний режим для чиновників. Так, 12 (25) листопада 1914 р. вийшло розпорядження Чернівецького губернатора начальникам та помічникам начальників повітів про обов'язкове представлення Військовому генерал-губернатору Галичини у разі прибуття до м. Львова [26]. Вже у 1914 р. у с.Маморниця було виставлено російський митний пост [27]. Розпорядженням від 5 (18) грудня 1914 р. Начальником Коломийського повіту було призначено штабс-капітана Ніколаєнко, а Чернівецького повіту – штаб-ротмістра Л.Бобринського. Перший прибув у визначений повіт вже 17 грудня 1914 р.[28] У січні 1915 р. виконуючими обов'язки начальника повіту було призначено М.Єрмоленка, Д.Шебалдаєва, Гмеліна[29]. Останній був призначений на посаду наприкінці січня, але приступив до своїх обов'язків лише 26 лютого 1915 р. Фактично призначення мали місце і у лютому 1915 р., як це було у випадку з виконуючим обов'язки начальника повіту К.Кульбицьким. Наприкінці січня 1915 р. на посади начальників повітів Чернівецької губернії були призначені О.Левенштерн та граф Кронгельм[30]. Загалом підбір штатів вівся у воєнних умовах і не завжди чиновники своїми якостями відповідали посаді, що змушувало їх повертати на попередні місця служби. Та все ж окремі зі службовців Чернівецької губернії залишилися в її штаті у 1916-1917 рр. і характеризувалися

Д.Дорошенком як порядні, освічені і добрі службовці. Проте для Чернівецької губернії у 1914-1915 рр. Не завжди підбирали таких. Неодноразові рапорти О.Бобринського царю свідчили про непридатність багатьох службовців середньої та нижчої ланок, що особливо стосувалося чинів поліції[31]. Хоча серед службовців було доволі багато українців, все ж політика російської адміністрації опиралася на позицію галицьких та буковинських москвофілів, які вважали за необхідне насаджувати російську мову та культуру. Власне вони були радниками російської адміністрації та за їх вказівками робилися обшуки, арешти і висилка українських діячів. Проте "після кількох місяців спільної роботи, самі представники російської адміністрації переконалися, як фактично вузькі, обмежені, морально нерозвинені і через те неперемінливі в засобах були їхні галицькі дорадники і стільки фатальних помилок, непотрібних жорстокостей було нароблено під впливом цих злих духів російських інтересів у Галичині"[32]. Мова йшла про таких осіб як Дудикевич, Лабенцький, Геровський, чия діяльність на урядових посадах ставала загрозою для тих осіб, з ким вони мали особистий конфлікт. Крім того, Д.Дорошенко відзначав, що не існувало жодного критерію і системи для звинувачення, арешту і висилки. На додачу звучала доволі гостра критика повітових начальників та їх помічників, які мали на меті бажання вислужитися і нажитися, що вело до надзвичайного самовольства [33].

Загалом у 1914-1915 рр. на Буковині було запроваджено російське цивільне управління, яке не досягло планованих розмірів через характер бойових дій на території краю. Владі було притаманне створення адміністративних одиниць більших розмірів, що відповідало традиціям цивільного управління Російської імперії та вело до об'єднання у єдиній адміністративній одиниці повітів Буковини та Галичини. Губернатор мав виконувати владні повноваження на всій території губернії, проте з ряду причин його влада обмежувалася губернським містом та прилеглою територією. Дії військової влади у 1914-1915 рр. та деякі прорахунки були частково враховані при організації цивільного управління в 1916-1917 рр.

Використані джерела:

1. Нариси з історії Північної Буковини /Ботушанський В.М., Глуговський А.М., Гриценко І.А. та ін. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 205, 208-209.
2. Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С.207-209.

3. Бахтурина А.Ю. Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914-1917 гг.). – М.: РОССПЭН, 2004. – С.156-157.
4. Заполовський В.М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. – Чернівці: Золоті литаври, 2003.
5. Державний архів Чернівецької області. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м. Чернівці. - Оп.1. - Спр. 440. Циркуляри військового генерал-губернатора областей Австро-Венгрії, накази по арміям Юго-західного фронту, переписка со штабом ІХ армії, черновицьким поліцеймейстером і начальниками уездів о порядку ведення судових справ і заходах обвинюваних в шпійонажі і др. правопорушеннях, розглянутих військовим судом. - Арк. 71-72.
6. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м. Чернівці. - Оп.1. - Спр. 440. Циркуляри військового генерал-губернатора областей Австро-Венгрії, накази по арміям Юго-західного фронту, переписка со штабом ІХ армії, черновицьким поліцеймейстером і начальниками уездів о порядку ведення судових справ і заходах обвинюваних в шпійонажі і др. правопорушеннях, розглянутих військовим судом. - Арк. 73, 74.
7. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м. Чернівці. - Оп.1. - Спр. 440. Циркуляри військового генерал-губернатора областей Австро-Венгрії, накази по арміям Юго-західного фронту, переписка со штабом ІХ армії, черновицьким поліцеймейстером і начальниками уездів о порядку ведення судових справ і заходах обвинюваних в шпійонажі і др. правопорушеннях, розглянутих військовим судом. - Арк. 76;
8. Балицький К. Чернівецька хроніка 1914 року //Добржанський О.В., Старик В.П. Бажаємо до України! - Одеса: Маяк, 2008. - С.568-571.
9. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр. 58. Переписка с Управлінням Військо-Окружного контролера Галиції о конфіскації продовольства, залишеного німецькими підданими. - Арк. 10, 20, 21.
10. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр. 23. Переписка с військовим генерал-губернатором Галиції по військовим, адміністративним і релігійним питанням. 13 вересня 1914 – 30 грудня 1914 г. - Арк. 30, 84.
11. Келестин Костецький Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях від її заснування аж до року біжучого (1914-1918) //Добржанський О.В., Старик В.П.

Бажаємо до України! - Одеса: Маяк, 2008. - С. 66-71; Балицький К. Чернівецька хроніка 1914 року //Добржанський О.В., Старик В.П. Бажаємо до України! - Одеса: Маяк, 2008. - С.582-583; Розпорядження буковинської православної консисторії до духовенства про поминання під час літургій російської імператорської родини та вознесення молитв за перемогу російського війська з вдячності за об'єднання Буковини з Великоросією //Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.). Документи і матеріали. - Чернівці: Черн. Обл.друк., 2009. - С. 24-25; Краткий отчёт по управлению Черновецкой губернией за период времени с 1 сентября по 7 октября 1914 г. и с 17 ноября 1914 г. по 1 февраля 1915 г. б. Черновецкого губернатора камер-юнкера Двора Его Императорского Величества Евреинова. – Киев, 1915. - С. 2, 3.

12. Заполовський В.М. Вказ. праця. - С. 44.

13. Бахтурина А.Ю. Вказ. праця. - С.131-132.

14. Бахтурина А.Ю. Вказ. праця. - С.133-138.

15. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр.102. Доклади, протоколи, списки, прошения и переписка о выдаче государственным служащим и жителям пропусков на переезд,перевозку грузов, розыске жителей, расследовании разных происшествий и др. - Арк. 145; Спр. 64. Дело о назначении, переводе, награждении и по другим вопросам, касающимся личного состава Черновицкой губернии. - Арк. 108.

16. Краткий отчёт по управлению Черновецкой губернией за период времени с 1 сентября по 7 октября 1914 г. и с 17 ноября 1914 г. по 1 февраля 1915 г. б. Черновецкого губернатора камер-юнкера Двора Его Императорского Величества Евреинова. – Киев, 1915. - С. 1.

17. Заполовський В.М. Вказ. праця. - С.45.

18. Краткий отчёт по управлению Черновецкой губернией за период времени с 1 сентября по 7 октября 1914 г. и с 17 ноября 1914 г. по 1 февраля 1915 г. б. Черновецкого губернатора камер-юнкера Двора Его Императорского Величества Евреинова. – Киев, 1915. - С. 6.

19. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр. 401. Резолюции Бессарабского губернского правления о командировании разных лиц на службу в Черновицкую губернию. - Арк. 1, 2, 5, 7, 17.

20. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр. 64. Дело о назначении, переводе, награждении и по другим вопросам, касающимся личного состава Черновицкой губернии. - Арк. 1, 4.

21. Краткий отчёт по управлению Черновецкой губернией за период времени с 1 сентября по 7 октября 1914 г. и с 17 ноября 1914 г. по 1 февраля 1915 г. б. Черновецкого губернатора камер-юнкера Двора Его Императорского Величества Евреинова. – Киев, 1915. - С. 6-7.
22. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. – Оп. 1. - Спр. 106. Послужные списки, рапорты, прошения и переписка о назначении на службу лиц в учреждения, подведомственные Черновицкому губернатору. - Арк. 22, 26, 31, 60, 67.
23. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. – Оп. 1. - Спр. 106. Послужные списки, рапорты, прошения и переписка о назначении на службу лиц в учреждения, подведомственные Черновицкому губернатору. - Арк. 5, 6; Краткий отчёт по управлению Черновецкой губернией за период времени с 1 сентября по 7 октября 1914 г. и с 17 ноября 1914 г. по 1 февраля 1915 г. б. Черновецкого губернатора камер-юнкера Двора Его Императорского Величества Евреинова. – Киев, 1915. - С. 2.
24. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр. 51. Рапорт начальника Заставновского уезда о начале деятельности уездного управления и положении в уезде. - Арк. 2.
25. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр.102. Доклады, протоколы, списки, прошения и переписка о выдаче государственным служащим и жителям пропусков на переезд, перевозку грузов, розыске жителей, расследовании разных происшествий и др. - Арк. 41, 42, 44.
26. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр. 64. Дело о назначении, переводе, награждении и по другим вопросам, касающимся личного состава Черновицкой губернии. - Арк. 12.
27. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр. 64. Дело о назначении, переводе, награждении и по другим вопросам, касающимся личного состава Черновицкой губернии. - Арк. 16.
28. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр. 64. Дело о назначении, переводе, награждении и по другим вопросам, касающимся личного состава Черновицкой губернии. - Арк. 19; Спр. 65. Уведомление Черновицкого губернатора о допущении к исполнению обязанностей начальника уезда и рапорт начальника уезда Николаенко о приступлении к своим обязанностям. - Арк. 1, 2.

29. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці.- Оп.1. - Спр. 64. Дело о назначении, переводе, награждении и по другим вопросам, касающимся личного состава Черновицкой губернии. - Арк. 39, 65, 67.
30. ДАЧО. - Ф.283. Канцелярія Чернівецького губернатора, м.Чернівці. - Оп.1. - Спр. 64. Дело о назначении, переводе, награждении и по другим вопросам, касающимся личного состава Черновицкой губернии. - Арк. 124, 126,130.
31. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): Науково-популярне видання. - К.: Темпора, 2007. - С.25.
32. Там само. - С.27.
33. Там само. - С.43.

УДК 94 (477. 51) "1914-1918"

Петро Моціяка

**БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА
В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – 1918 РР.)**

У статті досліджується активна участь ніжинського Історико-філологічного інституту князя Безбородька у благодійницькій діяльності в період Першої світової війни. Розкрито багатогранну роботу колективу інституту в системі заходів держави і суспільства з допомоги діючій армії, сім'ям солдатів, пораненим, біженцям та постраждалим від воєнних дій.

Ключові слова: доброчинність, пожертва, співстраждання, Інститут князя Безбородька, Ніжинський повітовий благодійний комітет.

Исследуется активное участие нежинского Историко-филологического института князя Безбородко в благотворительной деятельности в годы Первой мировой войны. Раскрыто многогранную работу коллектива института в системе мероприятий государства и общественности по оказанию помощи действующей армии, семьям солдат, раненым, беженцам и пострадавшим от военных действий.

Ключевые слова: благотворительность, пожертвование, сострадание, Институт князя Безбородко, Нежинский уездный благотворительный комитет.

The active participation Nizhyn's Historical and Philological institute of prince Bezborodko in the charitable activity during the First World War is researching in this article. The versatile work of the institute's collective in the system of countries' and societies' measures with help for acting army, soldiers' families, wounded, rebugees and those who was suffered from the war action was bared.

Key words: charity, donation, sympathy, the Institute of prince Bezborodko, Nizhyn regional charitable committee.

Апостол Павло говорив: "Поспішайте творити добро". Творення добра, добродійна діяльність є важливим моральним імперативом людини, а мотиви цього благодійництва можуть бути найрізноманітнішими. Частіше всього, спонукальними мотивами до благодійності були любов до ближнього, милосердя і співстраждання.

Особливо значимою є благодійність у період воєнного лихоліття, коли держава не в змозі вирішити багато соціальних проблем, які тоді загострюються. У роки Першої світової війни Російська імперія в багатьох відношеннях виявилася майже безпорадною – і в плані забезпечення армії найнеобхіднішим, і в плані задоволення соціальних потреб суспільства, втягнутого у війну прямо та опосередковано. Актуальність дослідження благодійницької діяльності в роки Першої світової війни стає очевиднішою в світлі неоголошеної війни Росії проти України. Події на Донбасі виявляють прямі паралелі, співставлення та аналогії приватної та суспільної благодійності як елементу виявлення патріотичних і гуманітарних настроїв. Ми щоденно бачимо приклади благодійництва – приватної як вияву співстраждання, поклику серця і суспільної, яка виникає з приватної і здатна вирішувати більш масштабні проблеми.

Вступ Росії у Першу світову війну викликав хвилю патріотичних і шовіністичних настроїв у суспільстві, спонукав до громадянської активності передовсім у освічених верствах суспільства. Держава намагалася спрямувати громадську активність у потрібне русло взаємодії держави і суспільства, фронту і тилу. У результаті таких координованих заходів держави та суспільства благодійницька діяльність у роки війни стала соціальним явищем і, до певної міри, характерною рисою світогляду і практичних дій населення.

Створені з початком війни державні структури зуміли досить швидко організувати благодійницьку діяльність. 11 серпня 1914 р. під головуванням імператриці Марії Федорівни було організовано Верховну раду з опіки сол-

датських сімей, діяльність якої невдовзі поширилася на інші сфери опіки і благодійництва. Аналогічним чином були утворені Єлизаветинський, Ольгинський, Тетянівський та інші іменні комітети, які проводили велику роботу, поєднуючи державні й суспільні функції. Крім того, серед громадських організацій особливе місце займали також Всеросійський земський союз і Всеросійський союз міст з допомоги хворим і пораненим воїнам, які отримували значні державні субсидії. Досвід місцевого самоврядування та ініціативність земських діячів сприяли ефективній роботі громадських організацій.

8 серпня 1914 р. у Ніжині було утворено повітовий благодійний комітет (далі НПБК) на чолі з предводителем дворянства повіту Миколою Васильовичем Висоцьким. Членами першого складу правління були представники міської управи, земства і громади міста: В.О. Воронов, П.С. Коробка, А.І. Паливода, О.І. Фогель, Н.В. Соніна, М.О. Кобець, священник П. Соломаха, П.В. Саббатовський, В.А. Семенов, С.Ф. Синдаревський, Г.В. Забєло, М.В. Сухотін [1].

9 серпня на засіданні правління комітету було ухвалено просити волосні попечительства увійти до складу повітового благодійного комітету як його підрозділи [2]. Тоді, до речі, до складу Ніжинського повіту (2451 кв. верст) входили 12 волостей: Веркіївська, Володьково-Дівицька, Галицька, Дрімайлівська, Дроздівська, Лосинівська, Макіївська, Монастирищенська, Мринська, Носівська, Талалаївська та Ніжинська. НПБК взяв на себе роль органу, що об'єднав усі благодійні установи і окремих осіб, які робили свій посильний внесок у загальну справу. Передбачалося, що комітет буде надавати всю можливу допомогу діючій армії, пораненим воїнам, сім'ям мобілізованих на війну тощо.

Одним з найбільш активних колективних членів НПБК був Історико-філологічний інститут князя Безбородька (далі ІКБ). 17 липня 1914 р. ніжинська міська управа повідомила директора інституту Й.-Е. Леціуса, що внаслідок оголошеної мобілізації "підпорядкований Вам навчальний заклад з 17 липня буде відведено для розміщення запасних нижніх чинів" [3]. А в зв'язку з рішенням НПБК облаштувати в приміщенні головної будівлі інституту госпіталь для поранених, 9 серпня Правління інституту ухвалило закрити інтернат для студентів, а їх переселити на приватні квартири [4].

Отже, війна вже з перших днів найбезпосереднішим чином зачепила ІКБ і зумовила його участь у взаємодії фронту і тилу, суспільства і держави у заходах воєнного часу. 5 серпня 1914 р. попечитель Київського навчального округу А. Деревницький надіслав директору інституту листа, де прохав обговорити в

колективі питання "про участь історико-філологічного інституту кн. Безбородька в полегшенні становища сімей осіб, покликаних до військової служби та в організації допомоги хворим і пораненим воїнам" [5]. Ці пропозиції попечителя базувалися на рішеннях засідання навчальних закладів округу, яке мало місце 4 серпня і де, зокрема, було ухвалено:

"1. Бажано, щоби службовці у Київському навчальному окрузі відраховували певний відсоток зі свого окладу, причому знайшли можливим рекомендувати 2 %; відрахування направляти до створюваного для цього комітету при окрузі.

2. Бажано залучити учнівську молодь до справи допомоги шляхом збору й іншими способами добровільних пожертв грошима, речами, книгами та ін." [6].

Перед ІКБ виникла дилема: куди відраховувати кошти, оскільки чернігівський губернатор І.І. Стерлігов був переконаний у тому, що вся місцева благодійна діяльність у Ніжинському повіті була зосереджена в утвореному НПБК "чтобы не было никакого дробления сил при совершении этой патриотической благотворительной работы" [7]. На думку директора ІКБ Й.-Е. Леціуса, "преподавательскому составу персонала института и институтской гимназии трудно будет отказаться от участия в этом общем местном деле и выделяться в особую группу", і прохав попечителя округу дозволити інституту брати участь у місцевій благодійницькій організації і їй же передавати відрахування від зарплати [8].

У свою чергу, попечитель округу дозволив брати участь у роботі НПБК і зауважив, "Что же касается %% обчислений от жалования, то таковые отчисления я, покорнейше прошу, переводить в депозиты Управления ученого округа "на нужды войны" [9]. Як бачимо, освітнє начальство вважало, що гарантовані 2 % відрахувань колективу ІКБ будуть вагомим наповненням депозиту округу, а в решті – то вже хай колектив сам вирішує: в якій формі і в яких обсягах брати участь у благодійницькій діяльності повітового комітету.

Загалом, благодійницька діяльність Інституту князя Безбородька протягом всього періоду війни виявлялася в таких формах:

1) допомога в функціонуванні госпіталю для поранених у головній будівлі інституту;

2) щомісячні 2 % -ві відрахування від зарплати працівників інституту та гімназії, яка була в складі ІКБ;

3) членські внески (по 1 руб. щомісячно) працівників ІКБ та гімназії;

4) індивідуальні одноразові пожертви членів колективу на конкретні цільові витрати;

5) періодичні пожертви студентського гуртка ІКБ;

6) збори коштів від проведення благодійних концертів, вистав, лотерей і публічних лекцій;

7) збори коштів через підписні листи та карнавковий збір (спеціальними запечатаними чашками);

8) закупівлі продуктів на подарунки для діючої армії та поранених госпіталю (здебільшого на Різдво та Великдень);

9) збір речей (одяг, взуття, товари першої необхідності) для діючої армії.

Благодійництво ІКБ було досить масштабним, тривалим та ефективним. Так, зокрема, облаштування госпіталю у головній будівлі інституту для поранених спершу було за рахунок навчального закладу, який передав для цього 100 металевих ліжок, 100 матраців, 100 великих і 100 малих подушок, 200 великих і 200 малих наволочок, а також величезний мідний самовар (так званий "куб") [10]. Підготовка госпіталю велася протягом серпня-вересня 1914 р., а перших поранених до нього привезли 9 жовтня. Перша партія поранених складала 70 чоловік. 18 жовтня прибула і друга партія поранених у кількості 320 осіб. Колектив інституту підготував санітарні загоны студентів та гімназистів, які зустрічали поранених на вокзалі та на подвір'ї ІКБ. Важкопоранених студенти і гімназисти заносили до лазарету на руках або на санітарних ношах [11].

Так, з жовтня 1914 р. у головній будівлі інституту став функціонувати госпіталь, який невпинно розширювався і зайняв фактично половину всіх приміщень. Госпіталь існував до кінця 1917 р., тобто до перемир'я на Східному фронті, укладеному після більшовицького перевороту в Петрограді. Протягом всього цього часу інститут неодноразово надавав госпіталю допомогу коштами, матеріалами та паливом. За три роки функціонування госпіталю було виліковано тисячі поранених, і вони повернулися до лав армії. Колектив інституту збирав кошти на подарунки для поранених, організовував для них святкові концерти студентів і гімназистів, надавав всіляку допомогу і сприяння. Так, зокрема, перший концерт у госпіталі був організований студентами 24 жовтня 1914 р. На концерті був присутнім і сам губернатор І.І. Стерлігов, який тоді спеціально прибув оглянути госпіталь [12].

Разом з тим, збитки від перебування госпіталю в садибі та прямі й опосередковані витрати на нього були досить значними. Так, наприклад, коли напри-

кінці 1917 р. госпіталь припинив існування, Правління інституту, оглянувши звільнені приміщення, склало акт про виявлені пошкодження та збитки. Шкода була серйозною. Складеного акта було передано до НПБК з проханням проведення ремонту цих приміщень. НПБК не мав тоді необхідних коштів і надалі ремонт інституту лягав на фінанси самого закладу [13].

Дуже важливою складовою фінансового забезпечення діяльності НПБК були щомісячні членські внески та 2 %-ві відрахування із зарплати організацій та установ Ніжина і повіту. Історико-філологічний інститут був найбільшим, так би мовити, "донором" повітового комітету. Тільки декілька разів за період війни місячні відрахування ІКБ були меншими, ніж, наприклад, "вливання" з боку Товариства взаємного кредиту, тобто фінансової установи з незмірно більшими можливостями.

Усі виплати (щомісячні членські внески + 2 % відрахування) колективу інституту і гімназії на благодійну діяльність протягом 1914-1917 рр. викладено у наступній таблиці (суми зазначено в рублях)*:

роки місяці	1914	1915	1916	1917
січень		92,47	106,64	94,38
лютий		156,88	100,03	96,66
березень		109,30	99,91	99,19
квітень		97,74	117,79	88,01
травень		112,84	99,17	81,23
червень		105,33	106,24	80,73
липень		93,55	89,02	100,90
серпень	107,48	93,34	112,42	70,87
вересень	68,42	117,17	109,22	54,41
жовтень	86,58	106,80	116,54	36,89
листопад	106,98	105,74	11,64	
грудень	79,57	99,64	103,68	
За рік:	449,03	1288,80	1272,30	803,27
Всього:	3813,40			

* Підрахунки автора [14].

Вагомість частки цих відрахувань видно з такого співставлення: загальна сума всіх надходжень до НПБК за 1916 р. складала 13471, 92 руб. [15], з якої внесок ІКБ (тільки членські внески + 2 %-ві відрахування), – 1272,30 руб. Це фактично 1/10 всієї суми, що є значною часткою.

Крім цих обов'язкових відрахувань, для деяких членів колективу ІКБ справою честі було зробити ще й окрему індивідуальну пожертву. Особливо слід відзначити добротність професора В.І. Резанова, який робив це неодноразово. Безпосередньо в касу НПБК 15 серпня 1914 р. В.І. Резанов вніс 10 руб. [16], а в січні 1915 р. – 8 руб. [17]. Коли восени 1914 р. колектив ІКБ збирав кошти на тютюн для солдатів і зібрав 48 руб., то сам В.І. Резанов вніс 25 руб. [18]. У лютому 1915 р. колектив зібрав 70,50 руб. на святкові подарунки воїнам діючої армії, то професори В.І. Резанов та І.І. Семенов внесли по 10 руб. [19]. Саме Володимир Іванович Резанов був головним розпорядником всіх благодійних заходів в ІКБ, а в 1917 р., коли НПБК став розпадатися і суттєво зменшувати масштаби благодійної діяльності, він увійшов до складу комітету, щоб підтримати його.

Приклад професорів надихав до благодійності і студентів ІКБ, які, незважаючи на обмежені можливості в роки війни, намагалися і свою копійчину долучити до спільної справи. Серед архівних матеріалів вдалося виявити декілька таких внесків. Студенти передали до каси повітового комітету у жовтні 1914 р. 9,24 руб. [20], у листопаді – 3,74 руб. [21]. У лютому 1915 р. вони зробили цільовий внесок для поранених воїнів на 5,25 руб. [22], у листопаді 1915 р. – на 6,37 руб. [23], а в січні 1916 р. – 2,73 руб. [24]. Це дає підстави припустити, що студенти регулярно вносили до каси НПБК посильні для них суми. Крім того, учні інститутської гімназії теж надавали повітовому комітету грошову допомогу. Так, наприклад, у лютому 1915 р. вони перерахували зі своїх стипендій до каси НПБК 12,85 руб. [25].

Значні суми збиралися колективом ІКБ (викладачі, студенти, учні гімназії) під час проведення благодійних концертів, вистав, лотерей та публічних лекцій викладачів. Найбільші суми коштів приносили концерти (літературно-вокально-музичні вечори, як їх тоді називали). Здається, перший такий концерт був 26 вересня 1914 р. і зібрав для поранених солдатів 490 руб. [26]. Наступний концерт в ІКБ був 25 жовтня і збір в 181,02 руб. було передано у фонд населення Польщі, яке постраждало від війни [27]. Концерт студентів інституту та учнів ніжинських гімназій з метою збору коштів на великодні подарунки солдатам був 8 березня 1915 р. і дав 308,94 руб. [28], а студентський вечір 22 жовтня 1915 р. на підтримку біженців дозволив зібрати 210,01 руб. [29]. 18 лютого 1916 р. в актовій залі ІКБ був ще один благодійний студентський концерт, який зібрав 119,13 руб. [30]. До речі, на цьому концерті прозвучали і

дві українські пісні у виконанні студента IV курсу Петра Волинського : "Розвійтеся вітром" (М. Лисенка) і "Місяць закоханий в ніч (П. Сениці) [31], що засвідчувало не тільки ура-патріотичні настрої студентства. Крім того, студенти інституту брали участь і в благодійних спектаклях з метою збору коштів для поранених солдатів чи на інші благодійні витрати. Так, зокрема, спектакль "Запорожець за Дунаєм" 8 листопада 1914 р. дав чистого збору 176, 26 руб. [32], а драматичний вечір на підтримку Сербії 13 грудня 1914 р. дав збору 159,20 руб. Кошти були надіслані до посольства Сербії у Петербурзі, і невдовзі посол Спалайкович надіслав до інституту телеграму з подякою за підтримку [33].

8 листопада 1914 р. правління НПБК ухвалило рішення про проведення в Ніжині 6 грудня 1914 р. лотереї "в пользу населения Царства Польского и смежных к ним губерний, пострадавшего от военных действий" [34]. Активну участь у зборі коштів під час проведення лотереї взяв і колектив ІКБ. Загалом тоді було зібрано 2737,37 руб. [35].

11 жовтня 1914 р. професор ІКБ В.І. Резанов почав читання циклу лекцій з історії англійської літератури. Зібрані за лекції кошти він передавав у розпорядження повітового комітету. За першу лекцію було отримано 25 руб., і Володимир Іванович прохав НПБК використати ці кошти для закупівлі теплих жилеток для діючої армії [36]. Через місяць В.І. Резанов передав на благодійну справу ще 30 руб. за дві наступні лекції [37]. У травні 1915 р. він передав НПБК ще 18,61 руб. за прочитані лекції [38].

Ще одним важливим джерелом благодійної допомоги в роки війни були збори коштів через підписні листи, карнавковий збір і тарілковий збір у церквах. ІКБ брав активну участь у зборі коштів. 23 серпня 1914 р. НПБК вперше провів у Ніжині акцію збору через підписні листи. Було зібрано 166,73 руб., з яких інститут зібрав 84 руб. [39]. Такі збори проводилися і надалі.

НПБК постійно залучав студентів інституту до карнавкового збору. Студенти та учні вели збір у своїх колективах і поза межами навчального закладу. Збори могли бути як одноденними, так і протягом 1-2 тижнів. Запечатані карнавки після завершення збору розкривалися у присутності комісії, складався акт, і зібрані гроші передавалися до повітового комітету. Таким чином, за роки війни було зібрано сотні рублів допомоги і внесок ІКБ був і в цій благородній справі теж немалим. Для прикладу: тільки у квітні 1915 р. цей збір дав коштів на 811,65 руб. [40], а в грудні 1915 р. збір на подарунки 44-й і 79-й артилерійським бригадам дав 444,47½ руб. [41].

Деколи в інститутській Олександрівській церкві мав місце тарілковий збір на потреби НПК. Про це, зокрема, свідчить один документ за 1916 рік, підписаний його розпорядником професором В.І. Резановим. У документі читаємо: " Во исполнение данного мне Комитетом поручения и полномочия (от 27 января с.г., № 120) мною произведён тарелочный сбор в Институтской церкви 1-2 февраля с.г., акт подсчёта собранной суммы (44 р.22 к.) при сём имею честь представить. Орд. проф. Института Вл. Резанов" [42].

КБ неодноразово брав участь у зборах подарунків для солдатів і офіцерів діючої армії не тільки грошима, але й власне продуктами, взуттям, одягом тощо, передаючи зібране чи то до НПК чи до відповідних установ Київського навчального округу. Так, наприклад, у грудні 1915 р. було передано для діючої армії до Києва такі Різдвяні подарунки від інституту, як 60 фунтів свинячого сала, 61 фунт цукру і 4 фунти чаю [43].

У відповідь інститут отримував теплі подяки з фронту. Так, зокрема, у квітні 1916 р. командир 44-ї артилерійської бригади надіслав до Ніжина листа такого змісту: " Высоко ценя внимание и сердечное отношение Ваше и всех жертвователей гор. Нежина и Нежинского уезда, прошу Вас принять лично, как от лица нижних чинов и гг. офицеров бригады, так и от меня, а также передать и другим жертвователям нашу сердечную благодарность за присланные подарки, которые ещё раз утверждают нас в убеждении существования неразрывной духовной связи между армией и оставшимися в недрах отчизны гражданами земли Русской. Ещё раз за всё большое спасибо" [44].

Таким чином, у роки світового лихоліття колектив інституту та інститутської гімназії виявив свої найкращі людські якості: почуття обов'язку перед суспільством, високу моральність та духовність, співстраждання і співчуття, підтримку страждених, пожертви. Те, що не змогла зробити в роки війни держава, зробила громадськість, для якої благодійна діяльність була потребою, її моральним імперативом. Інститут князя Безбородька був у перших лавах людей, які творили добро.

Використані джерела:

1. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі: ВДАЧОН), ф. 1122 Нежинский уездный благотворительный комитет, оп. 1, спр. 7, арк. 16.
2. Там само. – Арк. 17.

3. Моціяка П.П. Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів /П.П. Моціяка. – Ніжин, 2011.- С.168.
4. Там само. - С. 169.
5. ВДАЧОН, ф. 1105 Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Нежині, оп. 1, спр. 1962, арк. 1.
6. Там само. – Арк. 3 зв.
7. Там само. – Арк. 5.
8. Там само. – Арк. 5-5 зв.
9. Там само. – Арк. 6.
10. Моціяка П.П. Людина зі зброєю в храмі науки: хроніка протистояння (Історико-філологічний інститут князя Безбородька в 1917-19120 рр.) / П.П. Моціяка. - //Література і культура Полісся. - Вип.48. Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях. - Ніжин, 2009. – С.114.
11. Там само. – С.114.
12. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк.30.
13. Моціяка П.П. Людина зі зброєю в храмі науки: хроніка протистояння... – С.115-116.
14. Див.: ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962; ф.1122, оп. 1, спр. 1, 14-16, 18, 41-52, 58, 63, 66.
15. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 65, арк. 130 зв.
16. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 18, арк. 8 зв.
17. Там само. – Арк. 78 зв.
18. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 40.
19. Там само. – Арк. 58.
20. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 51, арк. 58.
21. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 14, арк. 25.
22. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 18, арк. 101 зв.
23. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 51, арк. 58.
24. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 8.
25. Там само. – Арк. 57.
26. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 58, арк. 217.
27. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 14, арк. 33.
28. Там само. – Арк. 71.
29. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 138.
30. Там само. – Арк. 176.

31. Там само. – Арк. 127-128.
32. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 14, арк. 34-35.
33. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 256-257.
34. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 13, арк. 1.
35. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 12, арк. 12-14.
36. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 15, арк. 57.
37. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 14, арк. 50.
38. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 45, арк. 108.
39. Див.: ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 1, арк. 1-9.
40. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 277.
41. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 52, арк. 144.
42. ВДАЧОН, ф. 1122, оп. 1, спр. 17, арк. 8.
43. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1962, арк. 117.
44. Там само. – Арк. 11.

УДК 94(477) "1914-1918"

Олексій Лейберов

"ПРИЗНАТЬ ОБЩЕЙ ПОВИННОСТЬЮ ДЛЯ ВСЕХ ДЕЛО ПОМОЩИ БОЛЬНЫМ И РАНЕНЫМ ВОИНАМ..." – ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НІЖИНСЬКОГО ЗАГАЛЬНО-ЗЕМСЬКОГО ШПИТАЛЮ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Підготовка військ та медичної служби до світової війни проводилася у Російській імперії по розробленим заздалегідь мобілізаційним планам, що враховували досвід російсько-японської війни 1904-1905 років. Однак вже з перших днів війни виникла потреба в значно більших масштабах допомоги та госпіталізації поранених та хворих вояків. Ставало очевидним, що власними силами ні Військово-санітарне відомство ані Товариство Червоного Хреста не мають змоги задовольнити всі потреби фронту. Саме тому до справи надання допомоги пораненим дуже швидко підключився Всеросійський Земський союз. 30 липня у Москві відбувся всеросійський з'їзд представників губернських земств. За його рішенням був утворений Земський союз допомоги хворим та пораненим, куди увійшло земство Чернігівської губернії. Були створені губернські комітети Союзу в функції яких входили наступні завдання: рівномірний розподіл поступаючи з фронту поранених та хворих між повітами та окремими

населеними пунктами; організація та влаштування спеціальних медичних закладів (шпиталів) для лікування поранених та хворих; фінансування госпітальної справи у повітах.

Тому вже 13 серпня 1914 року на черговому засіданні Чернігівського губернського комітету Всеросійського земського союзу була прийнята постанова в якій зазначалося: "... на даний момент постала крайня необхідність влаштування шпиталів у пунктах, розташованих недалеко від Києва по залізниці Київ - Курськ. У цьому відношенні... найбільш придатним пунктом є місто Ніжин" [1]. Далі в документі наголошувалося на ряді переваг, які має Ніжин в порівнянні з іншими містами та містечками Чернігівської губернії. "По-перше, Ніжин відстоїть від Києва на відстані всього 6 перегонів по Московсько-Київсько-Воронізькій залізниці. По-друге, в місті достатня кількість великих будівель, які через короткий час та без особливих труднощів можуть бути прилаштовані для розміщення шпиталів. Перевезення поранених від вокзалу до міста не важко організувати. На останок варто відмітити, що в Ніжині як торгівельно-промислового та густонаселеному пункті... не можна зустріти труднощів у закупівлі продовольства та інших необхідних господарських речей" [2]. Крім Ніжина планувалося відкрити шпиталі у Бобровиці Козелецького повіту на 100 ліжок, Нікольській слободі Остерського повіту на 50 ліжок та Конотопі. Ніжинський шпиталь планувалося розгорнути на 550 ліжок. Разом з тим, діячі губернського комітету відмовилися від організації шпиталів у Чернігові, Острі та селищі Летках "у зв'язку з труднощами перевезення поранених по р. Десна" [3]. Крім того, комітет розглянув питання фінансування, утримання та матеріального забезпечення новоутворених медичних закладів. "Забезпечення всіма господарськими речами приміщень шпиталів віднести на кошти повітових земств, утримання шпиталів, забезпечення їх медикаментами, білизною, одягом, винагороду медперсоналу та прислужі – віднести на рахунок губернського земства" [4]. Одночасно на організацію шпиталю у Ніжині було виділено 10000 крб. [5]. Організація, загальне керівництво та управління шпиталем покладалася на Ніжинського повітового маршала дворянства Н.В. Висоцького.

Вже через день, у Ніжині на спеціально скликаному засіданні зібрались представники губернської адміністрації та місцевого самоуправління для з'ясування деталей організації та початку функціонування шпиталю. Кількість та представництво запрошених на засідання свідчать про те, що питання набуло

першочергової ваги. Чернігівське губернське дворянство представляв маршал А.К. Рачинський, були присутні губернські земські гласні граф В.А. Мусін-Пушкін, Л.В. Кочубей, член губернської земської управи А.А. Барановський, повітовий маршал дворянства Н.В. Висоцький, заступник повітової земської управи С.Ф. Синдаревський, ніжинський міський голова В.А. Семенов, гласний міської думи І.Р. Медведєв та лікар ніжинської міської лікарні П.А. Буштедт. На засіданні було вирішено відкрити шпиталь на 200-300 ліжок за рахунок коштів Загально-земської організації, губернського земства, ніжинського повітового земства, міського самоуправління, міських благодійних організацій та приватних осіб. Міський голова В.А. Семенов наголосив, що для шпиталю можна використати садиби Шепеля, МоїсеяДульчина по вулиці Московській, дома Іофе, Фохта (вул. Преображенська), Євзерова та приміщення Введенського монастиря. За підрахунками П.А. Буштедта для обслуговування шпиталю необхідно найняти 3 лікарів, 4 фельдшерів та 20 медичних сестер. Разом з тим він констатував, що необхідно швидко знайти 2 лікарів та 2 фельдшерів, адже в місті є в наявності тільки один лікар та два фельдшери. На посади медичних сестер він запропонував запросити учениць старшого курсу місцевої фельдшерської школи. Комісія прийняла рішення звернутися до директора Ніжинського Історико-Філологічного Інституту князя Безбородька з проханням виділити 100 залізних ліжок, 100 матраців та 200 подушок" [6]. Крім того комісія вирішила підтримати та адати допомогу в організації та відкритті шпиталів у Сосниці та Мені, куди за її рішенням були направлені учениці фельдшерської школи [7].

20 серпня 1914 року шпиталь, що складався з 4-х відділень, на 10 офіцерських та 200 ліжок для нижніх чинів було відкрито. Однак вже 1 вересня він був розширений до 350, а з 15 вересня до 450 ліжок. На початку червня 1916 року шпиталь вже нараховував 11 відділень на 1010 ліжок. Найбільше відділення на 400 ліжок було відкрито в приміщенні інституту де "лазаретом зайнято весь третій поверх та частину другого" [8]. Всі відділення були обладнані водогоном, ванними кімнатами та теплими вбиральнями та туалетами, крім того в приміщенні інститутської лікарні з часом була відкрита окрема операційна палата "у зв'язку з наявністю великої кількості хірургічних хворих". Всі палати у відділеннях були розділені на три розряди: перший – для важкопоранених, другий – для легко ранених, а третій – для тих хто одужує. При шпиталі діяла аптека.

Перші поранені солдати поступили в шпиталь вже 29 серпня 1914 року, а перша партія офіцерів прибула на початку жовтня. За чотири місяці 1914 року лікування пройшли всього 2372 поранених, то у 1915 році лікувалися 7244 поранених та 3004 хворих, у 1916 році шпиталь прийняв 18631 особу [9]. Це стало наслідком невдалих для російської армії військових операцій Південно – Західного фронту та Брусилівського прориву. У наступні два роки війни кількість вояків, що проходили лікування зменшується практично в три рази 6903 – у 1917 р. та 4247 – у 1918 р. Статистика свідчить, що у перші три роки війни кількість поранених, що знаходилися в госпіталі, значно переважала кількість хворих, але вже у 1917-1918 рр. основний контингент шпиталю складали хворі, причому значний контингент (близько 40%), солдати уродженці та мешканці Чернігівської губернії. Мабуть це було пов'язано з дією Височайшого повеління від 7 липня 1916 р., яким дозволялося звільняти з лікувальних установ нижніх чинів у короткотривалу відпустку "для поправлення здоров'я та побачення з рідними". Необхідно віддати належне професіоналізму лікарів та високому рівню забезпечення шпиталю медикаментами та всім необхідним для лікування поранених та хворих. Дуже багато вояків, що проходили лікування в шпиталі (до 35%) мали поранення кінцівок рук, долонь та пальців, що наводить на думку про можливість уникнути продовження військової служби шляхом самокаліцтва. Це підтверджує сучасник подій, видатний російський хірург В.А. Оппель. У своїй праці "Очерки хирургии войны", на основі зібраних ним особисто даних по Південно-Західному фронту він стверджує, що "з 100 поранених після лікування у частини поверталось 44 особи. 10% поранених помирало, 20% ставали інвалідами, такий значний відсоток інвалідів в порівнянні з німецькою армією (там після лікування на фронт поверталось 76 % поранених) та французькою (75-82% відповідно) пояснюється значно більшим відсотком поранення у кінцівки рук та пальці"[10]. Але кількість померлих була незначною. За 1914-1915 роки – 39 осіб (24 поранених та 15 хворих), у 1916 р. – 123 особи (81 поранений та 42 хворих), у 1917 році від черевного і висипного тифу та стовбняку померло 23 хворих [11]. Для поховання померлих нижніх часів на грецькому кладовищі була виділена окрема ділянка, яка на кінець 1916 року була практично заповнена, саме тому керівництво лікувального закладу звернулося до міської влади про виділення нового місця для поховань. У бухгалтерських документах шпиталю постійно фігурувала графа "дошки для хрестів".

Становище та побутові умови, в яких перебували поранені можна назвати гарними. Поранених годували чотири рази на день. До раціону входили страви з гречаної, манної, пшеничної, рисової та перлової крупи, вермішель, яйця, риба, картопля, житній хліб, сало чай з цукром. Видавалося по фунту м'яса на особу в день і "фрукти та овочі по сезону" [12]. При шпиталі діяла лазня та пральня і щотижня всім пораненим мінялася білизна та постіль. Крім того у шпиталі діяла система патронату. Всі поранені, що почали одужувати, були під наглядом та опікою добровільних помічників. Особливою активністю відзначалися студенти НІФІ на чолі зі старостою Глебовим. Вони вели реєстрацію та списки поранених, працювали санітарами, допомагали при розгрузці ешелонів. Пораненим читалися лекції, вони колективно відвідували міський театр, перед ними виступали професійні артисти та аматори. У шпиталі була відкрита бібліотека (тут переважали твори класиків російської літератури та сучасних письменників), виписувалася періодична преса. Крім того пораненим дозволили користуватися фондами інститутської бібліотеки. Але навіть такі умови не на всіх діяли позитивно. У одну з передостанніх ночей грудня 1915 року молодший унтер-офіцер 487 полку Григорій Павлович Чепчугов покінчив життя самогубством від "тоски и меланхолии" перерізавши собі шию [13].

Внутрішній режим шпиталю не був надто суворим і тому дуже швидко це негативно позначилося на дисципліні. Поранені вояки, що відпускалися на прогулянку до міста іноді поверталися на підпитку, часто по кілька днів не поверталися до шпиталю. Так рядовий 89 Беломорського полку Федір Блаженко, що лікувався у 10 відділенні "у одній нижній білизні та літньому халаті (справа відбувалася на початку жовтня 1916 року) простояв у дворі та саду Інституту з 5 годин вечора до 12 години ночі з якоюсь невідомою жінкою" і на всі зауваження генерал-майора Рошковського ніяк не прореагував [14]. Головний лікар шпиталю був змушений звернутися до військового начальника міської залоги з проханням видати обов'язкову постанову "відносно поведінки поранених у шпиталі та поза ним підкоривши їх військовому порядку". Постанова, що була видана через кілька днів, забороняла "відвідувати шпиталі стороннім особам, роздавати харчові продукти пораненим", а також забороняла "нижнім чинам ...вештатися по базарам та приймати будь-які подавання... так як ці подавання принижують гідність та почесне звання солдата російської армії" [15].

Довгий час гостро стояла проблема некомплекту лікарсько-фельдшерського штату "врачей и фельдшеров нет до нормы". Це було пов'язано в першу чергу з невеликою зарплатою, яку отримував медперсонал шпиталю за свою роботу. У серпні 1914 року лікар отримував 250 крб. на місяць, фельдшер від 60 до 70 крб., а медична сестра всього 30 крб. [16]. Такій рівень зарплат зберігався до весни 1917 року, коли вони були підвищені на 15-20 крб. У листопаді 1917 року лікар отримував від 350 до 400 крб., завідувач аптекою – 225 крб., фельдшер – 130 крб., сестра милосердя – 50 крб. [17]. Варто віддати належне головним лікарям шпиталю П.А. Буштедту та його наступнику С.О. Шепелю, що попри всі негаразди їм вдалося сформувати та втримати колектив справжніх професіоналів. У різні часи в шпиталі працювали лікарі М.С. Капцевич, Н.А. Тризна, А.І. Томкевич, В.І. Шихуцький, М.П. Галицький, О.Ф. Соколовський, Г.О. Лубченко, В.І. Виридарська, М.В. Карпова, М.М. Кашпровська, А.А. Волянський, А.М. Калабін, М.Б. Гольдберг, Ж.І. Стиресь, А.З. Рейвич, О.М. Усатая-Розенберг, І.Б. Топаз [18]. Весь лікарсько-фельдшерський та допоміжний медичний штат нараховував 78 осіб. Для господарських робіт та обслуговування потреб поранених вояків залучалися на постійну (180 осіб) та тимчасову роботу місцеві мешканці. Ніжинській міщанин Янкель Білий "маючи сильне душевне бажання попрацювати на користь поранених та не маючи змоги поїхати на війну" за 3 коп. з особи погоджувався підстригати та голити всіх поранених [19]. Окрім ніжинців у шпиталі з 1916 року працювали й одночасно проходили лікування австро-угорські військовополонені, які присилялися до міста з Дарницького табору з під Києва. Перша партія з 18 німців, мадяр, русинів та румунських турок поступила на роботи у березні місяці. Один з них, Вільгельм Цагнер, захворів на тиф та помер [20]. Використовував шпиталь також працю "русино – біженців".

Інша проблема, яка постала перед керівництвом шпиталю була фінансово-господарська. Спочатку свого існування шпиталь практично не знав проблем з нестачею коштів. У 1914 році на його потреби Чернігівська губернська земська комісія виділила 40000 крб., на початку 1915 року – ще 5000 крб. Навіть такі неприємні дрібниці як крадіжки постільної білизни та одягу для поранених (63 фуфайки та 13 простирадл), яких не дорахувалися у шпитальному вантажі з Конотопу, могли покриватися за власний рахунок [21]. Разом з тим, у перші місяці війни шпиталь отримав значну допомогу з боку населення та різноманітних благодійних організацій. Серед них були священик

с. Галиці Медведєв, Р.В. Дєєва, К. та А. Гольдіни, Ніжинська Позичково - Ощадне Товариство, братство Святого Михайла князя Чернігівського з села Плоське, Заудайське сільськогосподарське товариство, Святопреображенська церква містечка. Носівки, Талалаївське волосне правління та інші. Так фірма "П.Г. Гомоляка та сини" подарували шпиталю 50 пар взуття [22]. Було пожертвувано більше 800 пудів картоплі, понад 400 пудів буряків, 56 пудів моркви, 21 пуд цибулі, багато сухофруктів та борошна, значну кількість одягу (сорочки, натільна білизна, оберти для ніг) та постільної білизни [23]. Була також зібрана незначна сума грошей. Але з часом починає відчуватися нестача коштів, яка під кінець війни стає хронічною. У березні 1915 року керівництво шпиталю звернулося до Чернігівського земства з проханням видати додатково 17000 крб. на "покриття видатків та оплати постачальникам продуктів та інших речей". На травень цього року шпиталю вже не вистачало 30000 крб. Значними були витрати на харчування шпиталю. У червні 1915 року за 28886 порцій було заплачено 12070,42 крб. До цього потрібно додати господарські (майже 5000 крб.), транспортні видатки (близько 2000 крб.) та заробітну плату персоналу. Не маючи таких сум Чернігівська земська комісія, за погодженням з Всеросійським Земським Союзом, вдалася до "заходів по скороченню витрат на утримання шпиталів Чернігівської губернії" шляхом заморожування заробітної плати та перекладання основних статей витрат на повітові земські комітети та місцеві міські та селищні бюджети [24]. Це одразу негативно позначилося на роботі лікувальних закладів. Буремний 1917 рік приніс з собою не тільки революційні зміни, а й додаткову масу проблем, що випали на долю ніжинського шпиталю. Все частіше у звітах головного лікаря зустрічаються повідомлення на кшталт "... у даний час в місті Ніжині зовсім немає змоги придбати продукти необхідні для харчування поранених воїнів", "останнім часом шпиталь має гостру потребу в конях та засобах транспортування", "повна відсутність медикаментів та перев'язочного матеріалу", "у всіх відділеннях Ніжинського Земського шпиталю відсутня потрібна кількість добровільних помічників", "... смітники переповнені, ... в клозетах сильний сморід", "ці недоліки є хронічними і їх усунення від Комітету та головного лікаря не залежить" [25]. У середині березня у відомство шпиталю була передана вузькоколійна залізниця для перевезення поранених з усім рухомим складом, всіма інструментами та матеріалами для ремонту. Це значно покращило та прискорило процес прийому поранених вояків з санітарних ешелонів, але

одночасно поклато нові витрати на бюджет шпиталю по утриманню та обслуговуванню залізниці. Окрім цього керівництво шпиталю було забов'язане відкрити та утримувати за свій кошт хлібно-чайний пункт на станції Ніжин для поранених та біженців [26]. Поступово шпиталь втягувався у вир революційних подій, Вже у червні місяці керівництво установи отримало наказ для виконання головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту. "...затримувати та негайно передавати на місці до воєнно-польових судів шайки, що їздять залізницями, роззброюють поліцію та офіцерів, називаючи себе делегатами від Петроградської ради робочих та солдатських депутатів" [27]. У середині листопада на місцевому Троїцькому кладовищі поховали цілу групу нижніх чинів, що проходили лікування у шпиталі. Всі вони (Іван Катаєв, Іван Тестенков, Іван Аврамчук та Петро Андрієвський) загинули або померли від поранень отриманих під час погромів та грабежів, що відбулись у Ніжині на початку місяця. Тоді мешканці міста, мабуть змучені чотирьохрічним "сухим законом" розгромили та підпалили склади зі спиртом. Багато людей постраждали від опіків, охорона була змушена відкрити вогонь по грабіжникам [28]. Але навіть у таких умовах шпиталь продовжував працювати. Нажаль невідомо коли ніжинський шпиталь припинив своє існування. Але у фондах Відділу забезпечення збереженості документів у м. Ніжині, останній документ про його існування датується 6 лютого 1918 року. "У зв'язку з можливою ліквідацією шпиталю повернути австрійських військовополонених Можера Стефана, Гаго Георгія, ДіондіюшаФранца, БлаткоІоана, Коваша Олександра, Поцока Павла, ШинецаІоана, Шмідта Франца, Альдбаша Петера, Португала Карла, Косера Юзефа, Журського Юзефа, ДоранськогоІоана, Альбея Петра, Карна Журека у розпорядження повітового комісара О. Покровського" [29].

Підводячи підсумки необхідно наголосити, що Ніжинський Загально-земський шпиталь біло організовано та відкрито у межах діяльності Земського союзу допомоги хворим та пораненим. Він став одним з найбільшим лікувальних закладів відкритих у губернії та найбільшим у повіті. Перебуваючи під керівництвом Чернігівської губернської комісії та фінансуючись нею, шпиталь часто виступав як самостійна адміністративна, господарська організація.

У роки Першої світової війни медики Ніжинщини віддали свої сили потребам фронту та зіграли не останню роль у поверненні на фронт тисяч

солдатів та офіцерів. У період 1914-1917 рр. через Ніжинський шпиталь пройшло майже 60 тис. поранених.

Працюючи три роки як злагоджена військова організація, у кінці війни шпиталь був втягнутий у вир революційно - політичних подій, що не могло не позначитися на його діяльності. Крах Російської імперії, зміна політичної влади призвели до ліквідації шпиталю на початку 1918 року. Разом з тим історія та діяльність Ніжинського земського шпиталю залишається однією з яскравих сторінок в історії міста та повіту часів Першої світової війни.

Використані джерела:

1. Джерела та література:
2. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжин (далі - ВДАЧОН) ф. 1233, оп. 1, спр. 10, арк. 4.
3. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 10, арк. 4.
4. ВДАЧОН ф. 1233, оп. 1, спр. 10, арк. 4 зв.
5. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 10, арк. 5.
6. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 10, арк. 5 зв.
7. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 10, арк. 1-1 зв.
8. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 13, арк. 2, 10, 22.
9. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 22, арк. 32.
10. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 23, арк. 142; ф. 1233, оп. 1, спр. 79, арк. 7 зв., 69.
11. Оппель В.А. Очеркихирургииивойны. - Л., 1940. - С. 172.
12. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 21, арк. 39.
13. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 25, арк. 187.
14. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 118, арк. 142.
15. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 22, арк. 135.
16. ВДАЧОН ф. 1233, оп. 1, спр. 22, арк. 29.
17. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 10, арк. 5 зв.
18. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 124, арк. 117-118.
19. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 10, арк. 21.; ф. 1233, оп. 1, спр. 114, арк. 1.
20. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 6, арк. 8-9.
21. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 121, арк. 15, 43.
22. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 12, арк. 25.

23. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 11, арк. 4.
24. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 11, арк. 1-24.
25. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 120, арк. 1.
26. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 120, арк. 9, 10, 10 зв., 24.
27. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 120, арк. 2, 6.
28. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 120, арк. 6 зв.
29. ВДАЧОНф. 1233, оп. 1, спр. 118, арк. 119.

УДК 94(470)

Раиса Дудка, Инна Гулак

ВЕНЦЕНОСНАЯ СЕМЬЯ РОМАНОВЫХ НАКАНУНЕ И В ВОЕННЫЕ ГОДЫ

В статье подняты некоторые направления патриотической деятельности царской семьи накануне и в годы первой мировой войны. В частности рассматриваются миротворческие попытки русского царя Николая II, благотворительная деятельность и работа сестрами милосердия царицы Александры и дочерей, а также княгини Елизаветы Федоровны.

Советские историки целые десятилетия старались всячески принизить роль Николая II, показать отрицательными персонами царских родственников, князей и княгинь. Однако в последние годы появилось множество совершенно противоположной информации. Вначале подобные публикации издавались за рубежом. Это, в частности, материалы игумена Серафима "Мученики христианского долга" (Пекин, 1920), архиепископа Анастасия "Светлой памяти Великой княгини Елизаветы Федоровны" (Иерусалим, 1925), протопресвитера М. Польского "Новые мученики Российские"(США, 1949). Из последних публикаций в первую очередь хотелось бы отметить работу Любви Миллер "Святая мученица Российская Великая княгиня Елизавета Федоровна" (Мгарский монастырь, 2004), в которой приводятся интересные воспоминания о царской семье, а также исследование С.С.Ольденбурга "Некоторые итоги правления Государя Николая II" (Статистико-документальный справочник, Спб. 1995), "Государь на фронте. Воспоминания." (М., 2012) и другие.

Историю династии Романовых можно смело назвать одной из самых загадочных и трагических за все время существования государства Российского. Современник Царской Семьи генерал Дитерихс писал: "Настанет время, когда воскресшая Россия и возрожденный искренним раскаянием русский человек скажут свое последнее и окончательное слово о трагически погибших Государе Императоре и Государыне Императрице. Но русский человек дореволюционного периода сказать этого слова не может: он жил и знал Царя и Царицу не теми, какими они были в действительности, а теми, которыми их представляли ему кошмарная интрига, гнусная, продажная печать и грязные слои общества, и своя извращенная, притупленная мысль. Общество России питалось сведениями о Царской Семье не от тех, кто знал или мог знать правду о них, а от тех, кто умышленно не хотел знать правды и умышленно искажал ее, если и знал. Не характерно ли то, что когда теперь устанавливается лицо непосредственных вдохновителей и руководителей кошмарного преступления в доме Ипатьева, почвой для особого распространения лжи о Царской семье была избрана именно ее религиозность..."

1 октября 2008 года Президиум Верховного суда России реабилитировал членов святой царской семьи Романовых, удовлетворив жалобу адвоката главы Российского Императорского Дома Великой княгини Марии Владимировны Германа Лукьянова и отменив тем самым определение судебной коллегии Верховного суда от 8 ноября 2007 года, в котором царь Николай II и члены Августейшей семьи были признаны не подлежащими реабилитации. В Екатеринбургском Храме-на-Крови, в расстрельной комнате отслужили благодарственный молебен. Православная газета "Благовест" прокомментировала это событие так: "Этот день, 1 октября, надолго войдет в историю России. Тихо, без митингов и манифестаций, в стенах Верховного суда произошло поистине историческое событие: реабилитация Царской семьи! Наконец-то поставлена точка, и не только в этом долгом и сложном судебном процессе, начатом еще в 2005 году. Теперь кровавые следы из подвала Ипатьевского дома не потянутся в наше будущее, делая граждан России и сейчас живущих и даже еще не вступивших в жизнь, едва ли не соучастниками того расстрела... Государство, не осудившее преступлений, совершенных против Царской семьи, отягощает себя, а в некоторой степени и народ, последствиями этих преступлений."¹

Святой Царь-Мученик Николай II родился 19 мая 1868 года в Царском селе. Близкие отмечали: "У Николая душа чистая, как хрусталь, и горячо всех

любящая". Осенью 1891г., когда десятки губерний России изнемогали от голода, Александр III поставил своего сына во главе Комитета по оказанию помощи голодающим и он достаточно потрудился на этом поприще.

Его жизнь была несколько раз в опасности. Под Харьковом осенью 1888 года произошло страшное крушение царского поезда, но провидением Божиим жизнь царской семьи была чудесно спасена. В Японии в 1891 году Николай Александрович снова едва не погиб от сабельного удара религиозного фанатика, но греческий принц Георгий бамбуковой тростью сбил с ног нападающего.

Царь женился по любви на немецко-английской принцессе Алисе Гессен-Дармштадской, которая после прибытия в Россию приняла православие. Чин присоединения ее к Православной церкви совершил сам отец Иоанн Кронштадский.

Накануне кончины царь Александр III напутствовал сына: " Тебе предстоит взять с плеч моих тяжелый груз государственной власти и нести его до могилы так же, как нес его я и как несли его наши предки. Я передаю тебе Царство, Богом мне врученное. Я принял его тринадцать лет тому назад от истекающего кровью отца...Я завещаю тебе любить все, что служит ко благу, чести и достоинству России. Охраняй Самодержавие, памятуя при том, что несешь ответственность за судьбу твоих подданных перед Престолом Всевышнего. Вера в Бога и в святость твоего Царского долга да будут для тебя основой твоей жизни...Помни: у России нет друзей. Нашей огромности боятся. Избегай войн. В политике внутренней – прежде всего покровительствуй Церкви. Она не раз спасала Россию в годину бед. Укрепляй семью, потому что она – основа всякого государства."

Император Николай взшел на престол 2 ноября 1894 года, а венчался на царство 27 мая 1896 года в Успенском Соборе Кремля. Православный царь при совершении таинства Миропомазания во время венчания на Царство стал священным лицом и носителем особой благодати Святого Духа. Эта благодать действует через Него при соблюдении им закона и удерживает распространение зла в стране. Он был проникнут любовью к человеку и верил, что и в политике необходимо следовать заветам Христа. Царь стал вдохновителем первой всемирной конференции по предотвращению войн, которая состоялась в столице Голландии в 1899г.

За время своего царствования он не подписал ни одного смертного приговора.

Государь глубоко знал русскую историю и литературу, был большим знатоком родного языка и не терпел употребления в нем иностранных слов: "Русский язык так богат, что позволяет во всех случаях заменять иностранные выражения. Ни одно слово неславянского происхождения не должно уродовать нашего языка". Сегодня же иностранные слова очень усложняют наш язык, делая его порой непонятным и неузнаваемым.

Он был бессеребренником. Например, четыре миллиона рублей царских денег, которые со времени правления императора Александра II находились в Лондонском банке, Николай Александрович истратил на содержание госпиталей и других благотворительных учреждений. По словам слуг, его платья были чисто чинены, он не любил мотовства и роскоши. После убийства Царской Семьи в Екатеринбурге были найдены военные шаровары Императора, на которых было помечено: "Изготовлены 4 августа 1900 года", "Возобновлены 8 октября 1916 года".

Царская чета являла собой образец подлинно христианской семьи. Господь благословил их четырьмя дочерьми и сыном Алексеем. Наследник престола, к сожалению, был болен наследственной болезнью – гемофилией. Семья чрезмерно страдала по этому поводу. Во время обострения болезни в 1912 году врачи вынесли мальчику безнадежный приговор, однако Государь на вопросы о здоровье Царевича смиренно отвечал: "Надеемся на Бога".

Царская семья особо покровительствовала Православной церкви. Именно этот император прославил во святых великого подвижника Серафима Саровского. Летом 1903 года чета прибыла в Саров, где Государь пешком, благоговейным паломником, нес на своих плечах гроб со святыми мощами батюшки Серафима.

Примером его глубокой веры в Бога может служить история строительства одного из храмов у нас на Украине. В начале XX века к нему обратились с просьбой жители села Искорка Елисаветградской (ныне Кировоградщина) губернии с просьбой о выделении земли под строительство храма. Их пан Виктор, которому принадлежала земля, запросил за нее очень большую сумму. Император не только удовлетворил их просьбу, но и за свой счет отправил строительные материалы, оплатил их перевоз и работу строителей. В 1905 году он лично присутствовал на освящении храма.

В марте 1905 года Государь сообщил Святейшему Синоду о своем намерении отречься от мирской жизни, принять монашество и возглавить Патриархию, но в ответ последовало молчание.

В период правления Николая II экономика России развивалась стремительными темпами. Об экономических успехах свидетельствует тот факт, что уровень 1913 года служил эталоном для сравнения до середины XX века, об этом детально пишет Ольденбург Сергей Сергеевич (1887 - 1940, Париж) историк, публицист, сын выдающегося русского индолога, академика С.Ф.Ольденбурга.

За двадцать лет правления Николая II население империи возросло на пятьдесят миллионов человек – на 40%; естественный прирост населения превысил три миллиона в год. Наряду с естественным приростом заметно повысился общий уровень благосостояния. Урожай хлебных злаков (ржи, пшеницы и ячменя), достигавший в начале царствования, в среднем, немногим более двух миллиардов пудов, превысил в 1913–1914 гг. четыре миллиарда. Удвоилось количество мануфактуры, приходящейся на голову населения: несмотря на то, что производство русской текстильной промышленности увеличилось процентов на сто, ввоз тканей из-за границы также увеличился в несколько раз.

Добыча каменного угля увеличивалась непрерывно. Донецкий бассейн, дававший в 1894 году меньше 300 млн. пудов, в 1913 давал уже свыше полутора миллиарда. За последние годы началась разработка новых мощных залежей Кузнецкого бассейна в Западной Сибири. Добыча угля по всей империи за двадцать лет возросла более чем вчетверо. В 1913 году добыча нефти приблизилась к 600 млн. пудов в год (на две трети больше, чем в начале царствования). Общее число рабочих за двадцать лет с двух миллионов приблизилось к пяти.

С 1 200 млн. в начале царствования бюджет достиг 3,5 миллиардов. Золотой запас госбанка с 648 млн. (1894 год) возрос до 1604 млн. (1914). Бюджет возрастал без введения новых налогов, без повышения старых, отражая рост народного хозяйства.

Русская армия возросла приблизительно в той же пропорции, как и население: к 1914 году она насчитывала 37 корпусов (не считая казаков и нерегулярных частей), с составом мирного времени свыше 1 300 000 человек.

На двадцатом году царствования императора Николая II Россия достигла еще невиданного в ней уровня материального преуспеяния. Происходящую в России перемену отмечали иностранцы. В конце 1913 г. редактор "Economist Europeen" , Эдмон Тэри, произвел по поручению двух французских министров

обследование русского хозяйства. Отмечая поразительные успехи во всех областях, Тэри заключил: "Если дела европейских наций будут с 1912 по 1950 года идти так же, как они шли с 1900 по 1912, Россия к середине текущего века будет господствовать над Европой как в политическом, так и в экономическом и финансовом отношении". Это пугало европейских правителей и явилось одной из причин войны.

Через несколько дней после начала войны Государь вместе с семьей прибыл в Москву. На все приветствия Царь отвечал: "В час военной угрозы, так внезапно и вопреки моим намерениям надвинувшейся на миролюбивый народ мой, я, по обычаю Державных предков, ищу укрепления душевных сил в молитве у Московских святынь".

С первых дней войны он, помимо неусыпных государственных трудов, объезжал фронт, города и села России, благословляя войска и ободряя народ в посланном ему испытании. Царь любил армию и близко к сердцу принимал ее нужды. В обращении его с низшими чинами и солдатами всегда чувствовалась неподдельная, искренняя любовь к простому русскому человеку.

В царских семьях дети воспитывались иначе, чем в аристократических семьях высшего света. И в семье Николая II был особый дух, особый режим, особые требования. Этому способствовала удивительная атмосфера любви между всеми членами семьи этого большого дружного семейства, а главное, что отец и мать, несмотря на обилие государственных дел, уделяли большое внимание детям.

Дети были горячими патриотами: они обожали Россию и все русское, плохо говорили на иностранных языках. Старшие лишь недурно говорили по-английски, с младшими же императрица разговаривала по-русски, вспоминает Анна Вырубова. В своих детях Императорская чета с малолетства воспитывала сострадание и любовь к людям, честность, самоотверженность и аскетизм. "Дети должны учиться самоотречению, учиться отказываться от собственных желаний ради других людей", - считала Государыня. "Чем выше человек, тем скорее он должен помогать всем и никогда в обращении не напоминать своего положения, - говорил Государь, - такими должны быть и мои дети". Они воспитывались в простоте и строгости. "Долг родителей в отношении детей, - писала Государыня, - подготовить их к жизни, к любым испытаниям, которые ниспошлет им Бог". Царевич и Великие Княжны спали на жестких походных кроватях без подушек, одевались просто, платья и обувь переходили от

старших к младшим. Еда была самая простая. Любимой пищей Цесаревича Алексея были щи, каша и черный хлеб, которые, как он говорил, едят все мои солдаты. Дочери Николая II, Великие Княжны Ольга, Татьяна, Мария и Анастасия, были совершенно необыкновенные создания, сильно отличавшиеся от избалованных детей из знатных богатых семейств.

Царица и дочери занимались рукоделием, говорили о Боге и молились. "Для Бога нет невозможного, - писала Государыня, - я верю в то, что кто чист душой, тот будет всегда услышан и тому не страшны никакие трудности и опасности жизни, т.к. они непреодолимы только для тех, кто мало и неглубоко верует." Государыня была глубоко верующим человеком. Не терпевшая никакой лжи, она, перейдя в Православие, приняла веру не по форме, не по необходимости, но всем сердцем, всем разумом, всей волей. Она жила верой, искренней и чистой, питалась молитвой, и в этом находила неисчерпаемую силу для несения своего креста.

Какие замечательные слова-напутствия говорила императрица своим детям: "Мы всегда должны думать о том, чтобы наша помощь другим приносила им какую-то пользу, учила их чему-то, изменяла к лучшему характер, делала их мужественнее, сильнее, искреннее, счастливее. В мире много людей, впавших в отчаяние, и мы должны уметь сказать им слово надежды или сделать доброе дело, которое выведет их из безысходности и даст силы вернуться к радостной, полной жизни. Любовь - это самое великое в мире. Наполните любовью свои дни. Забудьте себя и помните о других. Если кому-то нужна Ваша доброта, то доброту эту окажите немедленно, сейчас. Завтра может быть слишком поздно. Мы должны стараться, чтобы все, что мы делаем, вся наша жизнь была на благо другим людям. Мы должны так жить, чтобы никому не навредить, чтобы наша жизнь служила примером для других. Наш Господь хочет от нас, чтобы мы не предавали доверия. Верность - великое слово!"

Государыня, сама очень скромная в одежде, в выборе причесок, не позволяла и дочерям много наряжаться. Великая княжна Ольга Николаевна полностью восприняла это отношение к роскоши и, по воспоминаниям, одевалась очень скромно, постоянно одергивая в этом отношении других сестер. Каждый рубль, сэкономленный на каком-нибудь роскошном платье, шел на благотворительность. Когда началась Первая мировая война, новые платья вообще перестали шиться. Великим княжнам приходилось самим

аккуратно чинить свою одежду. Получилось точь-в-точь по апостолу Павлу: не плетением волос украшались царские дочери, но добрым и смиренным нравом.

Царица отличалась безконечной добротой и жалостливостью. Прирожденная сестра милосердия, она очень часто посещала больных, оказывая им сердечную заботу и поддержку, а когда не могла пойти к страдающим сама, посылала дочерей. Александра Федоровна считала, что дети должны видеть человеческие страдания и беды и учиться утешать, помогать ближним.

Александра Федоровна часто передавала денежную помощь нуждающимся через своих приближенных, стараясь сохранить это в тайне. Государыня устраивала благотворительные базары, выручка от которых шла на помощь больным, она организовывала по всей стране учебные мастерские для бедных и открыла училище сестер милосердия. На свои личные средства Царица построила дом для солдат инвалидов русско-японской войны, где они обучались различным ремеслам.

В годы Первой мировой войны Государыня с дочерьми обучились на тер милосердия и работали в госпиталях хирургическими сестрами. Анна Танеева, друг семьи, так вспоминала о начале этой работы: "Государыня организовала особый эвакуационный пункт, в который входило около восьмидесяти пяти лазаретов; обслуживали эти лазареты около десяти санитарных поездов ее имени и имени детей. Чтобы лучше руководить деятельностью лазаретов, Императрица решила лично пройти курс сестер милосердия военного времени с двумя Великими Княжнами; преподавательницей выбрали княжну Гедройц, хирурга – заведующего Дворцовым госпиталем. Два часа ежедневно занимались с ней, а для практики поступили рядовыми хирургическими сестрами в лазарет при госпитале. Выдержав экзамен, Императрица и Великие Княжны наряду с другими сестрами получили красные кресты и аттестаты на звание сестры милосердия.

Началось страшно трудное и утомительное время. С раннего утра до поздней ночи не прекращалась лихорадочная деятельность. Вставали рано, ложились иногда в два часа ночи; Великие Княжны целыми днями не снимали костюмов сестер милосердия. Когда прибывали санитарные поезда, Императрица и Великие княжны делали перевязки, ни на минуту не присаживаясь".

Через их руки прошли сотни раненых. Царица писала об этом: *"Мне пришлось перевязывать несчастных с ужасными ранами, они едва останутся мужчинами в будущем. Я все промыла, почистила, помазали иодином, подвязала. Все это вышло вполне удачно". И еще: "Самопожертвование - это*

чистая, святая, действенная добродетель, которая увенчивает и освящает человеческую душу".

Великая княжна Татьяна Николаевна самоотверженно отдавала все свои силы новой работе. Современница пишет: "Если бы, будучи художницей, я захотела нарисовать портрет сестры милосердия, какой она представляется в моем идеале, мне бы нужно было только написать портрет Великой Княжны Татьяны Николаевны; мне даже не надо было бы писать его, а только указать на фотографию Ее, висевшую всегда над моей постелью, и сказать: "Вот сестра милосердия".

Две младшие: Мария и Анастасия Николаевны - работали на раненых шитьем белья для солдат и их семей, приготовлением бинтов и корпии. Они очень сокрушались, что, будучи слишком юны, не могли стать настоящими сестрами милосердия, как Великие Княжны Ольга и Татьяна Николаевны.

Особое внимание хотелось бы уделить жене великого князя Сергея Александровича, родной сестре Императрицы. Елизавета Федоровна в совершенстве выучила русский язык и полюбила новую родину всей душой. В 1891 году, после нескольких лет размышлений, она приняла православие. Когда в 1905 году от бомбы террориста Ивана Каляева погиб ее муж, генерал-губернатор Москвы, Елизавета Федоровна первой прибыла на место трагедии и своими руками собирала части тела любимого мужа, разбросанные взрывом.

На третий день после гибели великого князя она поехала в тюрьму к убийце в надежде, что тот раскается. Несмотря на то, что убийца не раскаялся, великая княгиня подала Николаю II прошение о помиловании, которое тот отклонил.

Княгиня решила отдать все свои силы служению Христу и ближним. Она купила на Большой Ордынке участок земли и в 1909 году открыла там Марфо-Мариинскую обитель, назвав ее в честь святых жен-мироносиц Марфы и Марии. На участке расположились два храма, лечебница, аптека с бесплатными лекарствами для бедных, детский приют и школа. Через год насельниц монастыря посвятили в звание крестовых сестер любви и милосердия, а Елизавету Федоровну возвели в сан настоятельницы. Она без сожаления простилась со светской жизнью, сказав сестрам обители: "Я оставляю блестящий мир, но вместе со всеми вами я восхожу в более великий мир – в мир бедных и страдающих".

Не оставила Елизавета Федоровна и прежнюю свою деятельность. Она продолжала быть председательницей Московского комитета Красного Креста,

посещала различные благотворительные учреждения. Во время войн активно заботилась о снаряжении армии и помощи раненым.

Трудно найти сферу социального служения, которая не была бы охвачена покровительством Великой матушки. Вот некоторый перечень ее обязанностей: (далеко не полный: Елизавета Федоровна занимала в течение своей жизни более 150 должностей!)

-Почетная председательница Дома воспитания сирот убитых воинов, Московского городского училища;

-Председательница Елисаветинской женской гимназии;

-Почетный член общества слепых, Московского отделения Императорского Русского музыкального общества, общества спасения на водах;

-Председательница Палестинского общества;

-Попечительница Военного лазарета на Сивцевом Вражке, комитета о военных госпиталях, комитета передвижных храмов и госпиталей г. Москвы и т.д.

Эти общественные дела не были формальностью: Великая матушка вникала в суть каждого дела. Ею были организованы бесплатная лечебница, амбулатория, курсы сестер милосердия, бесплатная столовая, в Мировую войну лазарет тяжело раненых. Она твердо верила в то, что работа является основой религиозной жизни, а молитва ее отдыхом, и потому монахини призывались ею на деятельность и вне стен монастыря. Сестры Марфы и Марии навещали бедных и больных, оказывали им всевозможную помощь, заботились о их детях, убирали их помещения и всюду вносили с собой радость и мир. Но самые трудные должности всегда выполнялись Настоятельницей монастыря, которая чувствовала в самой себе мощь, необходимую для достижения ее цели. Многочисленные доклады и приемы, рассмотрение разного рода просьб и ходатайств, поступавших к ней со всех концов России, и другие дела, наполняли обыкновенно весь ее день, доводя ее часто до полного утомления. Это не мешало ей однако проводить ночь у постели тяжело больных или посещать ночные службы в Кремле и в излюбленных народом церквях и монастырях в разных концах Москвы. Дух превозмогал изнемогающее тело. Единственным отдыхом для нее служили поездки на богомолье в разные концы России. Народ однако и здесь отнимал у нее возможность найти тишину уединения. Высоко почитая в ней соединение двойного ореола - царственного происхождения и высокого благочестия, он восторженно встречал ее повсюду.

Вместе со своей келейницей Варварой Яковлевой Елизавета Федоровна часто посещала Хитров рынок – место притяжения для московской бедноты. Здесь матушка находила беспризорников и отдавала их в городские приюты. Вся Хитровка уважительно называла великую княгиню "сестрой Елисаветой" или "матушкой".

Елизавета Федоровна хотела открыть отделения обители в других городах России, но ее планам не суждено было исполниться. Началась Первая мировая война, по благословию матушки сестры обители работали в полевых госпиталях. Все операции в больнице проводились бесплатно, причем работали тут лучшие специалисты Москвы. Была и бесплатная столовая для бедняков. Марфо-Мариинская обитель, по сути, выполняла роль многофункционального социально-медицинского центра.

Во время Первой мировой войны великая княгиня активно поддерживала фронт: помогала формировать санитарные поезда, отправляла солдатам лекарства и походные церкви. В первые недели 25 машин с медикаментами, которые организовала княгиня, были направлены по ошибке не к линии фронта, а в противоположную сторону; вагоны, где находились походные церкви, вместо фронта пошли в г. Царицин. Она очень гневалась, не терпела халатности и обмана.

Не избежала она и клеветы: во время I мировой войны, желая помочь военнопленным немцам, которыми были переполнены госпитали, она была обвинена в пособничестве врагам. Результатом ее протеста против того, чтобы Г.Распутин жил при дворе, явилось отдаление императрицы Александры от сестры.

Революционные события тоже коснулись княгини, которую любила вся Москва. Вскоре после Февральской революции вооруженная толпа с красными флагами пришла, чтобы арестовать настоятельницу обители – "немецкую шпионку, которая хранит в монастыре оружие". Обитель обыскали. Когда ушла толпа, Елизавета Федоровна сказала сестрам: "Очевидно мы недостойны еще мученического венца".

После отречения Николая II от престола она писала: "Я испытывала глубокую жалость к России и ее детям, которые в настоящее время не знают, что творят. Разве это не больной ребенок, которого мы любим во сто раз больше во время его болезни, а не когда он весел и здоров? Хотелось бы понести его

страдания, помочь ему. Святая Россия не может погибнуть. Но Великой России, увы, больше нет..."

Святой праведный отец Иоанн Кронштадский прозорливо предупреждал еще в 1905г.: "Россия, если отпадешь от своей веры, как уже отпали от нее многие интеллигенты, то не будешь уже Россией или Русью Святой. И если не будет покаяния у русского народа, конец мира близок. Бог отнимет благочестивого царя и пошлет бич в лице нечестивых, самозванных, жестоких правителей, которые зальют всю землю кровью и слезами." История это подтвердила.

Николай II умел в государственных делах всю ответственность брать на себя. Он считал, что нельзя судьбу страны доверять даже самым ответственным министрам: "Они напортят – а отвечать мне", – вспоминал ответ Императора историк С. С. Ольденбург. Но воспитанность и деликатность воспринимались людьми как слабохарактерность. "Долготерпение Государя принималось за слабоволие", – указывал жандармский генерал Курлов.

Царь был весьма волевой человек. Взять хотя бы свидетельство генерала В. Ф. Джунковского, товарища министра внутренних дел: "Когда настала война, Государь единоличным своим повелением запретил продажу вина, и Россия, по мановению Царя сразу стала трезвой державой".

Приказ по Армии и флоту от 23 августа 1915 г. гласил: "Сего числа Я принял на себя предводительствование всеми сухопутными и морскими вооружёнными силами, находящимся на театре военных действий. С твёрдой верою в милость Божию и с непоколебимой уверенностью в конечной победе будем исполнять наш святой долг защиты Родины до конца и не посрамим земли русской".

Начальником штаба Царь назначил генерала М. В. Алексева, неутомимого штабиста-трудягу, сына простого солдата. Смена командования всколыхнула на подвиг русские войска. В первый же день, как стало известно, что сам Царь возглавил армию, русские войска на Юго-Западном фронте успешно атаковали противника. Генерал Иванов сообщал в Ставку: "Сегодня (25 августа 1915 г.) наша 11 армия (Щербачёва) в Галиции атаковала две германские дивизии... было взято свыше 150 офицеров и 7000 солдат, 30 орудий и много пулемётов". В начале октября Царь побывал на передовой в боевой линии войск Юго-Западного фронта. В октябре 1915 г. Царь выезжал в действующую армию, а затем с сыном отправился в города, где работала военная промышленность.

Они посетили города Ревель, Ригу, Псков, Витебск, Могилёв, Одессу, Тирасполь, Рени на Дунае, Херсон, Николаев.

Деятельность Императора Николая II на посту Главнокомандующего дала великолепный результат. Уже через год русские войска смогли совершить неслыханный по масштабу прорыв, названный Брусиловским по имени нового командующего ЮЗФ генерала Брусилова. "Войска чудно сражаются и многие батальоны и даже отдельные части проявляют столько героизма во время битвы, что трудно запомнить все случаи" – писал Николай II 19 июня 1916 г. из Ставки. Во время подготовки и осуществления брусиловского прорыва

Главнокомандующий безотлучно находился в Ставке. И на Кавказском фронте русским войскам сопутствовал успех. Его войска начали зимнее наступление на превосходящую более чем в два раза по численности турецкую армию. Эрзерумская наступательная операция, проведённая с конца декабря 1915 г. по 19 февраля 1916 г. завершилась полным успехом. Победа, казалось, была близка...

Справедливость требует всё же признать, что "Государь не обладал властным авторитетом, в нём не было той внутренней мощи, которая заставляет людей беспрекословно повиноваться", – отмечал исследователь царствования Николая II В. С. Кобылин, – Он (Император) умел настоять на исполнении своих решений, которые оспаривались его министрами. Но... Государя не боялись. А власть, в особенности Верховная, должна внушать это чувство".

К февралю 1917 года армия держалась стойко, войска ни в чем не испытывали недостатка, и победа не вызывала сомнений. Император Николай II в тяжелейших условиях подвел Россию к порогу победы. Но враги не дали ему переступить этот порог. "Только теперь, - говорили они, - возможно свержение Царя. Потом, после победы над немцами, его власть надолго упрочится..."

К сожалению этот успех не удалось закрепить. Весной 1917 года усилились волнения по всей стране. В армии вспыхнул "генеральский бунт", командование потребовало от Царя отречения от престола во имя спасения России на пользу царевича. После раздумий Царь смиренно объявил о передаче власти брату Михаилу, который позже тоже отрекся от нее.

21 марта 1917г. Решением Временного правительства Царскую семью арестовали. Вначале они находились под арестом в Царском селе, а в августе их сослали в Тобольск. В конце апреля 1918г. их привезли под конвоем в Екатеринбург, который и стал для них Русской Голгофой. Большевики расстреляли

всю семью в ночь с 3 на 4 июля Ганиной Яме. А потом надругались над их телами.

Епископ Мефодий видел и читал книги, которые были с Царской Семьей во время ее заточения в Тобольске и Екатеринбурге. Многие места здесь были подчеркнуты, и они говорят об их глубокой вере, смирении, всепрощении и духовной бодрости. Они являются духовным завещанием и наставлением Царственных страстотерпцев всем нам. Вот некоторые из этих мест.

Из поучений преподобного Макария Великого: "Очевидно: за Христа наносятся нам эти скорби супостатом... Но мы сражаемся со Христом – и разрушаются все ухищрения врага против нас. Христос – великий, непобедимый Покровитель и Заступник наш...".

Из поучений преподобного Марка Подвижника: "Подобает всегда молиться, не предаваясь унынию... Великое дело подавать милостыню убогим, когда имеются деньги; но миловать согрешающего против нас ближнего настолько выше и настолько более способствует к получению прощения, насколько душа, по естеству, превосходнее тела".

В 1981 году были причислены к лику мучеников Русской Православной Церковью Заграницей, а в 2000 году, после продолжительных споров, вызвавших значительный резонанс в России, были канонизированы Русской Православной Церковью, и в настоящий момент почитаются ею как "Царственные страстотерпцы".

Использованная литература:

1. Бабенко И. Новомученик земли Елисаветградской // Спасите наши души (СНД), №9, 2009.- с. 39.
2. Венценосная семья. - М.: Ковчег, 2006. - 140 с.
3. "Восстанем с Богом за Отечество, как встарь"// СНД, №6, 2008, с. 18-21.
4. Государь на фронте. Воспоминания. М., 2012 -279с.
5. Кирилов В. В. История России. М., 2007.
6. Новомученики. "Неусвоенный опыт возвращается к нам новыми ошибками" интервью с игуменом Дамаскиным (Орловским), членом Синодальной комиссии по канонизации святых Русской Православной Церкви. // СНД, №3, 2009.- с.10-12.
7. Миллер Л. Святая мученица Российская Великая княгиня Елизавета Феодоровна . Мгарский монастырь, 2004.-396с.

8. Мирек Альфред Император Николай II и судьба православной России. М.: Духовное просвещение, 2011.-408с.
9. Сострадалица Царской семьи. //СНД, №7, 2004.- с.14-17.
10. Правовой акт реабилитации Царской семьи: за и против. // Спасите наши души (далее СНД), № 11, 2008.- с. 18-19.
11. "Преданные и предаваемые до сего дня" // СНД, №7, 2009.- с. 14-17.
12. Епископ Мефодий Письма святых Царственных мучеников из заточения. Санкт-Петербург, 1996г.
13. Ольденбург С.С. Некоторые итоги правления Николая II. Бурлингейм, штат Калифорния. 1939 г. эл. стр.: <http://www.dorogadomoj.com/>

Марина Календар

ПОЧАТОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДУ СВІТСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ВІДДІЛУ КОЛЕКЦІЙ НБУВ

Скільки радіо і телепередач за останні десятиліття було присвячено Другій Світовій Війні! Чому ж такого ажіотажу немає, коли мовиться про Першу Світову? Чи різні народи брали в них участь?

На думку Р. Ковалю причина прозора: Перша Світова Війна для радянських офіційних пропагандистів вважалася і вважається "чужою", а Друга Світова "своєю", яку вони і дотепер з пафосом називають Великою Вітчизняною, хоча для українців Друга світова війна такою не була, адже в її наслідку український народ не здобув Свободи, не спромігся вийти з неї народом державним.²¹

Сьогодні, напередодні сторіччя з початку Першої Світової війни, ми маємо можливість дізнатись більше про події, які передували великим змінам в нашій Історії. І передусім, розглянемо вплив її на суспільну думку, висвітлену в періодичних виданнях 1914 р., і взагалі ставлення преси до тогочасних подій.

Періодичні видання завжди чутливо реагували на події політичного і культурного життя країни, а також на панівні настрої в суспільстві²².

²¹ Коваль Р. Повернення Отаманів гайдамацького краю – К.: Видавництво "Діокор", 2001. – 290 с.

²² Дзюба-Погребняк О. Перша світова війна на сторінках часопису "HrvatskaNjiva" // Проблеми Слов'янознавства. – 2005. – Вип. 55. – С. 52-63.

Водночас, преса завжди висвітлювала основні настрої населення країни (хоча більше уваги приділялося все-ж таки політикам), їх сподівання і розчарування, очікування, їх ставлення до певних подій.

Саме тому важливо простежити реакцію преси на Першу Світову Війну, яка стала поворотним пунктом у розвитку світової, зокрема Європейської, культури²³.

Дослідження показало що тогочасну пресу можна розділити на декілька напрямків, в залежності від настроїв і очікувань.

Такими напрямками можуть бути: проурядові, військові журнали і журнали "мирної спрямованості".

В проурядових журналах підкреслюється те, що Російська Імперія не бажала воювати, що вона "змушена" вступити у Війну, щоб захистити "братній слов'янський народ". Як наприклад сказано в листі редакції журналу "Летопись Войны": в великі дні нечуваної ще по своїм розмірам озброєної боротьби народів, в яку не по-своїй волі втягнута наша миролюбива Батьківщина, починаєм ми журнальну роботу²⁴.

Такі ж настрої панують в редакції журналу "Нива", чії статті закликають народ до підтримки армії і держави, які підіймають патріотичний дух, як і статтями про перемоги війська, так і розповідями, і оповіданнями, що розміщенні на його сторінках²⁵.

Також в тих журналах підкреслюється, що самим своїм існування Австрія повинна завдячити Росії²⁶.

Як пише у своїй статті С. Недачин – історія говорить нам, що цілісність та незалежність Австрії та Пруссії повністю є ділом великодушності Російських правителів. Але не всі народи враховують історію, а ще менше здатні вони зберігати вдячність та пам'ять про минулу небезпеку і спасіння. Факти грубо перемішались і з другоїполовини ХІХ ст. німці і австрійці забувши про минуле почали бачити небезпеку вже в самій Росії²⁷.

В журналах мирної спрямованості навіть до липня підкреслюється що війни не буде, і не може бути ніколи. Як сказано в "ВестникеЕвропы" за січень 1914 – цей рік не несе великих змін в суспільно-політичному житті. Така думка

²³ Там само. – С. – 53.

²⁴ ЛетописьВойны. – 1914. - №1. –С. 2 – 3.

²⁵ Нива. – 1914. - №32. - С. 631 – 532 ; №35. - С. 687 – 690.

²⁶ Военный сборник. – 1914. - №9. - С. 38.

²⁷ Летопись Войны. – 1914. - №1. - С. 6.

поширена і в суспільних колах, і в уряді. Підкреслюється, що часи, коли зовнішні події відбувались зовсім неочікувано, давно пройшли. Згадується заспокійливий вплив економіки і промисловості на політику²⁸.

Також виказуються думки про те, що загроза війни вигідна для біржових спекуляцій, а тому немає жодного приводу для того щоб вона дійсно розпочалась²⁹.

З другого боку в тому ж "Вестнике Европы" підкреслюється втрата значного впливу Російської Дипломатії, в першу чергу через неоднозначну політику під час Балканського конфлікту. І Франція, і Англія, що були союзниками Росії незадоволені російською дипломатією через непослідовність зовнішньої політики, відсутність точної програми, неясність дипломатичних керівних ідей³⁰. Особливо підкреслено провал російської дипломатії з точки зору Болгарії³¹. Адже заяви Росії про підтримку "братніх народів" аж ніяк не підтверджувались постійними поступками Германії і Австрії, в результаті яких Балканський конфлікт фактично не було зупинено, а лише послаблено. Германія і Австрія зі свого боку не позбавились від підозрливості до Росії.

Цікаво, що навіть в журналах мирної спрямованості, є натяки про майбутню війну, але складається враження, що автори статей з усіх сил відштовхують від себе саму думку про можливість воєнних подій. Так у 6 номері "Вестника Европы" сказано – тільки в одному відношенні германський уряд невтомний – у відношенні мілітаризму³². Сказано цебулоз осудом того, що вони витрачають дуже багато грошей на армію, яка не потрібна у сучасному світі. Водночас пишуть що "всі Європейські народи бажають зберегти мир, але кожна європейська нація боїться свого сусіда"³³

Мабуть через це в липні – серпні пишуть, що великі історичні події настали зовсім несподівано. 10 (23) липня Австро-Угорщина пред'явила Сербії ультиматум з вимогами, що явно порушують незалежність сербської держави... Сербія погодилась на більшість вимог, за виключенням однієї: участь Австро-Угорських уповноважених осіб у слідстві на сербській території ...

Австрія визнала таку відповідь незадовільною і 15(28) липня ... оголосила сербам війну ... Росія розпочала часткову мобілізацію. 18(31) липня Німеччина

²⁸ Вестник Европы. – 1914. - №1. - С. 455 – 456.

²⁹ Вестник Европы. – 1914. - №2. - С. 364 – 365.

³⁰ Вестник Европы. - 1914. - №3. - С. 370.

³¹ Вестник Европы. – 1914. - №7. - С. 349 – 360.

³² Вестник Европы. – 1914. - №6. - С. 287 – 289.

³³ Вестник Европы. – 1914. - №6. - С. 317.

висунула вимогу Росії негайно зупинити воєнні приготування, назначила 12-денний термін на відповідь, але на наступний же день оголосила Росії війну³⁴.

Це в результаті привело до великої катастрофи, приводом до якої стало Сараєвське Вбивство. Смерть ерцгерцога Франца – Фердинанда згадується в більшості журналів за червень - липень 1914 р., в одних з подробицями³⁵, в інших – тільки згадується як подія хроніки³⁶

Безсумнівно, смерть Франца – Фердинанда має значення великої політичної події не тільки для Австро-Угорщини але і для Європи...

Політичне положення Європи давно вже не було настільки серйозним, як зараз. Відомі події знову викинули на перший план Австрійську воєнну партію, і надали їй на деякий час вплив у справах зовнішньої, передусім Болгарської, політики. в газетах знову заговорили про нібито задуманий напад на Сербію, яким повинна завершитись жорстока внутрішня боротьба проти сербської народності...

Окрім звинувачень всіх сербів у співучасті, патріоти вирішили притягнути до відповідальності сербський уряд і підняли питання про слідство в самій Сербії, де, нібито, і було організовано вбивство³⁷.

Уряд Австро-Угорщини не довіряв результатам слідства, адже згідно офіційним документам, коли вбивця ерцгерцога, Габринович весною 1914 року прибув до Белграду, місцева поліція вирішила виселити його за кордон Сербії. Лише заступництво австро-угорського консула дозволило йому залишитись у місті як людині цілком благонадійній³⁸.

Спроба провести слідство в чужій країні..., настільки суперечить основам міжнародного права, що її можна було вважати неможливою, однак вона була серйозно мотивована різними аргументами в "Berliner Tageblatt"... Подібні вимоги безсумнівно загрожують загальному миру і дають матеріал для міжнародних ускладнень, навряд-чи бажаних європейськими державами...

Водночас в різних європейських країнах приймають незвичні і широкі дії для якнайшвидшого збільшення і покращення військових сил...але точно відомо і багато раз підтверджено, що ні французи, ані німці не бажають воювати...

³⁴ Иностранное обозрение //Вестник Европы. - №8. - 1914. – С. 387 – 407.

³⁵ Вестник Европы. - 1914. - №7. -С. 404 – 407.

³⁶ Известия министерства иностранных дел. – 1914. - кн. V. -С. 206.

³⁷ Иностранное обозрение //Вестник Европы. - №8. - 1914. – С. 411 – 415.

³⁸ Известия министерства иностранных дел. – 1914. – кн. V. - С. 216.

Як тоді писали, якщо холоднокрівно поглянути навколо, легко впевнитись, що ні Росії, ні іншим народам не загрожують ніякі раптові ворожі навали, зовнішні конфлікти можливі, але завжди є способи вирішити їх миром, і те що вдавалось досі протягом кількох десятиліть, навряд-чи було б нездійсненним в цей час³⁹.

Однак з початком війни настрої публікацій змінюється, з'являються оцінки подій, хроніки, патріотичні заклики, розповіді очевидців.

Всі події внутрішнього життя відходять на задній план – наближається ураган, який може з величезною силою рушити на Світ. Австрія оголосила війну Сербії ... в Росії оголошена мобілізація. Нейтральні країни готуються до війни. Мобілізовано близько 20 млн. осіб⁴⁰.

Союзні договори вимусили вступити у війну Францію і Англію... Та Світова Війна, про яку писали фантасти Уеллс чи Конан-Дойль, стала реальністю, ... близько 5 – 6 мільйонів солдат будуть приймати участь в битвах в різних місцях Європи ... Промисловість і торгівля паралізовані, банки, фабрики і заводи або закриваються, або значно скорочують свою діяльність, подорожчання їжі та важкість її доставки, загрожують населенню голодом⁴¹...

За останні роки ми звикли до війни ... жертви їх не лякають нас, а тому Війна сама пособі, на невеликій території ... не тримала би весь світ у страшній напрузі. Але події склались так, що перед нами небезпека Все-Європейської Війни, і скоро всі великі держави можуть почати воєнні дії. Нечуваними наслідками загрожує ця сутичка сильно-озброєних держав ...

На кому ж лежить відповідальність за цей злочин проти людства? Хто саме винен у даному вибуху? Майже одностайно суспільна думка всіх країн різко осудила ультиматум Австрії ... На виклик Сербії наші дипломати подивились як на виклик Росії ... Політична оцінка ситуації, ризик втратити свій вплив на Балканах, зобов'язали відповідальних керівників зовнішньої політики обов'язково стати на захист маленької Сербської країни. Суспільна думка підтримала цей крок дипломатів...

Наразі питання в тому, чи можливо, не допустивши здійснення планів Австрії розгромити Сербію, запобігти загальноєвропейської війни⁴²... Але відповідей на ці питання не дають. А досліджують як відреагували різні верстви

³⁹ Иностранное обозрение // Вестник Европы. - №8. - 1914. - С. 411 – 415.

⁴⁰ Я. С. К моменту // Северные записки. - 1914. - июль. - с. 189 – 191.

⁴¹ Иностранное обозрение // Вестник Европы. - №8. - 1914. - С. 387 – 407.

⁴² Я. С. К моменту // Северные записки. - 1914. - июль. - С. 189 – 191.

населення, і різні національності, на початок воєнних дій. І підкреслюють що на початку війни відношення до неї було як до явища особливого, виключного, небаченого⁴³.

Дивовижні були перші дні війни стихійним вибухом громадянських, суспільних, самовідданих, добрих почуттів, які повсюди в Росії проявились в численних персональних пожертвуваннях, суспільних асигнаціях, в організації зборів відрахувань із заробітних плат. В укладанні усіляких форм суспільної допомоги сім'ям тих, хто пішов на війну.

Перші дні і тижні стихійного потрясіння зустріли і витримали з дивовижною стійкістю, з неочікуваною і загальною наснагою, з величезним підйомом духу.

Всі національності в єдиному пориві виступили проти спільного ворога, забувши давні непорозуміння і чвари⁴⁴. Українська колонія в Москві, наприклад, обладнала власний лазарет для поранених на війні, евакуйованих у Москву. Лазарет носить назву "Украинский лазарет в Москве кружка "Кобзарь"", і як приєднаний до організації "Зеленого Хреста", знаходиться під заступництвом Великої Княгині Мілиці Миколаївни (Чорногорської). Розміщується він в двоповерховому флігелі, безкоштовно наданому для цієї цілі паном Пастуховим. Лазарет розрахований на 15 ліжок (4 офіцерських), але цілком ймовірно буде значно розширений. Обслуговується він виключно членами "Кобзаря"... Завідує ним доктор В. В. Медведєв⁴⁵.

Селяни допомагають працею - вони безкоштовно збирають врожай, і готують землю до посіву озимих для тих сімей, члени яких пішли на війну

На велике випробування Росія зуміла відповісти гідно: не тільки мільйонними арміями, але і стихійним підйомом одностайності, добротності та самовідданості, взаємодопомоги і благородної енергії.

Якщо так буде і далі, то треба очікувати, що пережита війна залишить за собою не тільки кров і сльози, але і світлі спогади, закине особливе насіння в майбутню долю Росії⁴⁶

А ось воєнні журнали – вже на початку 1914 року вважали війну неминучою – адже балаканина про мир і військові приготування вже кілька місяців наповнювали сторінки газет⁴⁷.

⁴³ Северные записки. – 1914. - №8-9. - С. 139.

⁴⁴ Провинциальное обозрение // Вестник Европы. - 1914. - №9. -С. 333 – 338.

⁴⁵ Украинская жизнь. – 1914. - №8 – 10. -С. 87.

⁴⁶ Провинциальное обозрение // Вестник Европы. - 1914. - №9. – С. 333 – 338.

Також з'являється інформація про посилення німецької і австрійської арміїта передислокацію військ, наближення до російських кордонів. Останні три роки до Рейхстагу щороку вносились нові воєнні законопроекти, які одразу приймались. За новим законом німецька армія посилюється на 4 тис офіцерів, 15 тис унтер-офіцерів, 117 тис солдат... В зв'язку з формуванням нових та посиленням старих військових частин, преса зауважила посилену роботу (вдень і вночі) на германських воєнних заводах...

З квітня 1914 р планується нова дислокація германського флота – Друга і Третя ескадри будуть переведені в Балтійське море, де порт Кіля стане їх базою⁴⁸ ...

Також в періодичних виданнях підкреслюється слабкість російської царської армії, а саме недостатню підготовку військових, як фізичну так і духовну.

Так наприклад в журналі "Разведчик" за 7 січня 1914 року поміщена вирізка, з газети "Офицерская Жизнь" за кінець 1913 року:

"Із всієї кількості генералів (1423) тільки 541, або 38%, можуть бути визнані як такі, що пройшли військову службу, незважаючи на те, що їх повинно бути в армії значно більше.

Ба навіть більше, на військових посадах числиться 193 генерали, абсолютно нестройові по своїй службі... І це на посадах командуючих військами, їх помічників, командирів корпусів, дивізій, бригад...

Від воїнського духу нашого генералітету так багато залежить сила і перемога нашої армії. Роздаючи щедро генеральські погони людям, що не мають нічого спільного з війною і бойовими діями, і призначаючи на високі ступені воїнської ієрархії вищими командирами офіцерів, що не проходили стройової служби, ми ризикуємо погіршити нашу армію, знизити її воїнський дух та войовничість.

А тому, чи не час людям, що тримають владу в своїх руках, яким довірена державна оборона Батьківщини звернути найсерйознішу увагу на деякі ненормальні данні у співвідношенні кількості, якості та чинів нашого генералітету.

Не можна забувати що політичний горизонт хмарний, що війна неминуча, і тому треба уникати присутності на стройових посадах недостатньо підготовлених командирів"⁴⁹.

⁴⁷ Вооружения Европы и Австрия // Военное дело за границей. – 1914. - №41 (март - апрель). – С. 1 – 67.

⁴⁸ Армия и Флот. – 1914. - №1. -С. 30 – 33.

⁴⁹ Разведчик. – 1914. - №1210 (7 января). – С. 23-24.

Про недоліки російської армії згадується і в журналі "Армия и Флот", а саме підкреслюється недостатня духовна підготовка воїнів, показується що навіть сама назва військової служби - "воинская повинность" доводить наскільки мало враховували духовну сторону воїнського діла⁵⁰. Майбутніх воєнних навчають не боротись з перешкодами, а тільки уникати їх⁵¹.

Однак всі періодичні видання сподіваються на швидке завершення війни, адже Європейська війна в якій взяли участь вже вісім держав (Росія, Франція, Англія, Бельгія, Сербія, Чорногорія - проти Німеччини і Австро-Угорщини), навряд - чи може бути тривалою в силу тих військових потрясінь народного організму, які може викликати ця титанічна боротьба озброєних націй.

Припущення це ґрунтується на попередньому досвіді, в якому вирішальні дії, що визначали долю всієї війни, відбувалися протягом перших двох місяців з початку військових дій.

Ця підневільна нетривалість Європейської війни викликається головним чином тим, що ніякі, навіть багатющі, фінансові засоби країни не можуть довго витримати сучасної війни ... Безсумнівно що нинішня війна потребуватиме більше мільярда рублів на місяць, і до цього повинна бути готова кожна з воюючих великих держав.

Крім того мільйонні армії Франції, Бельгії та Німеччини змушені зосередитися на досить тісному просторі, щонайбільше у кілька сотень верст, і таке скупчення військ не може не зіштовхнути великі маси армій, і змусити воєначальників дати ряд рішучих боїв і тим наблизити результат війни⁵².

Таким чином можна прийти до висновку що Перша Світова Війна стала несподіваною, неочікуваною подією для громадянського населення. Але народ з честю зустрів це випробування, щоправда очікував її швидкого завершення.

⁵⁰ Армия и Флот. – 1914. - №1. – С. 2.

⁵¹ В порядке ли основы воспитания корпуса офицеров //Военный мир. – 1914. - №1. – С. 51 – 65.

⁵² Продолжительностьвойны //Нива. – 1914. - №32 (9 августа). – С. 640.

В штабах і окопах

Анатолій Буравченков

СОЦІАЛЬНІ ЗРУШЕННЯ В ОФІЦЕРСЬКОМУ КОРПУСІ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В статті аналізуються основні напрямки соціальної диференціації офіцерського корпусу, підбиваються підсумки цього процесу, які у поєднанні з іншими факторами спричинилися до руйни найважливішої складової військового організму.

Ключові слова: офіцерський корпус, диференціація, станова стратифікація

В статье анализируются основные направления социальной дифференциации офицерского корпуса, подводятся итоги этого процесса, которые в сочетании с другими факторами привели к разложению важнейшей составляющей военного организма.

Ключевые слова: офицерский корпус, дифференциация, сословная стратификация

This article analyzes the key trends of social differentiation of the officer corps and the summary of this process, which, combined with other factors led the ruins of the most important component of the military body.

Key words: the officer corps, differentiation, social class stratification

В усі часи здатність армії виконувати покладені на неї обов'язки в першу чергу обумовлювалася спроможністю до цього її організуючого ядра – командного складу. Тому стан офіцерського корпусу в усі часи був визначальним у загальній характеристиці збройних сил. Автор вважає слушною думку відомого військового історика генерала В.Чернав'їна, що вивчення офіцерського корпусу російської армії часів Першої світової (Великої) війни дає ключ до розуміння багатьох тогочасних подій і процесів. "Розібратися у питанні, як змінювався офіцерський склад російської армії протягом світової війни і з яких елементів він складався наприкінці її, буде дуже корисно. Без цього важко зрозуміти

багато явищ як цієї війни, так і, особливо, наступного періоду"⁵³, – стверджував він. Саме цим можна пояснити підвищений інтерес сучасних дослідників до цієї категорії військовослужбовців.

Поділяючи точку зору генерала В.Чернав'їна, спробуємо визначити основні тенденції зрушень у соціальному складі офіцерського корпусу російської армії в роки Першої світової війни та їхні наслідки. Велика війна перевершила за масштабами усі попередні війни в історії людства. Вона характеризувалася небаченим за розмахом розгортанням армій, використанням новітніх засобів ведення війни, колосальними людськими втратами. Корпус російських офіцерів прийняв на себе нищівний удар противника на початку війни і вже на кінець 1915 р. був майже винищений. Фахово підготовлених, вихованих на традиціях державності кадрових офіцерів заступили не обтяжені знанням військової справи і не готові в моральному плані до тягот армійської служби прапорщики військового часу, серед яких було багато випадкового елемента. Перш за все це позначилося на соціальному обличчі офіцерського корпусу, яке все більше почало визначати офіцерство воєнного часу.

Брак відповідних архівних документів дозволяє простежити динаміку змін соціального складу офіцерів на кінець 1917 р. лише у загальних рисах. Головні тенденції змін дає аналіз даних щорічних звітів військово-учбових закладів, підпорядкованих Головному управлінню військово-учбових закладів (ГУВУЗ): військових (піхотних), кавалерійських та козачих училищ. За нашими підрахунками у 1914–1916 рр. кількість потомствених дворян серед юнкерів майже не змінилася. Тоді як їхня частка у загальному складі юнкерів істотно зменшилася – з 19,78% до 9,73%. Діти особистих дворян, що були не дворянами, а почесними громадянами, у 1914 р. становили 23,10%, у 1916 р. – лише 5,87% юнкерів. Відбулося значне кількісне зростання дітей священників та почесних громадян. Масово пішла до військово-учбових закладів молодь з міського податного стану. Найбільше у загальній кількості юнкерів виросла частка селянства – з 16,29% до 34,59%. Тобто, кожен третій офіцер, випущений з військових училищ, походив з селян. Вимальовується стала тенденція до зростання серед юнкерів (а відповідно і офіцерів) вихідців з міщан та селян. У

⁵³ Чернав'їн В.В. К вопросу об офицерском составе старой русской армии к концу ее существования // Военно-исторический журнал. – 1999. - № 5. – С.85.

1915 р. вони становили 37,8%, у 1916 р. – 55,76%, на середину 1916 р. – 60%. Відповідно частка потомствених дворян зменшилася до 9%⁵⁴.

Найбільш відчутне зменшення числа потомствених дворян серед юнкерів спостерігалось в училищах першого роду, які зазвичай комплектувалися майже виключно випускниками кадетських корпусів. Динаміка змін у соціальному складі юнкерів Олександрівського (Москва) та Павловського (Петроград) училищ засвідчує, що з початком війни привілейовані військово-учбові заклади втратили статус елітарних і перетворилися на звичайні військові училища, в яких загальний відсоток дітей потомствених дворян на 1 січня 1916 р. дорівнював за нашими підрахунками близько 7%⁵⁵.

Водночас із зменшенням частки дворян в усіх, без винятку, училищах зростала частка вихідців з міщан та селян. На 1 січня 1916 р. вони склали 63% юнкерів військових (піхотних) училищ. Таким чином, тенденція до зменшення частки осіб дворянського походження серед юнкерів військових училищ і відповідного зростання вихідців з міщан та селян, яка була започаткована до війни, у воєнні роки набула стрімкого і незворотного характеру.

Значний відсоток дворянства зберігався під час війни лише серед юнкерів кавалерійських училищ. Офіцери кавалерії у переважній більшості належали до заможних верств населення, а гвардійської кавалерії – були вихідцями виключно з шляхетних дворянських родин. Частка дітей дворян у кавалерійських училищах у 1916 р. коливалася в межах від 47,29% (Єлисаветградське) до 31,29% (Тверське)⁵⁶, тоді як у піхотних вона становила від 15,55% у 2-Київському (Миколаївському) до 0,22% у Чугуївському.

Оскільки курс навчання в кавалерійських училищах складав 8-12 місяців, а у піхотних – лише 4; офіцерів кавалерії готувало 3 училища, а піхоти – 13; штати юнкерів в кавалерійських училищах були значно меншими у порівнянні з піхотними, то стає зрозумілим, що дворянство у загальному щорічному складі поповнення офіцерського корпусу вихованцями військових училищ складало ще меншу частину, ніж зазначалося вище, а вихідців з міщан та селян було відповідно більше.

⁵⁴ Російський державний військово-історичний архів (РДВІА). Ф. 725. – Оп. 48. – Спр. 1066. – Арк. 9; оп. 49. – Спр. 106. – Арк. 5; оп. 50. – Спр. 112. – Арк. 2 зв.

⁵⁵ Там само. Оп. 51. – Спр. 109. – Арк. 10.

⁵⁶ Там само. Ф. 725. – Оп. 48. – Спр. 121. – Арк. 5-6; спр. 1066. – Арк. 7; оп. 49. – Спр. 106. – Арк. 11 зв., 67 зв., 69 зв.; оп. 50. – Спр. 112. – Арк. 14 зв., 29, 61 зв., 79 зв.

Офіцерський склад Військово-морського флоту, на думку деяких дослідників, не зазнав істотних змін в ході війни і в основному зберігся в довоєнному, переважно дворянському вигляді. Вони пояснювали це тривалим періодом підготовки морських офіцерів і незначними втратами в ході бойових дій⁵⁷. Не поділяючи такого судження, зазначимо, що за роки війни командний склад флоту зріс більш ніж на 5 тис. осіб, або у 2,6 рази. Тільки протягом одного 1917 р. він збільшився з 6 195 осіб (279 адміралів і генералів та 5 916 офіцерів) до 8 371 особи. Значне збільшення чисельності офіцерського корпусу флоту призвело, як і в армії, до істотної зміни соціального обличчя командного складу.

Узагальнюючих відомостей про соціальне походження юнкерів шкіл прапорщиків не існує. Проте, на основі даних про окремі контингенти вихованців шкіл можна скласти певне уявлення про соціальний склад юнкерів в цілому. Зокрема, діти потомствених дворян становили у грудні 1916 р. 4,58% (56 осіб) та 2,03% (12 осіб) загального складу юнкерів 1-ї та 2-ї Житомирських шкіл прапорщиків, а у січні 1917 р. – відповідно 4,77% (37 осіб) та 1,28% (9 осіб). Тоді як вихідці з міщан та селян сягали у грудні 1916 р. 86,67% (1060 осіб) і 80,23% (475 осіб), а на січень 1917 р. – 83,62 (648 осіб) та 87,04 (611 осіб) відповідно⁵⁸.

Подібне співвідношення соціальних верств серед юнкерів було характерним в усі періоди навчання для більшості шкіл прапорщиків піхоти. Дещо відмінним був соціальний склад вихованців шкіл прапорщиків, що комплектувалися студентами вищих учбових закладів. Спочатку студенти проходили учбову команду у "студентських батальйонах" в Царицині та Нижньому Новгороді і тільки після цього їх зараховували до шкіл прапорщиків. Загалом на травень 1917 р. з числа студентів було підготовлено 7 429 офіцерів⁵⁹. Комплектування студентами перемінного складу шкіл прапорщиків тривало і влітку 1917 р. Виходячи з того, що рівень освіти певною мірою був показником належності до вищих соціальних верств, частка дворянства серед студентів – вихованців усіх видів військово-учбових закладів, була найвищою. Проте незначна кількість офіцерів, підготовлених із студентів, в цілому не вплинула на загальну картину соціального складу випускників шкіл прапорщиків.

⁵⁷ Див., напр.: Хесин С.С. Октябрьская революция и флот. – М., 1971. – С. 28; його ж. Моряки в борьбе за Советскую власть. – М., 1977. – С. 13-14.

⁵⁸ РДВІА. Ф. 2067.–Оп. 1.– Спр.2857.– Арк. 447 зв, 448; спр. 3067.– Арк. 115 зв., 116 зв., 118–118 зв.

⁵⁹ Там само. Ф. 2015. –Оп. 1. –Спр. 4. – Арк. 5 зв.

Всезростаюче проникнення в офіцерське середовище недворянських елементів непокоїло царський уряд і командування. Після перевірки запасних частин Московського військового округу в грудні 1915 р. генерал для доручень при військовому міністрі О.Адлерберг дійшов вкрай невтішного висновку щодо офіцерського складу частин: "Більшість прапорщиків складається з конче небажаних для офіцерського середовища елементів. Серед них були з чорно-робів, слюсарів, мулярів, натирачів підлоги та буфетників". Ознайомившись із висновками генерала, Микола II підкреслив цитовані рядки доповіді та наклав резолюцію: "На це необхідно звернути серйозну увагу"⁶⁰. Доповідь генерала О.Адлербега була розіслана в усі військові округи та штаби об'єднань для виправлення вказаних недоліків. На виконання "височайшого повеління" та з метою стримати соціальне переродження офіцерського корпусу з'явилися численні накази військового міністра та розпорядження командувачів фронтів, армій та військових округів, які вимагали більш суворого відбору кандидатів для навчання у школах прапорщиків. Проте, досягти "класової чистоти" офіцерського корпусу було неможливо, оскільки підготовка офіцерів, з огляду на її масштабність і вкрай необхідну короткотерміновість, не могла базуватися лише на "бажаному для офіцерського середовища елементі".

Офіцерський корпус дедалі більше втрачав не тільки становий характер, а й корпоративний дух. Влучну характеристику офіцерам 121-ї піхотної дивізії, яку можна віднести до офіцерського корпусу в цілому, дав у липні 1917 р. командир 37-го армійського корпусу генерал М.Сулькевич у рапорті командувачу 5-ї армії Північного фронту генералу Ю.Данилову, коли писав, що "...склад офіцерів... – це механічна суміш осіб, одягнених в офіцерську форму, осіб різної освіти, походження, підготовки, без взаємного зв'язку, для яких полк – постійний двір"⁶¹. Оцінки, дані офіцерського корпусу часів війни генералами А.Денікіним, П.Врангелем, О.Верховським, Є.Мартиновим та іншими в цілому відповідають наведеній характеристиці⁶².

⁶⁰ Там само. Ф. 2000. – Оп. 3. – Спр. 2174. – Арк. 979.

⁶¹ Революционное движение в русской армии (27 февраля – 24 октября 1917 г.): Сб. док. – М., 1968. – С. 169.

⁶² Див.: Деникин А.И. Очерки русской смуты. – Т. 1. – Ч. 1. – М., 1991. – С. 12; Врангель П.Н. Воспоминания. – Ч. 1. – С. 6; Брусилов А.А. Мои воспоминания. – М., 1963. – С. 126–127; Верховский А.И. На трудном перевале. – М., 1959. – С. 175; Мартынов Е.И. Царская армия в февральском перевороте. – Л., 1927. – С. 29.

Таким чином, кількісні і відповідно станові зміни офіцерського корпусу російської армії за роки війни призвели до остаточної втрати корпоративної єдності, згуртованості і перетворили його на конгломерат усіх класів та прошарків суспільства.

Радянська історіографія уникала питання про зміни у соціальному складі офіцерського корпусу, оприлюднені результати яких могли звести нанівець потуги зобразити його "дворянським" чи "буржуазно-поміщицьким". Вона вдавалася до загальних, здебільшого політизованих в дусі ленінських настанов, характеристик і висновків. У найбільш концентрованому вигляді таку позицію виклав Ю.Петров: "Офіцерський корпус старої російської армії ... комплектувався з представників панівних класів – поміщиків та буржуазії", і лише у зв'язку із значним збільшенням чисельності корпусу до його середовища отримали "деякий доступ" представники демократичних елементів⁶³. Подібні оцінки були притаманні переважній більшості праць з військової проблематики.

Показовою також є позиція відомого російського дослідника Д. Полікарпова, який вважав, що "розбавлення офіцерського корпусу в першу світову війну різночинцями... не змінило його буржуазного обличчя"⁶⁴. Негативно сприймаючи інші оцінки результатів соціальних змін в офіцерському середовищі, дослідник заходився рішуче захищати "досягнення" радянської історіографії від критичних закидів з боку зарубіжних колег. Він з обуренням відкинув цілком слушне зауваження американського дослідника П.Кенеза, що "радянські історики не опублікували нічого про соціальний склад офіцерського корпусу, не зважаючи на те, що в їхніх архівах міститься багатий матеріал з цього питання"⁶⁵. Для спростування Д.Полікарпов видав за "підрахунки, зроблені радянськими істориками", офіційні документи Головного штабу, а саме таблицю "Про станове походження офіцерів частин військ на 15 травня 1895 р." та матеріали збірника "Военно-статистический ежегодник армии за 1912 г."⁶⁶. Саме на ці джерела спиралася більшість радянських дослідників історії російської армії.

Сьогодні, на основі аналізу новітніх джерел, є можливість стверджувати, що дворяни становили 7- 8% офіцерського корпусу, а вихідці із середньої та дрібної буржуазії, інтелігенції та службовців, робітників і селян – 89-90%.

⁶³ Петров Ю.П. Военные комиссары в годы гражданской войны (1918–1920 гг.). – М., 1956. – С. 6.

⁶⁴ Поликарпов В.Д. Военная контрреволюция в России. 1905–1917 гг. – М., 1990. – С. 349.

⁶⁵ Цит. за: там само. – С. 184.

⁶⁶ Див.там само. – С. 190.

Наведені підрахунки не можна вважати остаточними. Вони потребують певного коригування в майбутньому з урахуванням результатів подальших наукових розробок.

Соціальне оновлення нерівномірно охопило складові офіцерського корпусу. Воно, переважним чином, позначилося на обер-офіцерстві і майже не зачепило штаб-офіцерства та генералітету. Оскільки склад останніх поповнювався лише офіцерами довоєнного часу (кадровими), які пройшли повний курс навчання у військово-учбових закладах, то на 1917 р. соціальний склад генералітету та штаб-офіцерства майже не змінився. Цьому сприяли й незначні втрати серед старшого офіцерства в ході війни. Його загальні бойові втрати на 1 січня 1917 р. становили 208 генералів і 3 368 штаб-офіцерів⁶⁷, частина яких після лікування повернулася до армії. Таким чином, генералітет і верхівка офіцерського корпусу залишались переважно дворянськими, хоча частка дворян в цих категоріях командного складу теж ставала дедалі меншою.

Таким чином, в період Великої війни командні кадри збройних сил Росії поставали не на вузькому привілейованому елементі, а на значно ширшій соціальній основі. Суть соціального оновлення офіцерського корпусу полягала в тому, що дворянство втратило домінуючу роль в формуванні командних кадрів армії. На перше місце вийшли селяни та міщани. Руйнація соціальної єдності командного складу в поєднанні з іншими факторами призвела до втрати офіцерським корпусом внутрішньої єдності, яка була запорукою сили й боєздатності армії. Внаслідок цього армія почала втрачати властиві їй функції гаранта непорушної основи російської державності.

Практично покінчивши з професійними військовиками – кадровим офіцерством російської армії, світова війна призвела до руїни офіцерського корпусу як найважливішої складової військового організму. Десятки і сотні тисяч нашвидкуруч підготовлених офіцерів військового часу вже ніяким чином не підпадають під визначення офіцерського корпусу. Якщо раніше його консолідуючим началом виступало служиле дворянство, то в результаті масової підготовки командних кадрів в роки війни на перші ролі висунулися вихідці із селян і міщан, які вносили в офіцерське середовище соціальні протиріччя і класову ворожнечу. Різні за освітою, вихованням, світосприйняттям офіцери військового часу в цілому були ближче до солдатів ніж до кадрових офіцерів.

⁶⁷ Россия в мировой войне 1914–1918 гг. (в цифрах). – М., 1925. – С. 31.

Залишки останніх виявилися неспроможними стримати процес диференціації офіцерського корпусу. Вони буквально розчинилися у середовищі ерзац-офіцерів. Загалом достатньо високий освітній, культурний та фаховий рівень командного складу знизився, авторитет його занепав.

Втративши відчуття корпоративної єдності, фізично і морально виснажене офіцерство не виявилось тією силою, яка могла стати на заваді руйнівних процесів в армії у 1917 р. Командний склад дедалі більше диференціювався за становими, освітніми, світоглядними, національними та політичними ознаками. Притаманні російському офіцеру корпоративна честь, гідність, вірність обов'язку виявились знівельованими. На глибоке переконання одного з кращих російських військових начальників генерала В.Флуга, "офіцерський склад більшості наших піхотних полків на 1917 р. набув виразно селянсько-міщанського обличчя (тобто перетворився на елемент, який не відокремлював, а навпаки ототожнював себе із рештою маси армії замість того, щоб усвідомлювати себе її мозком, її нервовою системою, її аристократією). Єдиним результатом цього (звичайно, в поєднанні з іншими причинами) було те, що не чинився опір революційним тенденціям маси і розкладалася армія"⁶⁸. Це багато в чому пояснює легкість, з якою більшовики перебрали владу у жовтні 1917 р.

В ході Першої світової війни старий офіцерський корпус російської армії завершив своє існування, а новий не постав.

УДК 355ю48

Кирило Галушко

ПИТАННЯ ТЕРИТОРІЇ ТА КОРДОНІВ УКРАЇНИ В КАРТОГРАФІЇ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті показана ретроспектива територіальних змін України в завершальний період Першої світової війни, який збігся з національною революцією. Показано, що у загальному вигляді територіальні обшири України за етнографічною ознакою були напрацьовані у 1915-1916 рр. С.Рудницьким та Українським комітетом у Швейцарії. Надалі картографічне відображення українського національного проекту залежало від політичних зрушень на

⁶⁸ Флуг В. Высший командный состав // Российский военный сборник. – Вып. 17. – М., 2000. – С. 287.

Наддніпрянщині та Західній Україні. Необхідні для цього підстави дали III універсал УЦР та умови Брестського мирного договору. Найбільш масштабний картографічний твір 1918-1919 рр. був виданий у Відні ("Карта України"), показуючи часом "незавершені" кордони УНР та Гетьманату. ЗУНР у своєму конституційному документі спирала свої кордони на етнографічну австрійську карту К.Черніга 1855 р.

Аннотация. В статье показана ретроспектива территориальных изменений Украине в заключительный период Первой мировой войны, который совпал с национальной революцией. Показано, что в общем виде территориальные пределы Украины по этнографическому признаку были наработаны в 1915-1916 гг. С.Рудницким и Украинским комитетом в Швейцарии. В дальнейшем картографическое отображение украинского национального проекта зависело от политических процессов в Приднепровье и Западной Украине. Необходимые для этого основания дали 3-й универсал Центральной Рады и условия Брестского мирного договора. Наиболее масштабное картографическое произведение 1918-1919 гг. было издано в Вене ("Карта Украины"), показывая тем юридически оформленные и "незавершенные" границы УНР и Гетманата. Западноукраинская Народная Республика в своем конституционном документе опирала свои границы на этнографическую австрийскую карту К.Чернига 1855 г.

Summary. The article describes a retrospective Ukraine territorial changes in the final period of the First World War, which coincided with a national revolution. It is shown that in general the territorial limits of Ukraine on the basis of ethnographic have been acquired in 1915-1916. S.Rudnitskim and Ukrainian Committee in Switzerland. Later cartographic mapping Ukrainian national project depended on the political processes in the Dnieper and Western Ukraine. The necessary foundation gave III Universal of the Central Rada and conditions of the Brest peace treaty. Most large-scale cartographic work in 1918-1919. was published in Vienna ("Map of Ukraine"), showing a legally registered and the "unfinished" border UNR and the Hetmanate. West Ukrainian People's Republic in its constitutional document builds its borders according to Austrian ethnographic map K.Czernig, 1855.

Актуальність проблеми. Питання формування території української держави сьогодні є одним з найактуальніших у політичному та науковому дискурсі. Збереження територіальної цілісності держави змушує істориків та політиків звертатися до історії процесу територіального окреслення України, тих політико-правових прецедентів, на підставі яких воно відбувалося. Одну з провідних ролей в цій проблемі відіграють історико-картографічні дослідження, які показують бачення територіальних меж України у візуальних джерелах певного періоду. Ключову роль у формуванні території України відіграла доба Першої світової війни (1914-1918), на останній період якої припадає утворення Української Народної Республіки та Української Держави П.Скоропадського. Також вагому роль відіграють карти часів мирного врегулювання глобального військового конфлікту (1919-1923), показуючи різні "територіальні проекти". Картографічні джерела дають змогу оцінити процес закріплення України на політичних картах, адже раніше вона змальовувалася лише на етнографічних – як "українські землі" або ж ареал розселення українців.

Стан розробки проблеми. В сучасних наукових дослідженнях цій проблематиці не надавалося окремої уваги. Дослідження Р.Сосси [12] розглядає весь процес картографування території України від найдавніших часів до сьогодення, і доба 1914-1923 рр. характеризується з точки зору інтересів географії та поточного топографічного картографування. Класичне видання "Україна на стародавніх картах" охоплює період XV-XVIII ст., і хронологічно не сягає нашої доби [6; 7]. У дослідженнях істориків, зокрема О.Бойко, більша увага приділяється політичним процесам, які впливали на формування території України цього періоду, без окремої уваги до картографічних джерел [4; 5]. В літературі останнього часу суттєва увага цій проблемі приділена в праці К.Галушко, але там вона є лише одним із ретроспективних сюжетів дослідження [8].

Мета роботи. Проаналізувати відображення державотворчого процесу в Україні 1914-1918 рр. в картографічних джерелах на тлі політичних процесів та правових документів доби.

Основний зміст дослідження.

Не буде хоч у якійсь мірі перебільшенням сказати, що новітня українська державність стала результатом двох кривавих світових війн та того потужного зламу міжнародних відносин в Європі, які вони принесли. У порівнянні зі відносно стабільним "довгим ХІХ століттям" вік ХХ перетворився на тривалу

низку конфліктів, війн та катастроф, яких зазнали країни та народи європейського континенту. Україна стала ареною боротьби протиборчих військових блоків, провідних держав, пересування фронтів, міждержавних та міжетнічних конфліктів; а політична карта Центрально-Східної Європи стала би геть невпізнаваною людиною, яка її останнього разу бачила у 1914 році.

Конфлікт 1914 р. видавався його початковим учасникам – англо-франко-російській Антанті та німецько-австрійському блоку Центральних держав – очікувано швидкою воєнною сутичкою, яка мала розв'язати ті протиріччя, які накопичилися в дипломатії та суперечливих амбіціях великих держав після Берлінського конгресу 1878 р. та зафарбування усього світу у кольори європейських колоніальних імперій. Проте конфлікт вилився у виснажливе багаторічне протиборство, яке виявилось непосильним для старих імперських держав, котрі врешті були зруйновані спалахом національних рухів. Починаючи війну під гаслами єдності народу навколо традиційної династії, монархії Романових та Габсбургів опинилися заручниками внутрішніх соціальних та національних негараздів, які врешті в крихти зламали довоєнні ілюзії старих політичних еліт, а *довоєнну етнографічну карту перетворили на нову політичну*. Утворення і зникнення державних утворень, хронічні пересування кордонів, сепаратистські та іредентистські рухи – усе це стало тою перманентною кризою Версальської системи, яка закінчилася Другою світовою війною і черговою стабілізацією Європи, поділеної Ялтинськими угодами Антигітлерівської коаліції.

Як справедливо зазначає дослідник цієї проблеми О.Бойко, "одним із наскрізних питань правового оформлення українських національних вимог щодо утворення власних державних інститутів у 1917–1920 рр. стало визначення територіальних меж України та тих підстав, виходячи з яких вони вважалися б легітимними і могли здобути зовнішнє визнання" [4, С.3].

Певні вихідні "географічні претензії" українства поширювалися у Європі нашою політичною еміграцією, зокрема Українським комітетом у нейтральній Швейцарії (1916?) [1]. Останній видав франкомовну карту Європи, де на тлі довоєнних політичних кордонів була показана Україна в її етнографічних межах. Ми можемо припускати, що ця карта є першим картографічним джерелом, де Україна показана поверх існуючих політичних кордонів як "потенційна держава" і, скоріш за все, в її створення брав участь Д.Донцов.

Визначний галицький географ С.Рудницький випускає у 1915 р. німецькомовну книгу "Україна: земля і народ", яка мала слугувати джерелом

інформації про Україну для Центральних держав. Праця супроводжувалася "Оглядом картою українських земель" [3], яка згодом була перекладеною на англійську, французьку та українську мови. Вона окреслювала в якості України етнічний ареал українців. Але основні події, що визначали майбутнє картографічне окреслення України відбувалися на Наддніпрянщині після Російської лютневої революції 1917 р., яка спричинила і революцію національну.

Одним із наскрізних питань правового оформлення українських національних вимог щодо утворення власних державних інститутів у 1917-1920 рр. стало визначення територіальних меж України та тих підстав, виходячи з яких вони вважалися б легітимними і могли здобути зовнішнє визнання.

Початок розв'язання територіальної проблеми української нації нерозривно пов'язаний з діяльністю Української Центральної Ради (УЦР), яка постала на чолі національного руху. Вимогу національно-територіальної автономії Центральна Рада мала наповнити реальним змістом, адже для автономії потрібні були певні територіальні рамки, які на той час офіційно не були визначені. Україна, як приміром Грузія або Царство Польське, не була окремою провінцією багатонаціональної Російської імперії. Громадсько-політичною думкою Росії кінця XIX – початку XX ст. Україна сприймалася як певний етнічний регіон, ніяким чином не окреслений адміністративно-територіальними межами. Офіційна імперська історіографія розглядала минуле українського народу як невід'ємну складову загальноросійської історії. Відповідно й українська культура, інтерес до якої значно посилювався наприкінці XIX ст. завдяки діяльності перших українських культурницьких організацій, трактувалася як така, що вийшла з єдиної "давньоруської культури" і складала єдине ціле з російською культурою.

Питання про автономію вперше широко і публічно обговорив Всеукраїнський національний конгрес, проведений УЦР 6-8 квітня 1917 р. у Києві. Доповідачами виступали провідні діячі національного руху, відомі вчені і фахівці Н. Григорієв, Д. Дорошенко, Ф. Крижанівський, Ф. Матушевський, П.Понятенко, В. Садовський, М. Ткаченко, О. Шульгин, в обговоренні взяли участь близько 100 делегатів. За оцінкою М. Грушевського, усі виголошені доповіді, що загалом мали декларативний характер, виразно підтримували генеральний напрям українського руху - широку національно-територіальну автономію України у складі Російської федеративної демократичної республіки [13, С.37-38].

Межі майбутньої автономії були викладені, зокрема у рефераті Ф. Матушевського "Права національних меншостей", прочитаному перед учасниками конгресу 6 квітня, значне місце було відведене проблемі території. В українських політичних колах на той час найбільш поширеною була думка про визначення меж України за етнографічним принципом. У відповідності з ним, українськими вважалися землі, на яких більшість місцевого населення складала українці. Саме такий принцип відстоював доповідач. Край, заселений українським народом, політично перебував у складі двох імперій - Російської та Австро-Угорської. Українські землі, що входили до складу Російської імперії, називалися Наддніпрянською Україною. Критерієм, за яким ці землі були віднесені до України, слугувала перевага українців у складі населення. На вищезазначених територіях вони становили більше 50% усіх мешканців.

Окреслена таким чином територія Наддніпрянської України (в етнографічних межах) займала площу 513 тис. кв. км, за переписом 1897 р. на ній проживало понад 26 млн. населення, у 1917 р. - певно, близько 35 млн. осіб. Вона стала стратегічною метою, основою для подальшого визначення територіальних меж української держави [4, С.7]. Але поки ці територіальні плани не втілювалися у нових картографічних розробках.

Тимчасовий уряд стояв на позиціях збереження єдиної Росії принаймні до скликання Установчих зборів, тому апріорі був налаштований до вимог України негативно. Але врешті перемовини червня-липня 1917 р. дали Україні територіальну автономію, але дуже урізану.

4 серпня була ухвалена "Тимчасова Інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні". Перша в новітній історії автономна Україна охоплювала лише біля половини українських етнографічних земель і складалася з губерній Київської, Волинської, Подільської, Полтавської та Чернігівської (за виключенням північних повітів).

Жовтневий переворот у Петрограді та події, що відбулись слідом за ним в Україні, створили для Центральної Ради сприятливу можливість прискорити процес державотворення. 13 листопада УЦР зробила рішучий крок вперед на шляху до державної незалежності. Вона ухвалила III Універсал, яким проголошена створення Української Народної Республіки (УНР) як федеративної частини Російської демократичної держави. III Універсал УЦР включив до складу Української Народної Республіки більшість українських етнографічних земель, розширивши її територію у порівнянні з "Інструкцією" Тимчасового

уряду з п'яти до дев'яти губерній: "До території Народної Української Республіки належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму).

Остаточне визначення границь Української Народної Республіки щодо прилучення частини Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів" [9, С.400].

Проте в контексті нашої теми швидкий перебіг політичних процесів не дозволяв створити відповідні картографічні твори, які б показували територіальні прагнення Центральної Ради. Однією з причин цього могло бути те, що в Російській імперії через цензуру не друкувалися якісні карти України з відповідною україномовною номенклатурою географічних назв. Через це на 1917-1918 рр. була відсутня топографічна основа для нової, української продукції.

27 січня (9 лютого) 1918 р. українська делегація у складі членів УЦР О. Севрюка, М. Любинського і М. Левитського підписала мирний договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Сам по собі факт підписання мирного договору, який зробив УНР суб'єктом міжнародного права, свідчив про успіх молодого непрофесійної української дипломатії. Це був перший серйозний акт незалежної України на міжнародній арені. І хоч на той момент договір не міг змінити військову і політичну ситуацію на краще, він став реальним кроком у ствердженні української незалежності, особливо у територіальному питанні. Суттєвим став прецедент щодо визначення кордонів УНР.

"Картографічним наслідком" договору стало замовлення в авторитетному віденському картографічному видавництві "Фрайтаг унд Берндт" "Карти України" (1919) [11], яка б показувала політико-територіальні реалії після Бресту. Ми не можемо поки обґрунтовано стверджувати, чи це замовлення було здійснено ще з боку УНР, чи вже за Гетьманату П.Скоропадського. Згадане видавництво вже протягом двадцяти років друкувало україномовні карти для галицької "Просвіти", і тому мало готову україномовну номенклатуру географічних назв. Це дозволило відносно швидко виконати замовлення. Окрім узгоджених західних кордонів України, показана "територіальна неясність" з приводу приналежності українських повітів Бессарабії та Криму. Цілком можливо, що саме ці "нюанси" карти дозволяють віднести час замовлення до

урядування П.Скоропадського, який намагався вирішити ці дві територіальні проблеми.

Зовнішньополітичний курс Української Держави, що постала 29 квітня 1918 р., був націлений на приєднання всіх земель, що з етнографічного та історичного погляду були зв'язані з Україною. Переговори з сусідніми країнами та тими державними утвореннями, що виникли внаслідок розпаду Російської імперії, точилися здебільшого навколо проблеми території та кордонів.

Найбільш складною в цей час була проблема східних кордонів. Порівняно з добою УЦР на сході українська влада за гетьманату розповсюдилася на ряд нових територій: Путивльський, Суджанський, Грайворонський, Рильський, Білгородський, Корочанський, Новооскольський повіти Курської губернії, Валуйський повіт Воронізької губернії. На цих землях була створена українська адміністрація. Згідно постанови Ради міністрів від 6 серпня 1918 р. Путивльський та Рильський повіти увійшли до Чернігівської, решта - до Харківської губернії.

Мирні переговори між РСФРР та Українською Державою розпочалися 23 травня у Києві в приміщенні Педагогічного музею. Очолювати російську делегацію за постановою РНК РСФРР було призначено Х. Раковського та Д. Мануїльського. До її складу увійшло 37 осіб - експертів у певних галузях економіки, політики, культури, військової справи. Серйозну підготовку до організації і проведення переговорів здійснив уряд Української Держави. Рада міністрів затвердила склад української делегації та розробила головні напрямки і принципи її роботи. Подальший безрезультатний хід переговорів засвідчив, що формально погодившись із правом українського народу на самовизначення, радянська Росія водночас і далі вороже ставилася до існування самостійної Української Держави.

У добу Української Держави гетьмана П. Скоропадського було досягнуто найбільших в часи Української революції успіхів у вирішенні територіальних питань. Ставши фактичною правонаступницею УНР, Українська Держава прагнула розширитися до меж, визначених попередньою владою в законі про адміністративно-територіальний поділ від 6 березня 1918 р. Шляхом військових, дипломатичних, політичних, економічних заходів українську владу було поширено майже на всі українські етнографічні землі Східної (перед тим підросійської) України. Розповсюдити її не вдалося лише на невелику частину українських етнографічних земель на сході. Це сталося тому, що наступ

німецько-австрійських та українських військ припинився в середині травня, не дійшовши до межі, що визначала в законі українську територію. Із стратегічних міркувань на півночі українська влада розповсюдилася на частину білоруських земель. Досягнуто було принципової згоди на входження Криму до складу України на правах автономії.

Проте ці територіальні зміни 1917-1918 рр. були перетворені нанівець внаслідок поразки держав Четверного союзу у світовій війні та повстання Директорії УНР на чолі з В.Винниченком та С.Петлюрою.

З осені 1918 р. територіальні зміни України диктувалися мінливою реальністю воєнних дій, в яких врешті українські національні сили програли, але важливим правовим прецедентом стала історія Західноукраїнської Народної Республіки і практики окреслення "українського простору" із заходу. Вже 1 листопада 1918 р. на землях колишньої Австро-Угорської імперії постала нова незалежна держава Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Суттєво, що картографічне джерело у цій ситуації відіграло неабияку роль. Територія ЗУНР у складі української частини Галичини, Буковини та Угорської Русі (Закарпаття) була визначена "Тимчасовим основним законом про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії", ухваленим Українською Народною Радою ЗУНР 13 листопада 1918 р. Згідно Артикулу II "Тимчасового закону", межі ЗУНР визначалися в наступний спосіб: "ГРАНИЦІ. Простір Західно-української Народної Республіки покривається з українською суспільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії, то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини, та з українськими частями бувших угорських столиць (Комітатів) : Спиш, Шариш, Земляни, Уг. Берег, Уточа і Марморош, як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга (Ethnographische Karte der osterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k.k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1855 Masstab 1:864.000)" [2]. Згадана карта була класичною етнографічною картою володінь Габсбургів, і тому не могла бути кимось заперечена як джерело щодо факту розселення українців (на самій карті – "русинів").

Протягом усього свого існування західноукраїнська держава також перебувала у стані боротьби за державність. Попри волевиявлення українців, після розпаду Австро-Угорщини українські території Буковини та Закарпаття

були окуповані румунськими, чеськими та угорськими військами. Фактично у складі ЗУНР перебувала лише Галичина. Лемківщина, Закарпаття, Буковина і Хотинщина були під українськими державницькими впливами лише короткий час [10, С.23].

Відповідно до акту злуки ЗУНР і УНР, затвердженого Трудовим конгресом 23 січня 1919 р., єдина соборна УНР мала складатись з таких територій: Західної області - у складі Східної Галичини, Буковини і Закарпаття; Східної області (Наддніпряньська Україна) - у складі Київської, Харківської, Полтавської, Чернігівської, Катеринославської, Херсонської, Житомирської, Кам'янецької і Холмської губ. Порівняно з територією Української Держави у переліку відсутня Поліська округа, яку, очевидно, не включили до соборної України як неукраїнську територію. Вказана територія соборної української держави налічувала понад 500 тис. кв. км з населення понад 40 млн. осіб.

Урочисто проголошений акт злуки носив більше декларативний характер. На цей час окреслена в документі територія обох українських держав не контролювалася в повному обсязі ні урядом ЗУНР, ні урядом УНР. Через воєнний стан практичне злиття двох державних структур відкладалося на майбутнє - до скликання Всеукраїнських установчих зборів, обраних спільно Наддніпрянською і Західною Україною. В історії українського народу проголошення злуки залишилося непересічною подією, попри нереалізованість цього акту через зовнішні агресії та внутрішньоукраїнські політичні конфлікти.

Наслідки подальших подій нам відомі: що де-факто територія України опинилася поділеною між новою Польщею і Радянською Росією, що й було закріплено Ризьким миром 1921 р., а частини території були зайняті Чехословаччиною і Румунією. Цікаві картографічні розробки цього часу були створені в країнах Антанти (Британія, Франція), які відображають різноманітні "територіальні проекти" щодо Східної Європи, але вони заслуговують на окреме дослідження.

Висновки. У статті показана ретроспектива територіальних змін України в завершальний період Першої світової війни, який збігся з національною революцією. Показано, що у загальному вигляді територіальні обшири України за етнографічною ознакою були напрацьовані у 1915-1916 рр. С.Рудницьким та Українським комітетом у Швейцарії. Надалі картографічне відображення українського національного проекту залежало від політичних зрушень на Наддніпрянщині та Західній Україні. Необхідні для цього підстави дали III

універсал УЦР та умови Брестського мирного договору. Найбільш масштабний картографічний твір 1918-1919 рр. був виданий у Відні ("Карта України"), показуючи часом "незавершені" кордони УНР та Гетьманату. ЗУНР у своєму конституційному документі спирала свої кордони на етнографічну австрійську карту К.Черніга 1855 р.

Використані джерела:

1. Carte d'Europe. Geneve, 1916?
2. Ethnographische Karte der osterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k.k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1855
3. Rudnitski S. Der Ukraine: Land und Folk. Wien, 1915.
4. Бойко О. Формування території української незалежної держави в діяльності Української Центральної Ради (1917-1918 рр.). - К., 2007.
5. Бойко О. Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918) // Регіональна історія України. – К., 2009. - №3.
6. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV- перша половина XVII ст. - К., 2004.
7. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах: кінець XVII - перша половина XVIII ст. К.: 2009.
8. Галушко К. Україна на карті Європи. – К., 2014.
9. Дорошенко. Д. Історія України (1917-1923). Ужгород, 1930. Т.1.
10. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Т.1. –К., 1994.
11. Карта України. – Wien: Freytag und BVerndt, 1919.
12. Сосса Р. Історія картографування території України: підручник для студ. ВНЗ. – К., Картографія, 2007.
13. Хміль І. В. На шляху відродження української державності (Український національний конгрес-з'їзд 6-8 квітня 1917 р). – К., 1994.

ЖЕНЩИНЫ УЧАСТНИЦЫ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ В I МИРОВОЙ ВОЙНЕ

В статье речь пойдет об участии женщин в боях в годы Первой мировой войны. На основании архивных источников та историографии автор ставит за цель исследовать особенности участия женщин – добровольцев в I мировой войне на разных сторонах фронта.

Ключевые слова: фронт, I мировая война, боец, женщина, госпиталь, Георгиевский крест, сестра милосердия.

Первая мировая война и Украина ... Первая мировая война и Европа ... Чем стало это событие для потомков? В Украине эта война забыта, да и, по большому счету, память о ней никому не нужна. Сегодня мало кому известно о детях, которые бежали на фронт, о женах, которые шли в действующую армию вслед за своими мужьями. Она [память] просто стерлась под тяжестью следующих трагедий и испытаний, хотя следует осознать и нам, что именно эта война стала их первопричиной, спровоцировав выступление украинцев по разные стороны Восточного фронта. До недавнего времени на постсоветском пространстве "в густой пафосно-идеологической ниши" Великого Октября "Первой мировой войне отводилась примитивная и убогая роль театрального статиста ...", что означало второстепенности сюжетов войны по сравнению с революционными. Более того, она, как отметил В.К. Шацилло, один из ведущих российских ее исследователей, надолго была вытеснена и из народного сознания. Поэтому неудивительно, что война 1914–1918 годов обросла различными мифами и небылицами, а то и намеренными искажениями, вызванными проходящими политическими событиями. Понятно, что при таких условиях исследования гуманитарных проблем войны даже не ставились на повестку дня.

Сейчас мы имеем возможность напомнить современному поколению о героических и одновременно трагических (особенно для украинского народа) событиях Первой мировой войны. Данная тематика является также чрезвычайно перспективной и актуальной для разработки ее историками. Причем причиной этого является не только недостаточный уровень изученности

проблеми Первой мировой войны, но и важное значение темы для украинского общества. Изучение очерченных вопросов должно повлиять на понимание причин военного и политического раскола Украины во время противостояния в этой войне Российской империи и Австро-Венгрии с целью недопущения подобного в будущем, учитывая сложные и противоречивые политические процессы на современном этапе истории Украины.

"Женщины-воины" желание многих женщин своим непосредственным участием в боевых действиях приблизить победу над врагом. Можно привести большое количество конкретных примеров, когда такое желание воплощалось в жизнь, несмотря на запрет женщинам служить в армии. Более того, это, так называемое "Женское движение" в армию, если не было массовым, и все же подобных случаев было довольно много. Поэтому тема нашей статьи женщина в боях на передовой, женщины-воины [1, с. 100-102].

В России женщин на войну не призывали. Они шли сами и проливали кровь, и погибали.

"Загадочная русская душа!" – часто повторяют на Западе. Душа русской женщины загадочна вдвойне.

Участие женщин в боевых действиях поначалу не было организованным, это был личный порыв дочерей, сестер, жен и матерей солдат и офицеров. Первые добровольцы чаще всего скрывали свой пол, выступая в мужском облики. Вдобавок многим приходилось бежать на фронт тайком от семьи, ускользая от полиции. Гимназистка Екатерина Райская под видом юноши-добровольца сражалась под Перемышлем, была контужена, награждена Георгиевской медалью IV степени. Но все-таки ее тайна была раскрыта, ей пришлось вернуться домой. Похожий боевой путь прошли гимназистки Мария Смирнова из Новочеркасска и Кира Башкирова из Вильно, они воевали под мужскими именами. Кира Башкирова бала награждена Георгиевским крестом IV степени, но после ранений обе гимназистки были опознаны и вынуждены оставить службу [2, с. 103].

Несколько проще было девушкам постарше. По крайней мере, не приходилось таиться от родных. Курсистка из Киева Л.П. Тычинина серьезно готовилась к будущей службе: отрезала косы, занималась "шагистикой", носила солдатскую форму. Под руководством знакомого ветерана училась выражаться по-солдатски. Наконец, под именем Анатолия Тычинина стала ротным санитаром, выносила раненых из-под огня. Ее пол и настоящее имя выяснилось

только после тяжелого ранения. Тычинина была отправлена на лечение в Москву, но после госпиталя собиралась вернуться на фронт. Надежда Дегтярева происходила из театральной семьи. Отец-актер рано умер, мать служила в провинциальной труппе. Девочка воспитывалась в приюте театрального общества. Ей исполнилось восемнадцать, когда началась война. Надежда стала Николаем, воевала в Карпатах. После ранения вынуждена была вернуться в Киев [3, арк 3-5].

Судьбу и подвиги кавалерист-девицы Надежды Дуровой повторили сто лет спустя ее соотечественницы. Антонина Тихоновна Пальшина родилась в крестьянской семье, рано осиротела, работала швеей. Через месяц после начала войны на свои сбережения купила коня, обмундирование и под именем Антона Пальшина была зачислена в 9-ю сотню 2-го Кавказского кавалерийского полка. Участвовала во многих сражениях, была ранена, попала в госпиталь, где ее разоблачили. Антонина бежала на другой фронт, но до передовой не добралась, на станции ее задержали и отправили в родной Сарапул. Там Антонина Пальшина окончила краткосрочные курсы медсестер и в качестве сестры милосердия отправилась на Юго-Западный фронт. Посчитав, что в госпитале и без нее сестер хватает, Антонина вновь переделалась в мужскую форму и поступила в разведку. За отвагу и стойкость была награждена двумя медалями и двумя Георгиевскими крестами. "Георгия" III степени ей вручил сам генерал Брусилов в госпитале, куда она попала после второго ранения. Боевой путь Пальшиной продолжался и после госпиталя [4, арк. 1, 2, 8].

Бежали на фронт дочери состоятельных родителей: дочь сенатора Рита Герард, дочь знаменитого русского борца Радионова и дочь богатого фабриканта Стефания Уфимцева.

Новые волны женского энтузиазма поднимались и позднее. И не в дни побед, а после тяжелых поражений, с огромным количеством жертв, наплывом раненых в госпитали. Сыграли свою роль и факты бесчеловечного отношения германских и австрийских военных и медиков к русским раненым, пленным и мирным жителям. Женщины-добровольцы стремились занять места мужей и братьев. В скупых строчках донесения командира 19-ой пехотной дивизии одна из таких героических судеб: "В роту около месяца назад с прибывшим укомплектованием явился солдат Стягин. С первых дней он зарекомендовал себя с самой лучшей стороны и резко выделялся в боевом смысле... С редким старанием выполнял все свои обязанности, противника ненавидел и в бою был

молодцом. В одном из таких последних боев был ранен пулей в живот, но не уходил из строя, пока не выпустил всех патронов, а затем обессиленный был принесен на перевязочный пункт... Муж ее, по рассказам, был убит и будто бы завещал ей, что она должна заменить его... Жаль, что ранена тяжело и почти безнадежно" [5, арк. 1, 3].

Девушек и женщин, воевавших под видом мужчин, чаще всего разоблачали после ранений. Большинство из них становились сестрами милосердия, но при этом упорно стремились на передовую. Клавдия Алексеевна Бочкарева одна из неизвестных героинь Первой мировой войны. Родилась 20 марта 1890 года в Самарской губернии, мечтала учиться, но таких возможностей у многодетной крестьянской семьи не было. Позднее, когда началась война, пыталась поступить на курсы медсестер, но не взяли. Тогда Богачева остригла волосы, переделалась мужчиной и с чужими документами отправилась на фронт. 6 марта 1915 года ее зачислили в Перновский гренадерский полк, сражавшийся на Юго-Западном фронте. Скоро начались тяжелые бои, и уже через месяц Богачева получила первую Георгиевскую медаль. В приказе о награждении было сказано: "Бочкарев Николай вызвался поднось патроны в то время, когда никто не брался за это дело, вследствие грозящей почти неминуемой гибели". Богачева участвовала в вылазках, ходила в разведку. Во время ночной разведки 12 ноября 1915 года взяла в плен немецкого солдата. Ее наградили Георгиевским крестом IV степени и присвоили звание ефрейтора. Но тут в полк нагрянула медицинская комиссия, и на осмотре обнаружилось, что Богачев – девица. Клавдию отчислили из армии. Она приехала в Москву и поступила в фельдшерскую школу. Уже через два месяца она вернулась на фронт, но уже сестрой милосердия. До конца войны служила в прифронтовых госпиталях, ее ценили врачи и любили раненые [6, с. 78].

Патриотический порыв захватил все слои российского общества. Не остались в стороне женщины знатного происхождения. Образованные и состоятельные женщины из высшего общества осваивали сложную и дорогостоящую военную технику. Е.П. Самсонова стала первой русской женщиной-военным шофером. Еще до войны она научилась водить автомобиль. В сентябре 1914 года Самсонова отправилась сестрой милосердия с санитарным поездом в Варшаву. Из госпиталя она вскоре уволилась – хотела на фронт, и непременно водителем. Записалась добровольцем в мотоциклетную роту на Галицийский фронт, прослужила всего несколько месяцев и вынуждена была уволиться по

болезни. Княжна Евгения Михайловна Шаховская была первой русской военной летчицей. Дочь эстляндского губернатора, Евгения окончила Смольный институт благородных девиц. Увлечшись авиацией в 1912 году получила диплом пилота. В начале войны княжна Шаховская подала прошение зачислить ее во фронтовой авиаотряд. В то время русская авиация выполняла только разведывательные полеты. Шаховская получила отказ. В военном ведомстве ей объяснили, что если она будет вынуждена приземлиться на территории противника, то будет считаться не военнопленной, а шпионкой, и по законам военного времени ее расстреляют. Шаховская поступила сестрой милосердия в санитарный поезд имени великой княжны Анастасии Николаевны. Но мечту о военной авиации не оставляла, посылала прошения и в конце концов была принята в военную авиашколу. После окончания которой, в чине прапорщика инженерных войск, ее зачислили в 1-й авиаотряд. Командование было довольно успешными успехами женщины – авиатора, но по сфабрикованным немецкой разведкой данными контрразведка армии арестовала Шаховскую как немецкую шпионку и приговорила к смертной казни. Правда Николай II заменил расстрел заточением в монастыре [7, арк 1-8].

С противоположной стороны фронта на стороне Австро-Венгрии в составе Украинских Сечевых Стрельцов принимали участие в боях женщины. Нам известно имена только двоих. Галечко София – хорунжий УСС с 1914 года принимала участие в Карпатских боях, погибла в бою под Семиковцами. Степанив Елена – хорунжий УСС с 1914 года, четар УГА принимала участие в Карпатских боях: Маковка, Болехов, Заваловом, Бережан, Лисоня [8, с. 317].

Когда разваливались армии, революционное брожение на фронте и в тылу стали очевидными, командование поддержало создание добровольных частей, лояльных власти. 19 июня 1917 года в Санкт-Петербурге Временное правительство создало первое регулярное женское воинское формирование в России Добровольческий ударный батальон смерти под командованием Марии Леонтьевны Бочкаревой, крестьянки по происхождению, добровольно отправившейся на фронт. Она отличалась смелостью, не раз поднимала бойцов в штыковую атаку, за что была награждена двумя Георгиевскими крестами и двумя медалями. Подобного женского воинского формирования не знала ни одна армия мира. 21 июня 1917 года на площади у Исаакиевского собора командующий Русской армией генерал Лавр Корнилов вручил новой воинской части знамя с надписью "Первая женская военная команда смерти Марии

Бочкаревой". Военный совет 29 июня утвердил положение "О формировании воинских частей из женщин-добровольцев". Главной целью считалось оказание патриотического воздействие на солдат-мужчин путем непосредственного участия женщин в боевых действиях. Отношение к женским батальонам было неоднозначным, зачастую настороженным. Верховный главнокомандующий Алексей Брусилов выразил сомнение, надо ли их вводить в русской армии, заметив, что подобных формирований нет еще нигде в мире [9, с. 75]. Были созданы 1-й Петроградский женский батальон, 2-й Московский женский батальон смерти, 3-й Кубанский женский ударный батальон, а также команды связи: по две – в Петрограде, Москве, Саратове и пять – в Киеве. В июле был принят приказ и о формировании первой Морской женской команды. Около двух тысяч женщин откликнулись на призыв Бочкаревой, но только 300 прошли отбор и были отправлены на фронт. Около 30 процентов из них были "курсистками", около 40 процентов имели среднее образование. Согласно условиям приема, вступить в женский батальон смерти могла женщина в возрасте от 16 лет (с разрешения родителей) до 40 лет. При этом существовал образовательный ценз. В женских батальонах была установлена жесткая дисциплина: подъем в пять утра, занятия до десяти вечера и простая солдатская еда. Женщин стригли наголо. Черные погоны с красной полосой и эмблема в виде черепа и двух скрещенных костей символизировали "нежелание жить, если погибнет Россия". Основными принципами провозглашались: "честь, свобода и благо родины"; "твердость и непоколебимость духа и веры"; "смелость и отвага"; "точность, аккуратность, настойчивость и быстрота в исполнении приказаний"; "безупречная честность и серьезное отношение к делу"; "жизнерадостность, вежливость, доброта, приветливость, чистоплотность и аккуратность"; "уважение чужих мнений, полное доверие друг другу и стремление к благородству". Ссоры и личные счеты признавались недопустимыми, унижающими человеческое достоинство. 27 июня батальон прибыл в тыловую часть Западного фронта, которая размещалась под городом Сморгонь. 7 июля пехотный полк, в который входил женский батальон в составе 200 человек, занял позицию около местечка Крево. Боевое крещение 1-й батальон принял 9 июля 1917 года. Женщины попали под сильный артиллерийский и пулеметный обстрел. Хотя в донесениях говорилось, что "отряд Бочкаревой вел себя в бою геройски", стало ясно, что эффективной боевой силой женские военные подразделения стать не могут. Потери составляли 30 человек убитыми и 70 ранеными.

М. Бочкарева была произведена в чин подпоручика, а впоследствии – в поручики.

По всей стране шло формирование женских частей. Официально на октябрь 1917 года числились: 1-й Петроградский женский батальон смерти, 2-й Московский женский батальон смерти, 3-й Кубанский женский ударный батальон. Были организованы и женские команды связи: в Петрограде – 2, в Москве – 2, в Киеве – 5, в Саратове – 2. Стихийное формирование женских отрядов шло в Киеве, Минске, Полтаве, Харькове, Симбирске, Вятке, Смоленске, Иркутске, Баку, Одессе, Мариуполе. В июне был объявлен приказ о формировании первой Морской женской команды. Формирование происходило исключительно на добровольческих началах. 30 ноября 1917 года последовал декрет "О расформировании воинских частей из женщин-добровольцев". На фронте некоторое время оставались части 2-го Московского женского батальона смерти и 3-го Кубанского женского ударного батальона, но активного участия в боевых действиях уже не принимали. Смертницам поручали охрану поездов и госпиталей. В январе 1918 года женские батальоны были распущены [10, с. 289].

В статье освещается тема личного подвига женщины-воина, их желание своим участием в боевых действиях приблизить победу над врагом. Когда брали оружие и шли в бой простые солдатки или сестры милосердия с крестьянских, мещанских семей, великих заводчиков и носителей дворянских титулов. Но у войны не женское лицо.

Використані джерела:

1. Шацилло В.К. Первая мировая война 1914 – 1918. Факты. Документы. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 480 с.
2. Война и общество в XX веке. Книга 1: В канун и период Первой мировой войны. – М.: Наука, 2008. – Кн. 1. – 159 с.
3. Русский государственный военно-исторический архив(РГВИА) – Ф.4890. – Оп. 1. – Спр.32. – Арк 3-5.
4. Русский государственный военно-исторический архив (РГВИА) – Ф.4888. – Оп. 2. – Спр.4. – Арк 1, 2, 8.
5. Русский государственный военно-исторический архив (РГВИА) – Ф.4889. – Оп. 3. – Спр.7. – Арк 1, 3.

6. Пархоменко В.А. У войны забытое лицо... Малоизвестные страницы Первой мировой / В.А.Пархоменко. - Николаев: ННУ им. В.А.Сухомлинского, 2011. – 180 с.
7. Русский государственный военно-исторический архив (РГВИА) – Ф.4887. – Оп. 2. – Спр.5. – Арк 1-8.
8. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) // Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. / Упорядник Б.З. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1992. – 702 с.
9. Брусилов А. Мои воспоминания / А.Брусилов – М.: Воениздат, 1983 – 256 с.
10. Ростунов И.И. Русский фронт первой мировой войны 1914-1918 гг. / И.И. Ростунов. – М.: Госвоениздат НКО СССР, 1989. – 387 с.

Станіслав Крапив'янський

**Перший досвід: командири 217-ї піхотної дивізії вермахту
(1939-1943 рр.) у військових кампаніях (1914-1918 рр.)**

Перша світова війна 1914-1918 рр. принесла колосальні втрати людству. Про командний склад російської імператорської армії написано багато. Разом з тим слід знати й про тих, хто воював на боці супротивника, також ніс військову службу, особливо якщо їх діяльність причетна до історії міст і сіл нашої держави.

Тема дослідження на сьогоднішній день зберігає неабияку актуальність і пов'язана зі встановленням історичної правди в світлі опублікування нових документальних матеріалів, що дозволяють розширити джерельну базу при підготовці робіт з історії Першої та Другої світової війни, особливо німецького військового з'єднання, доля якого була пов'язана з Ніжином [1].

У даній історичній розвідці ми розповімо про командирів 217-ї німецької піхотної дивізії, як активних учасників Першої світової війни, їх військову кар'єру напередодні та в роки цієї війни, перемоги і поразки.

Як відомо, 217-а піхотна дивізія брала участь в польській кампанії 1939 р., французькій кампанії 1940 р. На початку війни з СРСР вела бої з частинами Червоної армії у Прибалтиці. Більшу частину радянсько-німецької війни воювала під Ленінградом (1941–1943 рр.). У вересні 1943 р. вела бої за Київ (під Ніжином), де зазнала важких втрат і змушена була відступити на правий

берег Дніпра, а в жовтні її фактично знищили поблизу Тетерева. Де-факто дивізію розпустили 2 листопада 1943 р. [2].

За час існування військового з'єднання ним командували чотири командири, а саме генерал-майор, а в подальшому генерал-лейтенант Р. Бальцер, генерал-лейтенант Ф. Байєр, генерал-майор, згодом генерал-лейтенант О. Лаш, генерал-лейтенант В. Поппе.

Першим командиром дивізії був генерал Р. Бальтцер. Ріхард Бальтцер (Richard Robert Karl Baltzer) народився 1 червня 1886 р. в м. Данциг (Danzig, провінція Західна Пруссія, королівство Пруссія, нині Гданськ, Польща) [3], [4], [5]. Навчався у гімназіях міст Швець (1 квітня 1893 р. по 25 грудня 1897 р.) і Мариєнвердер (1 січня 1898 р. по 1 квітня 1904 р.).

Майбутній генерал розпочав військову службу у званні морського кадета (Seekadett) 6 квітня 1904 р. у німецькому військово-морському флоті (Reichsmarine). 1 березня 1905 р. був переведений до армії фанен-юнкером у полк польової артилерії принца Пруссії Августа №1 (Feldartillerie-Regiment Prinz August von Preussen (1. Litthauisches)), дислокований у м. Інстербург та м. Гумбінен. Ця військова частина за бойовим розкладом входила до 2-ї бригади польової артилерії 2-ї дивізії I-го армійського (Пруського) корпусу (штаб – м. Кенігсберг).

18 серпня 1906 р. Р. Бальтцер отримав первинне офіцерське звання лейтенант, старшинство (Patent) с 15 лютого 1905 року. З 1 жовтня 1913 р. по 30 червня 1914 р. молодий офіцер навчався у Військовій академії. 17 лютого 1914 р. йому було присвоєно звання обер-лейтенанта. Для подальшого проходження служби його направили до фузілерського полку "Королева" (Шлезвіг-гольштейнський) № 86 (Fuesilier-Regiment Koenigin (Schleswig-Holsteinisch) Nr.86), де він служив з 1 липня по 1 серпня 1914 р. Військова частина була дислокована у м. Фленсбург та м. Зондербург. Полк входив до 35-ї піхотної бригади 18-ї дивізії IX-й армійського (Пруського) корпусу (штаб – м. Альтона) [6].

Першу світову війну Р. Бальтцер зустрів полковим ад'ютантом 1-го резервного полку польової артилерії 72-ї резервної піхотної бригади 1-ї резервної дивізії, яка була створена з резервних частин Східної Пруссії [7].

Разом з полком брав участь у битві під Гумбіненном (19-20 серпня 1914 р.), битві при Танненберзі (23-31 серпня 1914 р.), Мазурській битві (9 - 15 вересня 1914 р.), боях на р.Німан (25-30 вересня 1914 р.), позиційних боях під Вірбалленом (3 жовтня по 5 листопада 1914 р.), боях під Гериттеном (6-8

листопада 1914 р.), Влоцлавеком (10-13 листопада 1914 р.), Гостиніном-Гомбіном (14-19 листопада 1914 р.), Лодзем (20-29 листопада 1914 р.), позиційних боях під Ловічем (30 листопада-16 грудня 1914 р.) і захопленні цього міста (17 грудня 1914 р.)

У 1915 р. Р. Бальтцер брав участь у боях у Підросійській Польщі (січень-травень), під Шауляєм, Курш'єнаєм (Литва, Російська імперія), Вентспілсом (Латвія, Російська імперія) (травень), Куртувенаєм (Литва, Російська імперія) (26 травня-1 червня), позиційних боях під Шауляєм (червень). 18 червня 1915 р. він отримав звання гауптмана (капітана). 5 липня 1915 р. його призначили командиром 6-ї батареї у своєму полку.

Р. Бальтцер - учасник взяття м. Шедува та м. Поневеж (23-25 липня, Литва, Російська імперія), боях під Купишкисом (30 липня – 7 серпня 1915 р.), боях на р. Неменек и р. Даугава (5 серпня – 3 вересня), позиційних боях під Двінськом (Даугавпілсом) та Ригою – (9 вересня – 1915 р. – 24 червня 1916 р.). В кінці червня дивізія була переведена в резерв. З 5 липня 1916 р. Ріхард Бальтцер брав участь в оборонних боях в районі сіл Стріпа, Бариш, Коропець, м. Зборів, на р. Золота Липа в Галичині. В жовтні його дивізія була передислокована в район Риги. Пройде двадцять п'ять років і 217-а дивізія вермахту на чолі з Р. Бальтцером буде штурмувати столицю радянської Латвії – Ригу. 24 листопада 1916 р. його перевели до штабу провінції Намюр (на території окупованої Бельгії).

З 5 березня 1917 Р. Бальтцер 1-й ад'ютант (Іа) при штабі 45-ї резервної дивізії, очолює відділ ад'ютантури (відділ кадрів офіцерського, унтер-офіцерського та рядового складу). Займався питаннями особового (в основному офіцерського) складу, загальними питаннями організації служби військ, організацією внутрішньої служби в штабі, нагородженнями. У складі 45-ї резервної дивізії брав участь у Другій битві при Ені та Шампані (квітень-травень 1917 р.).

З 2 червня 1917 р. тимчасово виконував обов'язки 1-го офіцера Генерального штабу (Іа), фактично очолював оперативний відділ у штабі 45-ї резервної дивізії. Займався питаннями оперативного і тактичного керівництва, організацією та бойовою підготовкою військ. З 14 червня 1917 р. і до кінця війни Р. Бальтцер проходив службу у штабі Начальника польового управління залізницями. За бойові заслуги в Першу світову війну Ріхард Бальтцер нагороджений Залізними хрестами обох ступенів.

Другий командир 217-ї дивізії вермахту Фрідріх Байєр (Friedrich Bayer) [8] народився в м. Кротошині (адміністративний округ Позен, провінція Позен, королівство Пруссія, нині територія Польщі) 1 листопада 1887 р. Після закінчення кадетського корпусу 28 лютого 1907 р., вступив на військову службу до Королівської пруської армії і був зарахований фенріхом до піхотного полку великого герцога Мекленбург-Шверіна Фрідріха Франца II (4-го Бранденбургського) №24 (Infanterie-Regiment Großherzog Friedrich Franz II von Mecklenburg-Schwerin (4. Brandenburgisches) Nr. 24), 12-ї піхотної бригади 6-ї дивізії. Ця військова частина дислокувалася в м. Нойруппін. 27 січня 1908 р. йому присвоїли перше офіцерське звання "лейтенант" (патент з 22.06.1906 р.).

У березні 1914 р. Ф. Байєр перевели для подальшого проходження служби до 7-го Лотарингського піхотного полку №158 (7. Lothringischen Infanterie-Regiment Nr.158), який дислокувався в м. Падеборн. Полк входив до 25-ї піхотної бригади 13-ї дивізії VII-ї армійського (Пруського) корпусу.

У його складі на початку Першої світової війни Фрідріх Байєр брав участь у боях на Західному фронті, а саме: у взятті Льежу (9-16 серпня 1914 р.), битві при Намюрі (23-24 серпня 1914 р.), облозі Мобеж (25 серпня – 7 вересня 1914 р.), боях за Сен-Кантен (29-30 вересня 1914 р.), боях за Монмансон (4 вересня 1914 р.), Пети Морен (6-9 вересня 1914 р.), Реймс (12 вересня – 4 жовтня 1914 р.), Аррасі (5-13 жовтня 1914 р.), позиційній війні у Фландрії та Артуа (жовтень-грудень 1914 р.) [9].

8 листопада 1914 р. Ф. Байєр отримав чергове звання обер-лейтенанта, а в грудні був переведений до польового рекрутського батальйону 13-ї піхотної дивізії.

12 квітня 1915 р. повернувся у свій 158-й піхотний полк. Його дивізія брала участь у боях під Аррасом і Ла-Бассе (9 травня - 23 липня 1915 р.). З 18 червня 1915 р. переведений до 1-го запасного батальйону 158-го піхотного полку.

15 серпня 1915 р. Ф. Байєр був призначений до польового центру формування і підготовки військових частин 1/VII (комплектування особовим складом). 18 грудня 1915 р. підвищений до звання гауптмана (капітана).

16 вересня 1916 р. Ф. Байєра перевели до піхотного полку "Граф Бюлов фон Денневіц" (6-го Вестфальського) №55 (Infanterie-Regiment „Graf Bülow von Dennewitz" (6. Westfälisches) Nr. 55), де його призначили командиром 2-го батальйону. Брав участь у битві на Соммі (1916), а восени 1916 р. у позиційних боях під Верденом.

З 13 грудня 1916 р. по 23 жовтня 1917 р. Ф. Байєр командир 3-й батальйону піхотного полку "Херварт фон Бітенфельд" (1-го Вестфальського) №13 (Infanterie-Regiment "Herwath von Bittenfeld" (1. Westfälisches) Nr. 13, 26-ї піхотної бригади, 13-ї дивізії. Його дивізія брала участь у боях під Верденом, битві при Ені-Шампані (10-27 травня 1917 р.).

У роки війни, Фрідріх Байєр неодноразово нагороджувався. У жовтні 1917 р. потрапив у французький полон, в якому перебував до серпня 1919 р. [10], [11], [12].

27 вересня 1942 р. командиром 217-ї німецької дивізії призначили генерал-майора О. Лаша [13]. Отто Бернард Лаш (Otto Bernard Lasch) народився 25 червня 1893 р. у верхньосілезькому м. Плесс (нині польське місто Пщина), в сім'ї лісничого О. Лаша і його дружини К. Лаш (Капе).

По закінченні навчання в гімназії, 27 березня 1913 р., почав військову службу фанен-юнкером (кандидатом в офіцери) у єгерському батальйоні "Князь Бісмарк" (Померанський) №2, 35-ї кавалерійської бригади, 35-ї піхотної дивізії 17-го армійського корпусу, який дислокувався у м. Кульм (Західна Пруссія). Закінчив військове училище в 1914 р. у м. Хорсвальд.

Початок Першої світової війни О. Лаш зустрів у якості командира взводу. 7 серпня 1914 р. йому присвоїли звання "лейтенант". Брав участь у прикордонних боях, в Гумбіненській битві (19 серпня – 20 серпня 1914 р.), боях під Танненбергом (23 серпня – 31 серпня 1914 р.), боях за Ортельсбург (29-30 серпня 1914 р.) і в Мазурській битві (5-15 вересня 1914 р.), боях під Опатовим (4-5 жовтня 1914 р.) та Варшавою (9-19 жовтня 1914 р.), на р. Равка (22-28 жовтня 1914 р.) [14].

У листопаді 1914 р. під Лодзем командира роти О.Лаша було поранено. Після лікування в госпіталі його призначили ад'ютантом єгерського резервного батальйону. У 1915 р. перевівся до Військово-повітряних сил. Служив повітряним спостерігачем у 52-у авіаційному батальйоні, а згодом у авіаційному батальйоні А 280 [15]. За військову звитягу в роки війни О. Лаш був нагороджений Залізними Хрестами 2-го класу (5 жовтня 1914 р.) і 1-го (2 липня 1916 р.), знаком "За поранення" 3-го ступеня (1918 р., чорний), нагрудним штурмовим піхотним знаком у сріблі. 22 березня 1918 р. отримав звання "обер-лейтенант" [16].

У жовтні 1943 р. командиром (четвертим і останнім) 217-ї піхотної дивізії вермахту був призначений генерал-лейтенант В. Поппе. Вальтер Поппе (Walter Poppe) народився 8 серпня 1892 р. в Касселі (Гессен). Закінчив кадетську школу

(корпус) в чині фенріка. 20 січня 1914 р. він розпочав свою військову службу в 4-му Тюрингському піхотному полку №72 (4. Thüringisches Infanterie-Regiment Nr. 72). 16-ї піхотної бригади, 8-ї дивізії. При цьому його патент датований 22 червня 1912 р.

Початок військової кар'єри співпадає з початком Першої світової війни. Вальтер Поппе брав участь у боях за м. Монс (23-24 серпня 1914 р.), м. Солем (25-27 серпня 1914 р.), битві на Соммі (28-30 серпня 1914 р.), боях на р. Урк (5-9 вересня 1914 р.), р. Ена (12-28 вересня 1914 р.), під Аррасом (1-13 жовтня 1914 р.), позиційних боях у Франдрії та Артуа (13 жовтня 1914 р. – червень 1916 р.), другій битві на Соммі (14 липня – 7 жовтня 1916 р.), позиційних боях у Франдрії та Артуа (жовтень 1916 р. – 1 квітня 1917 р.), битві за Аррас (2 квітня – 20 травня 1917 р.), позиційних боях у Шампані (5 серпня – 26 вересня 1917 р.). 18 серпня 1917 р. Вальтер Поппе отримав звання обер-лейтенанта.

Учасник третьої битви під Іпром (27 вересня – 3 грудня 1917 р.), позиційних боях у Фландрії (грудень 1917 р. – вересень 1918 р.), оборонних боях між м. Камбре і м. Сен-Квентін (вересень-жовтень 1918 р.), Антверпен - р. Маас (5-11 листопада 1918 р.).

В роки Першої світової війни Вальтер Поппе був нагороджений Залізними хрестами 2-го й 1-го ступенів, знаком "За поранення" 3-го ступеня (1918 р., чорний) [17], [18].

В роки Другої світової війни німецькою 217-ю піхотною дивізією командував чотири генерали. У них дуже схожі біографії, всі вони народилися приблизно в один час, закінчили офіцерські училища, отримали бойовий досвід на фронтах Першої світової війни. Були нагороджені орденами Німецької імперії. Пройшли всі щаблі воєнної кар'єри молодшого офіцера, від курсанта до командира підрозділу (взводу, роти). Мали поранення. В міжвоєнний період, у зв'язку зі скороченням німецької армії за Версальським мирним договором, троє з них залишили військову службу.

До середини 30-х років учасники Великої війни служили в поліції, потім добровільно вступили до вермахту. Їх відданість військовому обов'язку та своїй країні були використані нацистським режимом. Пройде час і вони стали командирами піхотних батальйонів, полків, а згодом дивізій вермахту. Отто Лаш у 1944 р. навіть став комендантом Кенігсберга і командувачем військами I-го військового округу; отримав звання генерала піхоти (інфантерії). Всі командири були учасниками Польської, Французької кампанії, радянсько-

німецької війни. Але справа, якій вони присвятили життя і віддали свої кращі роки, закінчилася катастрофою. Так Р. Бальтцер загинув вже після капітуляції Німеччини, мабуть у бою, Ф. Байєр потрапив до радянського полону і там загинув, О. Лаш теж опинився у радянському полоні і провів у ньому десять років, В. Поппе у 1945 р. потрапив в американський полон. Ймовірно саме про таких командирів писав відомий чеський письменник Карл Чапек: "Солдати, ви зробили все, що могли, заради величі ... нації! Від неї залишилася вже тільки половина".

Література

1. Крапив'янський С. Бойовий шлях 217-ї піхотної дивізії вермахту // Ніжинська старовина. – 2007. – №4-5. – С47-60.
2. Infanterie-Division // [www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanterie divisionen /217ID.htm](http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanterie%20divisionen/217ID.htm)
3. Baltzer, Richard // www.lexikon-der-wehrmacht.de/Personenregister/B/BaltzerR-R.htm.
4. Generalleutnant Richard Baltzer // www.balsi.de/Homepage-Generale/Heer/B/Ba/Baltzer-Richard.htm.
5. Generalleutnant Richard Baltzer // www.oocities.org/~orion47/WEHRMACHT/HEER/Generalleutnant/BALTZER_RICHARD.html
6. Füsilier-Regiment „Königin“ (Schleswig-Holsteinisches) Nr. 86 // de.wikipedia.org/wiki/F%C3%BCsilier-Regiment_%E2%80%99EK%C3%B6nigin%E2%80%9C_%28Schleswig-Holsteinisches%29_Nr._86
7. 1st Reserve Division (German Empire) // [en.wikipedia.org/wiki /1st_Reserve_Division_%28German_Empire%29](http://en.wikipedia.org/wiki/1st_Reserve_Division_%28German_Empire%29).
8. Bayer, Friedrich // ww2gravestone.com/general/bayer-friedrich
9. Lothringisches Infanterie-Regiment Nr. 158 http://wiki-de.genealogy.net/IR_158
10. Generalleutnant Friedrich Bayer // www.balsi.de/Homepage-Generale/Heer/B/Ba/Bayer - Friedrich .htm
11. Bayer, Friedrich // www.lexikon-der-wehrmacht.de/Personenregister/B/BayerFriedrich-R.htm
12. Generalleutnant Friedrich Bayer // geocities.com/~orion47/WEHRMACHT/HEER/Generalleutnant/BAYER_FRIEDRICH.html
13. Otto Lasch // de.wikipedia.org/wiki/Otto_Lasch

14. Infanterie-Division 1914–1918 // www.militaerpass.net/35id.htm
15. Otto Lasch // ca.wikipedia.org/wiki/Otto_Lasch
16. Lasch, Otto // ww2gravestone.com/general/lasch-otto
17. Walter Poppe // en.wikipedia.org/wiki/Walter_Poppe
18. Poppe, Walter Fritz Rudolf // www.lexikon-der-wehrmacht.de/Personenregister/P/PoppeWalter-R.htm

За дипломатичними папками

УДК: 327 (73) "1914-1915"

Геннадій Казаков

СТАНОВЛЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ "ІЗОЛЯЦІОНІЗМУ" ТА ЇЇ ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: 1914-1915 РР.

(ЗА МАТЕРІАЛАМИ PRESIDENTIAL DOCUMENTS ARCHIVE)

У статті на основі документів виданих президентом США В. Вільсоном у 1914-1915 рр. та наявної літератури з окресленої проблеми проаналізовано становлення та сутність американської політики ізоляціонізму у роки Першої світової війни. Акцент зроблений на змінах у зовнішній політиці США із Великобританією та Німеччиною.

Ключові слова: Перша світова війна, політика "ізоляціонізму", нейтралітет, невтручання, зовнішня політика США

Перша світова війна, яка розпочалась 1 серпня 1914 р. стала одним із найбільших військових конфліктів в історії людства. Унаслідок цієї війни відбуваються суттєві зрушення в розвитку науки, міжнародних відносин, змінюється геополітична ситуація у світі. Сполучені Штати Америки стають провідною світовою державою. Суттєву роль у зростанні американської могутності відіграла вдала зовнішня політика, в основу якої було покладено принцип ізоляціонізму (нейтралітету). В подальшому своєму розвитку уряди США вміло використовуватимуть цей захід задля посилення свого геополітичного впливу. В цьому контексті актуальною є тема становлення американської політики "ізоляціонізму" в перші роки світової війни.

Метою статті поставлено проаналізувати на основі матеріалів "Архіву Президентських документів" впровадження та функціонування політики ізоляціонізму в контексті відносин США з Великобританією та Німеччиною в д. п. 1914 – поч. 1915 рр.

Актуальність теми обумовлена й недостатнім ступенем наукової розробки даної проблематики. На сьогодні немає комплексного дослідження присвяче-

ного провадженню політики ізоляціонізму США в роки Першої світової війни. Вказана тематика розробляється фрагментарно в контексті історії США та історії Першої світової війни. Серед дослідників, які у своїх роботах звертали увагу на політику "ізоляціонізму" і роки Першої світової війни, варто виділити: Г. Сєвостьянова, Д. Усатюка, Д. Макінерні [3; 5; 6].

Основи американського ізоляціонізму були покладені ще Д. Вашингтоном і Т. Джефферсоном та полягали у невтручанні в європейські справи й відмові від постійних військово-політичних союзів з європейськими державами. Проте саме в роки Першої світової війни відбувається становлення традиційної для подальшої американської історії позиції нейтралітету, відповідно до якого згадана позиція використовувалась з метою посилення політичного впливу на європейські держави [4, с. 3-4].

Перші заходи щодо війни в Європі президент США приймає 5 серпня 1914 р. Вони полягали у співпраці всіх державних органів з метою захисту та транспортування американських громадян закордоном. Важливе місце відводилось евакуації американців на "рідну землю" [10]. Цього ж дня наголошується і про нейтралітет США у війні. Першим законом, який стосувався нейтралітету було розпорядження президента про нейтральне становище бездротових станцій. Згідно з цим розпорядженням наголошувалось: "Усім радіостанціям, які підпадають під юрисдикцію Сполучених Штатів Америки, забороняється передача або прийом з метою подальшої доставки послань супротивнику, які суперечать природі нейтралітету, і в будь-який спосіб надання якійсь із воюючих сторін противні нейтралітету послуги, під час провадження військових дій" [11].

6 серпня в розпорядженні 2013 "Щодо створення Ради допомоги на користь американців закордоном під час європейської війни 1914 року" [12], вперше було наголошено про невтручання держави у вказаний конфлікт.

В цілому США на початок бойових дій на європейському континенті знаходились на периферії міжнародних відносин. На них не зважали, з їх думкою не рахувалась жодна із провідних тогочасних країн світу. Один з перших дослідників війни А. Зайончковский наголошував, що жодна з держав, з тих, що вступили влітку 1914 р. у війну, не враховувала США у своїх планах і не припускала їх втручання, а тим більше участі в європейському конфлікті [2, с. 3]. При цьому ряд факторів: віддаленість від театрів воєнних дій; недостатня озброєність армії; пацифістські та ізоляціоністські настрої серед пересічного

населення [2, с.14] робили швидкий вступ Сполучених Штатів у війну неможливим.

8 серпня 1914 р. президент В.Вільсон видав розпорядження стосовно прискорення введення статусу нейтралітету у європейській війні. Відповідно до цього розпорядження передбачалось якомога швидше втілення принципу ізоляціонізму у митній сфері. Уся повнота влади, відносно цього питання передавалась Міністерству фінансів [13]. Причиною, якомога швидшого впровадження ізоляціонізму у сфері митних відносин полягала у прагненні уряду США обмежити себе від закордонних товарів. Тим самим збільшувалась казна Сполучених Штатів та скорочувались доходи європейських держав, для яких на момент початку війни американський континент був важливим ринком збуту.

Остаточне впровадження ізоляціонізму відбулось 19 серпня 1914 р. (хоча офіційно про нейтралітет було проголошено ще 4-5 серпня) із оприлюдненням "Повідомлення про нейтралітет" [14]. Президент США виступивши перед народом, наголосив на необхідності застосування вказаного принципу з метою збереження життя американців. У "Повідомленні..." наголошувалось: "Вплив війни на США буде залежати від того, що американські громадяни говорять і роблять. Кожна людина, яка справді любить Америка діятиме і говорити в істинному дусі нейтралітету, який є духом неупередженості, справедливості і дружелюбності для всіх зацікавлених сторін" [14].

Однак, основною метою впровадження ізоляціонізму було сподівання американського уряду на зтяжний характер війни, у ході якої відбудеться послаблення усіх воюючих сторін. Як наслідок, це призвело б до посилення американського фактору, як в колоніях, так і в самих метрополіях. До того ж, цілком ймовірним є те, що президент у своїй політиці виходив з невизначеності ймовірного переможця у війні і небезпечної невідомості характеру відносин з цим переможцем, який, підпорядкувавши Європу, міг становити серйозну загрозу для США. Більше того, як вказує Г. Севостьянов, існувала можливість заробити на постачанні воюючих країн, і тим самим позбутися кризи перевиробництва, яка розпочалась з осені 1913 р. [5, с. 348]. Таким чином, ізоляціонізм був найбільш сприятливим ходом керівних верхів США, особливо враховуючи факт територіальної віддаленості бойових дій, які безпосередньо не зачіпали інтересів США та її територіальної цілісності.

Сутність політики "ізоляціонізму" полягала у абсолютному невтручанні у військові дії та наданні будь-яких послуг, які б тією чи іншою мірою сприяли

перемозі воюючої сторони. Встановлювався список контрабандних товарів, який був однаковим, як у країнах Антанти, так і країнах Троїстого союзу. Ті, хто продавав подібні товари ворожому угрупованню – заарештовувались, а самі товари конфісковувались. До заборонених товарів відносились: зброя усіх видів, порошок і вибухові речовини спеціально підготовлені для застосування у війні, військові фури, та інший транспорт, обладнання військового характеру, всі види упряжі, пластини броні, продукти харчування, одяг, тканини для одягу, чоботи і черевики, придатні для використання у війні тощо [8, с. 215-216]. Цей список нараховував понад 50 найменувань. При цьому США, наголошуючи на принципі нейтральної торгівлі, опосередковано продовжувало проводити торгівлю з ворогуючими сторонами. Основними "торгівельними партнерами" на цей період були Великобританія та Німеччина, хоча при цьому британська блокада суттєво заважала торгівельним відносинам з іншими європейськими державами. Однак, для торгівлі з Великобританією використовувалась саме ця блокада. Так, кораблі, які йшли до нейтральних держав, зупинялись англійськими військами та відправлялись назад, проте аби не завдати збитків американській економіці, уряд Великобританії викупляв товари, які перевозились на цих кораблях [9]. Завдяки вдалій політиці В. Вільсона, який наголошував на нейтральній позиції своєї держави, їм вдалося ускладнити встановлення англійцями економічної блокади Німеччини. В результаті це дозволило активізувати американські торговельні зв'язки з нейтральними країнами Європи, які фактично були перевалочним пунктом для постачання Німеччини необхідними для неї товарами і сировиною [6, с. 12].

У вересні 1915 р. журнал Американської банкірської асоціації писав, що жодна країна не збагатиться настільки, як Сполучені Штати, якщо війна продовжиться досить довго. Банкір М. Харрісон стверджував, що не треба буде ні про що турбуватися, якщо війна не завершиться до 1920 р. [7, с. 290]. Таким чином, незважаючи на проголошений ізоляціонізм, уряд США намагався певною мірою впливати на ситуацію в Європі. Цей вплив полягав в почерговому натиску на воюючі блоки, з метою затягування військових дій. Е.Хауз писав Вільсону: "... політика США повинна полягати в тому, щоб уникати і серйозних розбіжностей із союзниками в питанні блокади і зберігати дипломатичні відносини з Німеччиною" [1, с. 103].

В цілому, подвійні стандарти американської торгівлі полягали у двох причинах. По-перше, торгівельні відносини з обома ворогуючими сторонами

певною мірою, на думку керівних кіл США, не суперечило їхній нейтральній позиції, адже внаслідок цього жодна зі сторін не отримувала переваги у війні. По-друге, дві впливові американські сім'ї мали економічні інтереси до різних країн. Так, Моргани проводили торгівлю з Великобританією, тоді як Рокфеллери мали давні торгові відносини із Німеччиною.

Як наслідок, в умовах, які склалися, пріоритетним поставала проблема вирішення проблеми британської блокади. В якості одного з найбільш ефективних і дієвих напрямків вирішення англо-американських розбіжностей з питань блокади, керівництвом США розглядалося обговорення конкретних проблем, що виникають внаслідок проведення англійської морської блокади Німеччини та зачіпають американські інтереси. При цьому в неофіційному порядку президент В. Вільсон і його найближчий радник Е. Хауз прагнули вселити англійцям необхідність враховувати невдоволення і втрати Сполучених Штатів через затримання американських вантажів і пошти, а також попереджали їх, що подібні дії можуть ускладнити адміністрації опір спробам ряду конгресменів і сенаторів заборонити на законодавчому рівні вивіз зброї (в першу чергу до Великобританії) [8, с. 218]. Як вказує Д. Усатюк, американське керівництво, незважаючи на бажання не допустити перемоги Німеччини у війні, прагнуло не дозволити англійцям посилити блокаду, так як це не тільки ускладнило б протести проти німецької підводної війни, але і призвело б до ще більшого впливу Англії на структуру і характер зовнішньої торгівлі США [6, с. 15]. Тобто, уряд США намагався використати свою нейтральну позицію з метою отримання права на вільну торгівлю з державами, які не є учасниками військового конфлікту в Європі, з подальшим використанням вказаних держав для торгівлі із державами Троїстого пакту.

Політика ізоляціонізму також надавала США право виступати у якості третьої сторони, у ході переговорів між країнами Антанти та Троїстого пакту. Так, в серпні-вересні 1914 р. та на початку 1915 р. кабінет В. Вільсона пропонував посередництво США, у ході перемов між ворогуючими сторонами, на що отримали категоричну відмову [5, с. 349]. Проте, як Німеччина, так і Великобританія, з самого початку війни користувалась послугами США, задля передачі своїх претензій супротивнику. Для прикладу, німецький уряд на початку 1915 р. наголосив, що розпочне топити кораблі, якщо Сполучені Штати не змусять Англію дотримуватися міжнародного права, щодо нейтральної торгівлі [8, с. 312].

Таким чином, з початком Першої світової війни, президент США В. Вільсон наголошує на ізоляціонізмі своєї держави у вказаному військовому конфлікті. В серпні 1914 р. приймається ряд законів, які становлять базис законодавства про нейтралітет, в основу якого полягає не втручання у військовій конфлікт в Європі, та провадженні "старої" політики з невоюючими країнами. Однак, на практиці США взяли у війні непрямую участь, постачаючи воюючі держави різного роду припасами, озброєнням, фінансами. Подібні поставки офіційно не виходили за межі американського законодавства про нейтралітет, адже в перші роки війни прямої торгівлі з воюючими сторонами не велось. Більше того, з моменту встановлення британської блокади Німецької імперії, уряд США наголошував на тому, що вказана блокада ущільняє права Сполучених Штатів, як нейтральної держави. В подальшому, завдяки політиці ізоляціонізму США змогла стати найвпливовішою державою у світі; відбулось збагачення фінансового капіталу, яке послужило основою процвітання країни аж до світової кризи 1929-1933 рр.

Використані джерела:

1. Архив полковника Хауза. Избранное: в 2-х т. Том 2. – М.: АСТ, 2004. – 752 с.
2. Зайончковский А. М. Первая мировая война – СПб.: ООО "Издательство "Полигон", 2002. – 878 с. ил. – (Военно-историческая библиотека)
3. Макинерни Д. США: история страны / Д. Макинерни. – М.: Эксмо, 2009. – 736 с.
4. Манькин А.С. Изоляционизм и формирование внешнеполитического курса США (1923-1929) / А.С. Манькин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 224 с.
5. Севостьянов Г. История США [1877-1918]: у 4-х т. Том 2 / Г. Севостьянов. – М.: Издательство "НАУКА", 1985. – 601 с.
6. Усатюк Д.В. Политика США в отношении Великобритании в 1914-1918 гг.: Морская блокада Германии и "свобода морей"): автореф. дис. на получение науч. ступени к.и.н.: спец. 07.00.03. – Всеобщая история (соответствующего периода) / Д.В. Усатюк. – Томск, 2002. – 20 с.
7. Commercial and Financial Chronicle. – 1916. – July 22. – p. 290.
8. Papers relating to the foreign relations of the United States, 1914. Supplement, The World War. – Washington: U.S. Government Printing Office, 1928. – 836 p.

9. Woodrow Wilson: "Address Before the American Bar Association: "The Opinion of the World"," October 20, 1914. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=65384>.
10. Woodrow Wilson: "Executive Order 2011 – To Enforce Neutrality of Wireless Stations," August 5, 1914. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=75364.
11. Woodrow Wilson: "Executive Order 2012 – For the Relief, Protection and Transportation Home of Americans in Europe at the Outbreak of the European War of 1914," August 5, 1914. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=75365>.
12. Woodrow Wilson: "Executive Order 2013 – Establishing Board of Relief for Benefit of Americans Stranded Abroad During the European War of 1914," August 6, 1914. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=75366>.
13. Woodrow Wilson: "Executive Order 2017 – Giving the Treasury Department Full Authority to All Customs Officers in the Enforcement of the Neutrality Laws During Emergency," August 8, 1914. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=75368>.
14. Woodrow Wilson: "Message on Neutrality," August 19, 1914. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=65382>.

**Т. Г. МАСАРИК ПРО ФОРМУВАННЯ ПОСТІМПЕРСЬКОГО
ПРОСТОРУ В ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ ПІСЛЯ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ 1914-1918 РР.**

У статті показано сприйняття Т. Г. Масариком світової війни як кризи європейської цивілізації. Розкрито політичну оцінку світової війни Масариком як боротьби демократичних країн Антанти з абсолютистськими, багатонаціональними імперіями, в ході якої має бути вирішена проблема малих націй (бездержавних народів) Центрально-Східної Європи. Висвітлено оцінку першим президентом Чехословацької республіки геополітичних наслідків розпаду поліетнічних імперій, виникнення незалежних держав в Центрально-Східній Європі як прояву процесу демократизації, однієї з ознак становлення Нової Європи – сукупності великих і малих рівноправних держав. Розкрито ставлення Масарика до принципу самовизначення націй, розв'язання проблеми національних меншин в повоєнній Європі.

Ключові слова: Т. Г. Масарик, світова війна, криза європейської цивілізації, багатонаціональні імперії, Чехословацька республіка, національне питання.

The article showed perception of T. G. Masaryk World War as a crisis of European civilization. Besides the author revealed the political assessment of Masaryk World War as struggle of democratic countries of the Entente with absolutist, multinational empires, in which the problem must be solved by small nations (stateless people) in the Central and Eastern Europe. In the article we can see the evaluation of the first president of the Czechoslovak Republic geopolitical consequences of the disintegration of the multi-ethnic empires, the origin of the independent states in Central and Eastern Europe as an display of the democratization, one of the signs of becoming of a New Europe – aggregate of the large and small equal in rights states. The article showed the attitude of Masaryk reveals the principle of national self-determination, the problem of national minorities in post-war Europe.

Key words: T. G. Masaryk, World War, a crisis of European civilization, multinational empires, Czechoslovak Republic, national question.

Перша світова війна докорінно змінила політичну організацію людства і, зокрема, почала формувати політичну карту новітньої Європи. Під час світової війни лідером визвольного руху чехів і словаків, який завершився створенням Чехословаччини, був Т. Г. Масарик. Він спрямував розвиток новоствореної держави у демократичне русло та був одним з творців повоєнної реорганізації політичної структури Європи. Ідеї Масарика щодо демократичної організації суспільства (програма гуманної демократії), інтеграції "старого континенту", зберігають актуальність і в сучасному світі. Окремі аспекти зазначеної теми аналізували в своїх дослідженнях такі науковці, як М. Беднарж [12-14], С. Віднянський [1], Д. Ковач [15], І. Ковтун [16], О. Малінова [3], М. Нагорняк [5], Я. Недома [25], М. Неудорфлова [26-27], Я. Опат [28], К. Піхлік [29], І. Самсон [30], О. Серапіонова [6], А. Субігу [31], Я. Шабата [33], З. Шолле [34], Р. Шпорлюк [11; 32], Є. Фірсов [8] та інші. В їх працях увага, переважно, зосереджена на проблематиці чехословацького державотворення в діяльності Масарика і його принципах реорганізації Європи наприкінці світової війни. З огляду на це, мета статті – розкрити оцінки Т. Г. Масарика процесу формування постімперського простору в Центрально-Східній Європі після світової війни 1914-1918 рр. і його значення для подальшого розвитку міжнародних відносин.

Найбільш широко погляди Т. Г. Масарика на Першу світову війну висловлені у його спогадах "Світова революція. Під час війни й у війні 1914-1918 рр." (1925 р.), які автор вважав синтезом своєї філософії історії [33, s. 20]. Дійсно, крім спогадів про світову війну, ця праця містить його теоретичні погляди філософсько-історичного характеру. У цій праці, як і загалом, Масарик не послуговувався терміном Перша світова війна. Він писав про світову війну. Розмірковуючи про її виняткові масштаби та наслідки, Т. Г. Масарик характеризував війну як світову революцію. Йшлося про політичну революцію – процес формування постімперського простору, що проявився у розпаді багатонаціональних імперій і утворенні незалежних держав у Центрально-Східній Європі. Світову війну за значенням і наслідками він порівнював із Тридцятирічною війною (1618-1648 рр.), яка утвердила розмежування держав у Європі після релігійної революції [24, s. 338]. Також світова революція, за Масариком, означала перемогу демократичного принципу. Політик вважав, що "Демократія не є абсолютистською, припускає критику і є толерантною...", "має своєю основою моральність, а не релігію, теоретичну науку і філософію, а

не теологію" [17, s. 144]. Водночас, на його думку, моральне значення світової революції необхідно закріпити соціально-орієнтованими реформами. Такий підхід докорінно різнився від позиції сучасника Масарика – В. Леніна, у розумінні якого світова революція була соціальним переворотом, носієм і виконавцем якого мав бути пролетаріат [15, s. 83].

Світову війну Т. Г. Масарик як вчений і політик (на початку війни він був лідером Чеської народної партії (реалістів), яку представляв у парламенті Ціслейтанії) вважав виявом кризи європейської цивілізації. На його думку криза – це "перехідна стадія духовної та моральної анархії" в суспільстві на шляху його трансформації від пізнього середньовіччя до модерної доби. Ознаками кризи він вважав титанізм і егоїзм, агресивність частини людей, що виливається або у вбивство, або в самогубство. При цьому самогубство ним розглядалося як насильство душі, зверненої на себе (егоцентричний суб'єктивізм), а вбивство – як зовнішнє насильство душі (анормальний об'єктивізм). Кризу переживали всі нації, а особливо – німецька. Політика пангерманістських і мілітаристських діячів Німеччини та Австро-Угорщини спричинили до світової війни. Сучасний йому прусський мілітаризм Масарик вважав науковою і філософською системою об'єктивізації, насильницькою втечею від хворобливої суб'єктивності і самогубства [24, s. 286-287, 291; 2, с. 352]. Отже, відповідальність за світову війну Масариком покладалася на Німеччину і Австро-Угорщину, правлячі кола яких керувалися принципами середньовічного теократичного монархізму і недемократичного антинаціонального абсолютизму. Їм протистояли конституційні та демократичні держави, що визнавали права великих і малих народів на свободу і незалежність. Йшлося насамперед про Велику Британію і Францію. Росія, за Масариком, почала демократизуватися після Лютневої революції 1917 р. [23, s. 78]. Загарбницька війна в розумінні Масарика була антиморальною [27, s. 204]. Морально допустимою політик вважав лише оборонну війну і наголошував, що такий характер світовий конфлікт мав для країн Антанти. Їх дії були спрямовані проти пангерманської програми панування в Європі та підкорення Азії і Африки, що, зокрема, передбачало витіснення Англії, Франції та Росії з їх колоніальних володінь [23, s. 81]. Виявом цієї програми був союз Берліну із Туреччиною, яку Масарик називав містком Німеччини до Азії та Африки) [24, s. 340, 294; 23, s. 128-129]. Посилювало провину Німеччини у розв'язанні війни

й те, що напередодні Берліном було врегульовано сфери впливу в Азії та Африці з Англією і Францією [23, s. 178].

Великі держави та імперії Т. Г. Масарик називав об'єктивним етапом історичного процесу, але оцінював їх неоднозначно. Велику Британію він вважав демократичною країною, взірцем парламентаризму, політичної стабільності та порядку [19, s. 265], Францію – батьківщиною прав людини, США – першою великою демократією і республікою, що організувала політичну свободу на основі релігійної свободи, взірцем "європейської демократії загалом" [23, s. 77]. Натомість Росію, Німеччину, Австро-Угорщину і Туреччину він характеризував як теократичні абсолютистські держави, що протягом століть шляхом насильства підкорили половину Європи та перетворилися у найбільші багатонаціональні країни [23, s. 91; 24, s. 339]. У праці "Нова Європа. Слов'янська точка зору" (1918 р.) Масарик визначив Німеччину і Австро-Угорщину як держави, що "проти волі народів ставлять фікцію божої волі і видають себе її провісниками". Туреччину він визначав як мусульманську теократію, що "так само є антинаціональна, антидемократична, середньовічна і до того ж некультурна і варварська" [23, s. 77]. У першому зверненні до Національних зборів ЧСР 22 грудня 1918 р. Масарик називав "берлінський, віденський і царгородський царизм-імперіалізм" пережитками середньовічної теократії, виступив проти поглядів пангерманістів, що малі нації начебто не мають майбутнього, а історія нібито прямує до розбудови великих держав [19, s. 24, 28].

Під час війни, перебуваючи в еміграції у 1914-1918 рр. і очоливши чехословацький визвольний рух Масарик у меморандумах урядам країн Антанти, публічних виступах неодноразово відзначав, що Австро-Угорщину вважали необхідною для організації малих націй, порятунком від балканізації та противагою Німеччині. Але, наголошував політик, своєю агресією проти малої держави Сербії, монархія втратила сенс свого існування як охоронець малих націй, здобутий нею в XVI ст. у боротьбі з агресією Османської держави, перспективу федералізації та остаточно перетворилася на країну насильства меншини (німців і угорців) над більшістю (слов'янськими націями). На думку Масарика, Австро-Угорщина фактично стала "колонією" Німеччини, її своєрідним містком на Балкани [23, s. 128-129].

Негативно оцінюючи домінування принципу рівноваги великих держав в міжнародних відносинах напередодні війни [14, s. 80], Т. Г. Масарик як лідер

чехословацького визвольного руху, запропонував Антанті проект політичної реорганізації Центрально-Східної Європи як альтернативний німецькій концепції Центральної Європи (Mitteleuropa) [29, s. 44]. Формування постімперського простору мало відбутися на основі принципу національного самовизначення. Національний принцип Масарик вважав порівняно новим у політичній організації Європи. Набуття ним політичного змісту він відносив до XVIII ст., коли філософія Просвітництва сформулювала принцип та ідеал гуманності, французька революція – права людини, а німецький вчений Й. Гердер проголосив нації природними органами людства (натомість держави – штучними). Вони, на думку Масарика, сприяли початку національного пробудження і ренесансу чехів і словаків. Торкаючись расового питання, політик відкинув тезу про існування обраних націй [23, s. 89-90].

Національні проблеми в багатонаціональних імперіях Масарик називав анахронізмом, явищем шкідливим для всіх націй, "великою втратою сил і падінням морального рівня", оскільки "панівна нація, здійснюючи гноблення, завдає собі шкоди допускаючи насильство і запозичуючи не найкращі риси пригніченої нації" [23, s. 106].

Масарик вважав націю "метою суспільного зусилля, а державу тільки засобом у цьому". Політик був переконаний, що саме тому кожна свідомо нація фактично бореться за свою власну державу, а політична самостійність "для освіченої самосвідомої нації становить життєву необхідність, оскільки нація, поневолена політично, навіть у самій культурній державі відчуває пригнічення, експлуатується економічно і соціально" [23, s. 105]. Наявність в Європі 27 держав і не менше 54 націй, а загалом 70 націй і мов, обумовлюють національні прагнення до створення власних держав як засобу розвитку нації. Враховуючи ці прагнення, країни Антанти "проголосили право націй на самовизначення", стверджував Масарик у праці "Нова Європа..." [23, s. 91-92]. Варто відзначити, що Антанта погодилася з необхідністю ліквідації Австро-Угорщини тільки весною 1918 р., коли стало зрозуміло, що воєнно-політичний союз імперії Габсбургів з Німеччиною розірвати не вдасться.

Сформульоване Т. Г. Масариком на основі ідеї гуманізму право малих націй на самовизначення (політичну незалежність) він підкріплював модерними зразками. Наприклад, у праці "Нова Європа..." Масарик наводив головний принцип демократичної системи США: "Президент Вільсон доводив, що ніхто не сміє примушувати народ терпіти над собою владу уряду, обраного не ним і

який діє не в його інтересах" [23, s. 94]. Фактично Масарик розвивав положення про право націй на самовизначення, яке сформульоване В. Вільсоном у 1915 р. В основу концепту нового світового ладу президента США було покладено уявлення про урівноваження суверенітетів великих і малих країн та їх добровільну відмову від частини цих суверенітетів на користь "охоронця ладу" і наднаціонального регулятора міжнародної безпеки – Ліги Націй [4, с. 104-105].

Масарик доводив життєздатність малих держав (з урахуванням економічних чинників, зрілості їхніх культур) і необхідність забезпечення їх рівності з великими державами. Однією з таких нових малих держав мала стати Чехословаччина. Масариківська ідея чехословацької держави в період світової війни еволюціонувала від конституційної монархії до демократичної республіки в 1916 р. Остаточну перевагу республіканській формі держави Масарик надав після російської Лютневої революції, яка довела можливість падіння монархії. Він вітав Лютневу революцію, вважав її кроком до демократизації країни: "Царський Содом і Гомора повинні були бути випалені вогнем і сіркою", адже в царській Росії "деморалізація була вельми поширена і охопила всі кола" [24, s. 113]. Причину революції він вбачав у поверховому характері царської модернізації Росії, що охопила лише вищі верстви населення [24, s. 114]. Водночас, Масарик не схвалював повалення Тимчасового уряду і перехід влади до більшовиків, про що говорив у зверненні до Національних зборів ЧСР 22 грудня 1918 р.: "Росія переживає важку кризу. Занепав нездатний і дегенерований царизм..., але російська революція не була і досі не є творчою, росіяни не навчилися адмініструванню, а без адміністрування немає демократії. Сумніваюсь, що Росія без допомоги Союзників швидко сама собі допоможе" [19, s. 29]. Згодом, в одному з інтерв'ю, Масарик висловився більш докладно: "Я не є ворогом Росії, не зможу прийняти комунізм і головне жалкую, що в Росії немає свободи; без свободи неможливо мислити, а без мислення неможливе реформування. Хто вважає, що не помиляється і використовує насильство, той справді ... не може мислити. Обов'язково дійде до методів інквізиції. Без свободи мислення немає науки, а без науки неможлива пристойна держава і порядна політика" [21, s. 26].

Революцію в Росії Масарик назвав початком світової історичної драми. Цю драму завершили революційні події у жовтні-листопаді 1918 р. в Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, які змінили "політичну поверхню Європи і всього світу" [24, s. 261, 265]. Зазначене він оцінював як частину процесу модернізації

світу, підкреслював, що з поразкою і розпадом трьох континентальних імперій завершилася дійсно революційна, світового масштабу епоха – "постфеодальна епоха великих загальноєвропейських компромісів з ліберальним капіталізмом і навпаки" [33, s. 19].

Проте, Масарик негативно оцінював розпад російської держави. У меморандумі В. Вільсону 10 квітня 1918 р. Масарик зазначав, що сильна Росія потрібна малим націям Центрально-Східної Європи як противага німецькому впливу. Антанта має підтримувати Росію, оскільки якщо "німці підкорять Схід, потому підкорять і Захід". Стосовно України Масарик вважав необхідним реалізувати початкову програму Центральної Ради – автономію України в складі демократичної Росії. Він був переконаний, що "незалежна Україна в дійсності перетвориться на німецьку або австрійську провінцію" [24, s. 159]. Свідченням німецького "Натиску на Схід" Масарик назвав формальне визнання Берліном у березні-квітні 1918 р. незалежності країн Прибалтики та Фінляндії [24, s. 165].

Поразка Австро-Угорщини у світовій війні, розгортання визвольного руху сприяли розв'язанню завдань чехословацького державотворення. Після обрання 14 листопада 1918 р. на найвищу державну посаду – президента Чехословацької республіки – Масарик продовжував приділяти значну увагу наслідкам світової війни і розмірковував над напрямками розвитку світу [24, s. 293].

Тепер світову війну й епоху після неї він трактував як останню фазу поступової організації людства "у цілісність" [9, с. 264-267], як певний "перехідний етап" в історії Європи [7, с. 619]. 17 жовтня 1923 р., виступаючи в паризькому Інституті слов'янських студій, Масарик припустив, що "Можливо, ... ми у світовій війні подолали не тільки старий режим, але й перехідний революційний стан" [20, s. 466].

Т. Г. Масарик вважав закономірним розпад імперій. На основі свого розуміння діалектики політичної історії він пояснював як боротьбу тенденцій централізму і автономізації (федералізму) [29, s. 45]. У праці "Світова революція..." вчений стверджував, що монархічний абсолютизм з притаманним йому централізмом віджив своє: він відповідав давній добі великих, але малозаселених держав, що виникли внаслідок окупації та агресії, таких як Пруссія, Австрія і Росія. "Екстенсивної адміністрації цих держав невістачило, і тому відбулася заміна інтенсивною адміністрацією самостійних держав" [24, s. 338, 178]. Одним із завдань подальшого розвитку він вважав секуляризацію держав-

наступниць імперій, що розпалися. "Адже саме завдяки світовій війні три найдавніші теократії – Австрія, Росія, Пруссія – занепали. Католицизм не врятував Австро-Угорщини, православ'я не врятувало Росію, лютеранство не врятувало Пруссію. Католицизм, православ'я, лютеранство не перешкодили війні, як загалом не перешкодили виникненню і розвитку того загального морального стану, з якого виникла війна" [24, s. 291].

Зауваживши, що "війна звільнила від старого режиму" Німеччину, політик висловлював надію, що вона "позбудеться своєї духовної самотності; морально подолає бісмаркізм і повернеться до ідей та ідеалів свого Гете, Канта і насамперед Гердера і Бетховена" [24, s. 296]. Проте, демократичні засади в Німеччині, принижений Версальським миром, не утвердилися, про що президент ЧСР Масарик не наголошував у своїх творах і публічних виступах. Як політик-реаліст він продовжував вважати головною небезпекою для Чехословацької держави сусідню Німеччину з її програмою "Натиску на Схід" [25, s. 200].

У праці "Нова Європа. Слов'янська точка зору" (1918 р.) Масарик стверджував, що провідним принципом всіх переговорів на Паризькій мирній конференції буде "прагнення полегшити міжнародну організацію всіх націй Європи і зблизити їх з націями Азії і Америки" [23, s. 190]. Ця праця, передана у грудні 1918 р. майбутнім провідним учасникам Паризької мирної конференції, містила докладну програму політичної реорганізації Центрально-Східної Європи. Нові держави Масарик розглядав як слов'янсько-романський бар'єр проти німецької, австрійської та угорської експансії [27, s. 204; 23, s. 165]. Також в зазначеній праці політик торкнувся питання колоній. У них, на його думку, потрібно закріпити домінування країн Заходу, які у домовленості із Росією мали приділяти увагу розвитку населення колоній і забезпечити йому національну і політичну автономію [23, s. 188]. Крім того, "на Сході ... мають бути створені нові держави, нові форми уряду, і ... закладені основи цивілізованого життя" [23, s. 186]. Конкретно нових держав він не називав. Масарик припускав, що Стамбул і Дарданелли будуть управлятися комісією союзників і наголошував на справедливості їх повернення Греції, разом з грецькими містами та територіями в Малій Азії [23, s. 189].

Творці мирних договорів на Паризькій мирній конференції, концепт мирного врегулювання Масарика підтримали в тих частинах, які узгоджувалися з їхніми військово-стратегічними інтересами. Стосовно Центрально-Східної Європи було визнано принцип самовизначення націй. Проте, на Паризьку

конференцію не були запрошені всі воюючі держави, доцільність чого підкреслював Т. Г. Масарик, а країни-переможниці диктували свою волю переможеним. Масарик, як і британський політик У. Черчилль [10], не схвалював великодержавні дії Франції на мирній конференції. Листування Т. Г. Масарика з міністром закордонних справ ЧСР Е. Бенешом під час Паризької конференції засвідчує, що президент вважав неправильним, спричинений почуттям помсти, курс Франції на обмеження позицій Німеччини. Згодом, у праці "Слов'яни після війни" (12 травня 1922 р.), він писав, що не тільки Франція, але й Німеччина потребувала повоєнного економічного оновлення. В одному з листів до Е. Бенеша, в період роботи Паризької мирної конференції, президент ЧСР стверджував, що країни Антанти "програли мир" [34, s. 54-55]. У своїх інтерв'ю він вказував на недосконалість окремих положень мирних договорів з Центральними державами [13]. Зокрема, у консолідованій мирній Європі Масарик припускав часткову ревізію Версальської системи, наприклад, щодо чехословацького-угорського кордону [22, s. 231, 387]. Не підтримала мирна конференція й запропонованої Масариком у "Новій Європі..." ідеї ухвалення загального міжнародного закону про захист національних меншин, обмеживши його прийняття новоутвореними країнами Центрально-Східної Європи і деякими країнами, що зазнали поразки. Проте, щоб не зашкодити інтересам ЧСР, кордони якої були закріплені в повоєнних мирних договорах, Масарик публічно не критикував дій Антанти щодо мирних домовленостей в Парижі. Загалом, він позитивно оцінював результати роботи мирної конференції, вважав, що "мирні договори, не зважаючи на недоліки, створили в усій Європі справедливіші відносини, ніж ті, що існували перед війною, і сподіваємося, що напруга між державами та народами зменшиться" [24, s. 340]. Водночас, очевидно, враховуючи відсутність рівноправних відносин між великими та малими державами, він визнав, що у "зовнішній політиці послідовне втілення демократії тільки розвивається..." [24, s. 295].

Ознакою позитивних змін у світі після мирної конференції президент ЧСР вважав республіканізацію і демократизацію світу і Європи внаслідок світової війни та революцій. У 1914 р. 83 % людства управлялися монархіями, 17 % - республіками. До світової війни в Європі було 4 республіки (лише одна велика - Франція), а в 1918 р. – 18, серед них дві великі держави – Німеччина і Росія [24, s. 337-338]. Виникнення після війни 10 малих держав у Європі збільшило загальну кількість країн "старого континенту" до 35 [24, s. 338; 9, с. 281], що президент Чехословаччини оцінював як великий крок вперед [22, s. 59].

Політичне звільнення малих націй Європи Масарик вважав необхідною передумовою інтеграції "старого континенту". Створення Сполучених штатів Європи він розглядав актуальною політичною перспективою повоєнного часу: "Незважаючи на різні ускладнення можна сказати, що вже вимальовується в своїх зародках вільна федералізація Європи замість абсолютистського опанування Європи однією великою державою чи сукупністю великих держав..." [24, s. 340]. Ідеалом Європи для нього була співдружність великих і малих держав "старого континенту", його культурна різноманітність. Фактично, це ідеал "єдності у різноманітності", коли б країни – члени європейської федерації – несли б у собі античний дух змагання. На думку Масарика, Сполучені штати Європи створюватимуться поступово і частинами. Проявом цього процесу він вважав чинні міжнародні союзи – Велику Антанту, Малу Антанту (воєнно-політичний союз ЧСР, Югославії та Румунії, укладений 1920-1921 рр.), двосторонні угоди між окремими державами, Лігу Націй тощо [20, s. 297]. Важливого значення Масарик надавав союзу США з Європою "на базі спільної демократичної політики" [20, s. 503]. Сучасний чеський науковець М. Беднарж оцінює це як усвідомлення необхідності збереження єдності ядра євроатлантичної цивілізації (союз США і Європи), сформованої на духовній основі [12, s. 108].

У праці "Слов'яни після війни" президент Чехословаччини зауважував, що найбільші політичні зміни війна принесла слов'янським народам. Зокрема, в Росії відбулося становлення першої у світі комуністичної республіки [20, s. 296], зменшилися території Болгарії та Росії, яка перед війною займала 54, 5 % європейського континенту, а після – 40, 2 % [20, s. 283], зникла як окрема держава Чорногорія. З огляду на нестабільність постреволуційної Росії, президент Чехословаччини констатував зменшення русофільських настроїв серед слов'янських народів [20, s. 295]. Також Масарик відзначив виникнення нових держав (республік – Чехословаччини та Польщі – та монархії – Королівства сербів, хорватів і словенців) та напівнезалежність інших, наприклад – Радянська Україна в складі Росії, Закарпаття – в ЧСР. Прикметно, що політик наголошував на неповному розв'язанні українського, білоруського і литовського питань, відзначив, що найменший слов'янський народ – лужицькі серби – не був звільненим і залишився у складі Німеччини [20, s. 283].

Масарик визнавав, що повоєнна Європа виявилась далекою від ідеалу національного самовизначення, обґрунтованого ним у 1914-1918 рр. [3, с. 54]. Проте він стверджував, що у повоєнній Європі "національні прагнення значною

мірою заспокоєні", "сучасні держави відповідають національному принципу у такій мірі, що війна з національних причин вже непотрібна. Національні меншини всюди будуть забезпечені у своєму культурному розвитку і всі нації зближаться; суперечливі питання можуть бути всюди вирішені за згодою, без війни. Національні почуття та ідеї не будуть замінені інтернаціоналізмом, міжнародність виникне із взаємності націй; але окремі національні програми стануть більш позитивними, любов до своєї нації не буде гартована відразу і, зрештою, ненавистю і зневагою до інших націй. Націоналізм залишиться, але зникне національна ненависть...". З виникненням малих держав, "народи заспокоєні і тепер може розвиватися взаємність і міжнародність" [20, s. 298]. Таким чином, Масарик знову підтвердив демократизм своєї концепції щодо національних меншин. Про це свідчить і його ставлення до питання про методи розв'язання національних суперечностей. Як і в 1918 р., у праці "Нова Європа...", він висловився проти переселення меншин як засобу розв'язання національних проблем, хоча на початку війни й навіть у 1917 р. ще категорично не заперечував цього. Так, на рубежі 1914-1915 рр. у донесенні з Цюриха працівника філії Петроградського телеграфного агентства В. Сватковського в міністерство закордонних справ Росії зазначалося, що "Масарик вважає, що Росія при [можливому] зайнятті південнославацьких земель зі змішаним словацько-мадярським населенням могла б негайно здійснити заходи до насильницького видалення з цих областей всього мадярського населення або принаймні найбільш сильних його елементів... Масарик далекий від того, щоб радити росіянам наслідувати у всьому мадярів. Виселення шкідливих елементів із стратегічно необхідних слов'янству областей може здійснюватися менш жорстоким способом, але воно потрібне для створення певного status quo в цих областях на час укладення миру і перерозподілу мапи Середньої Європи" [8, с. 157]. А в 1917 р. в статті "Майбутня Чехія" Масарик згадав німецькі та австрійські проекти переселення національних меншин і підтримку англійським політиком Н. Бакстоном застосування цього методу на Балканах. Тепер Масарик ставив під сумнів доцільність таких методів у політичній практиці. Альтернатива переселенню вбачалася ним у наданні рівних прав національним меншинам з боку національної більшості у державі [18, s. 13-14].

Як особистість, що не вірила "у загальну й остаточну деградацію і декадентство" [24, s. 293], Масарик у повоєнному періоді актуальним вважав творче завдання організації Нової Європи: "всі нації мають не тільки організаційне

завдання, але насамперед творче. Всюди старий режим, також стара людина повинні поступитись місцем новому режимові, новій людині..." [20, s. 298-299]. Власне демократія, за словами Масарика, як "загальне переконання", як динамічний "світовий погляд", мала стати певною комплексною відповіддю на виклики кризи нової доби з її цивілізаційними суперечностями, і, поряд з розвитком загальної модернізації і секуляризації, перетворитися у її рушійну силу [33, s. 27]. Перед націями Європи постає нове, творче завдання. Він наголошував: "Внаслідок війни була зміцнена гуманітарна програма, програма найпрогресивніших представників всіх націй. Людина не може мати іншої програми, як добро людини". Згідно з цим, суть гуманітарної програми означає – почуття симпатії до всіх людей незалежно від мови, національності, класу. "Також гуманітарна програма означає прагнення до об'єднання всього людства..." [20, s. 298-299]. "Війна 1914 р. струснула не тільки всією Європою, але й усім світом – людством. Знову настав час для програми короля Їржі" - програми "вічного миру між націями". "Надіюся, що це є остаточна програма всіх і для всіх особистостей і націй" [20, s. 299].

Чеський історик Я. Недома висловив думку, що Масарик помилявся в перспективах мирного і демократичного розвитку Європи, переоцінив наслідки розпаду монархій і утворення держав-наступниць: "Знищення монархій не стало запорукою загального прогресу і низка держав при збереженні республіканської форми перетворилася в диктатури, порівняно з якими царська Росія і габсбурзька Австро-Угорщина були ліберальними та прогресивними державами" [25, s. 200]. Але це не було помилкою Масарика. Передбачити Другу світову війну було неможливо, а щодо диктаторських режимів, то Масарик не вважав їх спроможними зупинити поширення демократії. В одному з своїх інтерв'ю у 1925 р. він заявив: "Є два способи служити демократії – позитивний і негативний. Побачите, що противники парламентаризму сприятимуть його справі тим, що подаватимуть приклади як не треба чинити" [21, s. 103]. Прихід до влади недемократичних режимів Масарик вважав проявом реакції. На його думку, "Європа... вже давно є і ще довго буде політичною лабораторією. Живемо у великій перехідній добі, старий режим у всіх галузях змінюється на новий режим" [17, s. 147]. Зрештою, прикладом своєї політичної діяльності в ЧСР Масарик довів можливість створення демократичної та економічно розвиненої держави. На жаль, історія не відвела їй для зміцнення і розвитку демократії необхідного, за Масариком, 50-ти річного мирного періоду у Європі [20, s. 298,

463]. Можна вважати, що демократичні зміни 1989-початку 1990-х рр. у Центрально-Східній Європі засвідчили правильність стратегічного прогнозу Масарика щодо перспектив демократії. Історик Р. Шпорлюк (США) звернув увагу на те, що один з аспектів ідеї світової революції у розумінні Масарика – звільнення бездержавних націй – виявився пророчим, "якщо подивитися на всю наступну історію двадцятого століття, коли хвиля антиколоніальних, націоналістичних революцій заплеснула Азію й Африку. Всі ці революції, як і революція Масарика, прямували до однієї головної мети: утворення держави" [11, с. 422].

Отже, формування постімперського простору в Центрально-Східній Європі після світової війни Т. Г. Масарик оцінював у контексті своєї філософії історії, змістом якої вважав боротьбу теократії й демократії, як частину процесу модернізації світу. Позитивні політичні наслідки модернізації, що полягали у демократизації й збільшенні кількості республік у Європі, звільненні її малих націй, створенні передумов для подальшої інтеграції "старого континенту", мали бути закріплені тривалим миром і реформами в напрямку забезпечення відродження Європи на основі демократичних цінностей.

Використані джерела:

1. Віднянський С. В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов - К.: Інститут історії України, 2009. - 376 с.
2. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. / Анатолій Карась – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
3. Малинова О. Ю. Гуманизм и проблема самоопределения наций в творчестве Т. Г. Масарика / О. Ю. Малинова // Общество. Культура. Управление. Сб. науч. ст./ Под ред. Ю.Л.Егорова. - М.: Изд-во МИЭТ. - 2001. - С. 33-55.
4. Мальков В. Л. Вудро Вильсон и его "принцип национальностей": взгляд из современности / В. Л. Мальков // Новая и новейшая история. – 2010. - № 6. – С. 104-111.
5. Нагорняк М. М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика: Монографія / М. М. Нагорняк – К.: Логос, 2009. – 368 с.
6. Серапионова Е. П. Первый президент Чехословакии Томаш Гарриг Масарик / Е. П. Серапионова // До и после Версаля. Политические лидеры и идея

национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. –М.: "Индрик", 2009. – С. 322–339.

7. Т. Г. Масарик: философия – социология – политика: Избр. тексты / пер. с чешск. Отв. ред. Н. П. Нарбут, Е. Ф. Фирсов. – М.: Изд – во РУДН, 2003. – 663с.

8. Фирсов Е. Ф. Т. Г. Масарик в России и борьба за независимость чехов и словаков. / Е. Ф. Фирсов – М.: "Индрик", 2012. – 336 с.

9. Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком / Карел Чапек; пер. з чесь. Л. Кіцила; післясл. М. Нагорняка. – Львів: Астролябія, 2010. – 464 с.

10. Черчилль У. С. Мировой кризис / У. С. Черчилль - М –Л.: Государственное военное издательство, 1932. // Режим доступа: <http://lib.aldebaran.ru>

11. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм / Пер. з англ. Г. Касьянов / Р. Шпорлюк – К.: Основи, 1998. – 479 с.

12. Bednař M. Evropska tyranie. Česká státní idea, Evropská unie a demokratická civilizace / M. Bednař – Praha: CEP, 2003. – 230 s.

13. Bednař M. Masarykovo pojetí ČSR a evropské jednoty / M. Bednař // Режим доступа: <http://www.ceskenarodnilisty.cz>

14. Bednař M. Současny význam Masarykovy koncepce českoslovenství jako středoevropanství a evropanství / M. Bednař // Českoslovenství, středoevropanství, evropanství. Úvahy, svědectví a fakta k 80. výročí k vzniku Československa 1918–1998. – Brno, 1998. – S.79–85.

15. Kovač D. Prvá světová vojna: Demokracia, autokracia a revolúcia ako inšpirácia a dedičstvo prstvo pre 20. storočie / D. Kovač // První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ústavem T. G. Masaryka ve dnech 22.-24. září 1994 v zámku v Liblicích u Mělníka. - Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1995. – S. 76-85.

16. Kovtun I. Masarykův triumf. Příběh konce velké války / I. Kovtun – Praha, Odeon, 1991. – 542 s.

17. Ludwig E. Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem / E. Ludwig – Praha: Česka expedice RIOPRESS, 1996. – 189 s.

18. Masaryk T. G. Budoucí Čechy. Přeložil a úvodem opatřil Dr. J. Reichmann / T. G. Masaryk – Praha: Nakladatel O. Gargal, 1919. – 15 s.

19. Masaryk T. G. Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory. 1918–1920. / T. G. Masaryk – Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2003. – 440 s.

20. Masaryk T. G. Cesta demokracie II. Projevy – články – rozhovory. 1921 – 1923. / T. G. Masaryk – Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2007. – 574 s.

21. Masaryk T. G. Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924 – 1928. / T. G. Masaryk – Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1994. – 420 s.
22. Masaryk T. G. Cesta demokracie IV. Projevy – články – rozhovory. 1929 – 1937. / T. G. Masaryk – Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1997. – 509 s.
23. Masaryk T. G. Nová Evropa. Stanovisko slovasnské. / T. G. Masaryk – Brno: Doplněk, 1994. – 193 s.
24. Masaryk T. G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918. / T. G. Masaryk – Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T.G.Masaryka, o. p. s., 2005. – 640 s.
25. Nedoma J. TGM jako prezident Československého státu / J. Nedoma // Masarykův sborník. VII. T. G. Masaryk a naše současnost (1980). – Praha: Academia 1990. – S. 197 – 217.
26. Neudorfllová M. L. Přelom v Masarykově pohledu na postoje rakouských Němců k existenci Rakouska–Uherska začátkem 90. let 19. století / M. L. Neudorfllová // Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka. Sborník z mezinárodní konference pořádané Masarykovým ústavem AV ČR dne 6. prosince 2002 v Praze. – Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2004. – S. 30 – 44.
27. Neudorfllová M. L. T. G. Masaryk – politický myslitel / M. L. Neudorfllová – Praha: ARSCI, 2011. – 256 s.
28. Opat J. Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes / J. Opat – Praha, Ústav T.G.Masaryka, 2003. – 536 s.
29. Pichlík K. T. G. Masaryk proti německé střední Evropě / K. Pichlík // Masarykova idea československé státnosti v světle kritiky dějin. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 24 a 25 září 1992 v aule Obchodní akademie v Hodoníně. – Praha, 1993. – S. 43-49.
30. Samson I. T. G. M. a Nová Evropa – Geopoliticky portrét T. G. Masaryka / I. T. Samson // Masarykova idea československé statnosti ve světle kritiky dějin. – Praha, 1993. – S. 50-55.
31. Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk / A. Soubigou – Praha: Paseka, 2004. – 456 s.
32. Szporluk R. The political thought of Thomas G. Masaryk / R. Szporluk. – Boulder, CO: East European Monographs, 1981. – 248 s.
33. Šabata J. Masarykova Nová Evropa / J. Šabata // Masaryk T. G. Nová Evropa. Stanovisko slovasnské. – Brno: Doplněk, 1994. – 193 s.- S. 15-50.
34. Šolle Z. Masaryk a Beneš ve cvých dopisech z doby pařížských mírových jednání / Z. Šolle // Vzajemna neoficialni korespondence T. G. Masaryka s Eduardem Benešom z doby parizskych mirovych jednani (říjen 1918–prosinec 1919). Praha, 1994. – Česta první. S.1–107.

МІЖНАРОДНЕ ШПИГУНСТВО ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МАТА ХАРІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджується проблема міжнародного шпигунства під час Першої світової війни. Дана тема є досить актуальною у наш час, у період диверсій та інформаційної війни, коли політичні дані мають надзвичайно важливе значення.

У статті з історичної точки зору висвітлюється роль Мата Харі в ході подій Першої світової та її вплив на німецьку, англійську та французьку розвідку.

Ключові слова: Мата Харі, шпигунство, Перша світова війна, контррозвідка.

Исследуется проблема международного шпионажа во время Первой мировой войны. Эта тема является достаточно актуальной в наше время, в период диверсий и информационной войны, когда политические данные имеют чрезвычайно важное значение.

В статье с исторической точки зрения освещается роль Мата Харі в ходе событий Первой мировой войны и ее влияние на немецкую, английскую и французскую разведку.

Ключевые слова: Мата Харі, шпионаж, Первая мировая война, разведка.

There are investigated the problem of international espionage during the First World War. This theme is very topical in our time, in the period of sabotage and information wars, when political data are very important.

In the article the role of Mata Hari during the events of the First World War explores from a historical point of view and her impact on German, English and French intelligence.

Key words: Mata Hari, espionage, the First World War, intelligence.

У всі часи таємні служби робили великий вплив на хід історії. Але відомо зовсім небагато випадків, коли їхня робота заслуговувала офіційне визнання. Воєначальники, як правило, не згадують у своїх мемуарах про допомогу, надану їм таємними агентами. Секретні документи розвідувальних служб безстроково зберігаються в архівах, і зміст більшості з них не стане відомим

світу до тих пір, поки існує держава або, принаймні, не зміниться суспільний лад. Наприклад, в архівах британської "Secret Intelligence Service" досі знаходяться під замком папери, датовані XVI-XVII ст. [5, с.3].

Найвідомішою з шпигунів Першої світової війни, була Маргарета Зелле (Мата Харі), яка народилася, за її словами, в Індонезії, і була страчена в замку Венсен 15 жовтня 1917 року [3, с.255].

Ім'я Мата Харі оповите таємницею і низкою недостовірно відомих нам фактів, через які ми не можемо однозначно говорити про цю персону.

Вона народилася у 1876 році в родині власника капелюшного магазину. У віці 15 років Маргарета звабила, або, принаймні, вступила в зв'язок з Вибрандусом Таанстрой, директором школи нянь, де вона навчалася. У віці 19 років вона вийшла заміж за Рудольфа Маклеода, капітана Колоніальної армії в Нідерландській Ост-Індії, який був на двадцять років старший за неї. Сталося це після того, як вона відгукнулася на оголошення в амстердамській газеті, в якому він, перебуваючи у відпустці в Голландії, шукав собі супутницю життя. Шлюб виявився нещасливим. У січні 1897 року, родина разом із сином, Джоном Норманом, вирушила в Нідерландську Ост-Індію, нинішню Індонезію. У травні 1898 року Маргарета народила дочку Жанну-Луїзу, яку в родині звали Нон. Незабаром обидві дитини важко захворіли, і Норман помер. За однією з версій дітей отруїла їх нянька, яка сама невдовзі померла і призналася перед смертю, що її це зробити примусив коханець-воjak, якого колись жорстоко покарав Маклеод за службову провину. За іншою версією, вона мстилася за те, що Маклеод спробував її зґвалтувати. Сімейні відносини продовжували погіршуватися. У 1901 році Маргарета з Нон повернулися до Голландії, а 26 серпня наступного року Маклеод розлучився з нею, забравши доньку.

Маргарета приїхала в Париж з Амстердама у 1904 році, щоб працювати натурницею. На цей раз вона зазнала невдачі, але під час свого другого приїзду отримала роботу в школі верхової їзди, де їй порадили стати танцівницею. В наступному році відбулася її прем'єра, коли вона танцювала в салоні мадам Киреевської, спочатку як "Леді Маклеод", а потім як "Мата Харі", що, за її словами, означало "Око дня". Думки щодо її таланту відрізнялися, але вона була красивою і, при зрості в 5 футів і 10 дюймів, незвично високою, і один час вважалося, що вона могла б стати суперницею Айседори Дункан. Вона користувалася все більшим успіхом і найважливішою подією став виступ на вечірці, влаштованій бароном Анрі де Ротшильдом, де про неї дізнався весь Париж.

Протягом наступного десятиліття Мата Харі успішно об'єднала кар'єру танцівниці у всій Європі, з кар'єрою куртизанки у ліжках відомих політиків і високопоставлених військових. У 1906 році вона стала коханкою Альфреда Кипперта, лейтенанта Вестфальського гусарського полку, який взяв її на маневри німецької армії в Сілезії. У 1911 році її коханцем став фінансист Фелікс Руссо, з яким вона жила в Нейі-сюр-Сен, поки його банк не збанкрутував. Після цього був генерал Мессими, що став французьким військовим міністром в серпні 1914 року. Влітку того ж року вона відновила свій зв'язок з Киппертом. Коли вони припинили відносини в 1907 році, він дав їй 100 000 німецьких марок і надсилав банківські перекази приблизно на ту ж суму в 1908 і 1909 роках. Десять років потому ці платежі використовувалися на суді проти неї в якості доказів, втім, дуже сумнівних, що вона вже в той час була німецькою шпигункою [с.255-257].

В берлінському театрі "Метрополь" 1 вересня 1914 року було назначено прем'єру балету "Викрадач мільйонів", і Мата Харі, за контрактом, який було підписано весною того ж року, мала брати в ньому участь. Однак погасаюча зірка Європи, як і тисячі інших мандрівників, що відпочивали того літа в Німеччині, ще не брала до уваги тривожних ознак прийдешньої війни. Її присутність в Берліні в канун війни, 31 липня 1914 року, і її марнославна схильність до військових вищих чинів надали їй погану послугу і були пізніше використані французами як додатковий доказ її шпигунської діяльності [4].

В липні 1914 року, обідаючи зі своїм коханцем Грибелем, високопоставленим офіцером берлінської поліції, вона почула, що Австрія вторглася в Сербію. Місяць потому, залишившись в Берліні без дозволу на виїзд, вона написала іншому своєму коханцеві, австрійському кавалерійському офіцерові барону Фреді Лацарини, що боїться, не зможе повернутися додому в Нейі. Як тільки її папери були в порядку, вона повернулася, щоб жити в Утрехті з ще одним своїм коханцем, літнім бароном Едуардом ван дер Капелленом, поки 27 листопада 1915 року не отримала англійську візу і почала готуватися виїхати у Францію, спочатку відвідавши Англію.

Її затримали в Фолкстоні, куди вона прибула на поїзді 3 грудня, щоб сісти на пароплав, що йде в Д'єпп. Вона пояснила імміграційній поліції і військовим властям, що збирається поїхати до Парижу, щоб залагодити свої справи, а потім підписати професійний контракт, найімовірніше, для виступів в Південній Америці. На наступний день її історія трохи змінилася. Тепер вона, залагодивши

справи в Парижі, мала намір повернутися до Голландії, до Гааги. Так як барона призвали в армію, то це було єдиним місцем, де він міг би відвідувати її.

Після перевірки її багажу, Мата Харі дозволили сісти на пароплав. Але на наступний день у всіх британських портах з'явилося повідомлення, яке попереджало, що вона "не вище підозр, і за її подальшими пересуваннями необхідно слідкувати". Цієї "вкрай порочної" жінці слід відмовити в дозволі повернутися в Англію. 20 лютого наступного року "МІ5" відіслала попередження зі словами: "Ця жінка перебуває тепер в Голландії. Якщо вона приїде в нашу країну, її слід заарештувати і передати в Скотланд-Ярд" [3, с. 257-258].

В Амстердамі їй довелося нелегко: багаж із всім гардеробом затримали в Німеччині, грошей майже не лишилось, друзів, на яких можна було розраховувати – також. Однак одного разу, коли Мата Харі виходила з церкви, до неї підійшов банкір ван дер Схальк, який з часом, ставши її коханцем, познайомив танцівницю і куртизанку із консулом Калом Г. Крамером, керівником офіційної німецької інформаційної служби в Амстердамі, під дахом якої переховувався відділ німецької розвідки "111-b". Наприкінці осені 1915 року цей відділ завербував Мата Харі, враховуючи її зв'язки у вищих кругах Парижу.

Консул Крамер запропонував Мата Харі надавати його відомству певну інформацію, оцінивши цю послугу у 20 тисяч франків [4, с.56].

Згідно одній з версій, Мата Харі стала німецькою шпигункою ще задовго до війни, одразу ж після розлучення з Маклеодом, коли їй вперше знадобились якість кошти, хоча б скромні. Про це свідчить те, що вона числилась як агент "Н – 21", адже літерою "Н" позначались лише старі, довоєнні агенти [1, с. 126-127].

Існують також розходження щодо питання, хто саме завербував Мата Харі до військової розвідки. Існує версія, що цією персоною був німецький військовий аташе в Мадриді Ганс фон Калле, коханкою якого вона була. Ця версія схожа на правду, адже саме з Мадриду поступали рокові для Мата Харі шифровки. Більш того вважають, що участь в цій вербовці брав майбутній адмірал Канаріс, в ті часи керуючий підводного човна, а згодом керуючий військової розвідки гітлерівської Німеччини. Інші ж факти свідчать про те, що Маргарет була завербована в Мадриді бароном фон Мирбахом [2, с. 224].

Після короткого курсу навчання у Франкфурті-на-майні Мата Харі повернулася до Гааги. Від агента "Н-21" чекали інформації про найближчі плани наступу союзників. Для цього їй треба було знову з'явитися в Парижі. Її роботу

координували два центри німецької розвідки: "Захід" в Дюссельдорфі і агентурний центр німецького посольства в Мадриді [4].

Але Мата Харі незабаром прийняла парадоксальне і рокове для себе рішення: почати працювати ще й на французьку розвідку.

Мата Харі відправилась на прийом до начальника контррозвідки капітану Ляду, приводом до чого послугувала потреба пропуску до міста Виттель, куди її давно вже запрошував мер, і де вона мала пройти курс лікування.

Вона переговорила із капітаном Ляду і поступила на службу французької розвідки, нічого не сказавши про зв'язок із розвідкою Німеччини [2, с. 255].

У грудні 1915 року Мата Харі приїхали до Франції і зустрілася із своїми старими знайомими, намагаючись у контексті світських пліток дістати цікаву їй інформацію. До числа її приятелів входили колишній військовий міністр Адольф Мессими, лейтенант військового міністерства Жан Аллор, генеральний секретар міністерства іноземних справ Жюль Камбон і багато французьких та британських офіцерів [4].

На початку наступного року Мата Харі відправилась до Іспанії, імовірно, також із розвідувальними завданнями.

Відпускаючи Мата Харі в Іспанію, Ляду діяв продумано: французька розвідка знала шифр, за яким німецький військовий аташе в Мадриді зв'язувався із верховним командуванням в Берліні.

"До Мадриду прибув агент "Н – 21". Йому вдалось поступити на французьку службу. Він просить інструкцій і грошей (знову грошей!). повідомляє наступні данні про розташування полків... вказує також, що французький державний діяч N знаходиться у близьких стосунках із іноземною принцесою..."

У відповідній телеграмі німецького штабу наказувалося:

"Запропонуйте агенту Н – 21 повернутись до Франції і продовжити роботу. Отримати чек Кремера в 5 тисяч франків на Котуар д'Есконт" [2, с. 225].

Як потім з'ясувалося, не всі відомості про розташування французьких полків були точними, не особливо велику цікавість представляло і повідомлення про любовні інтриги державного діяча.

Для долі Мата Харі ці малозначимі телеграми стали вирішальними – французька розвідка отримала підтвердження того, що саме вона є німецьким агентом "Н-21".

Але в той же час Мата Харі здійснила цінну послугу французькій розвідці. Від свого коханця, німецького резидента Ганса фон Калле, вона дізналась, що німцям відомо про намічену англійську висадку десанту в марокканському порту із допомогою підводного човна, і німецьке командування готує розгром десанту. Вона одразу ж направились до французького резидента в Мадриді полковника Данвиню і повідомила його про це. Полковник направив шифровку до Парижу. Німці перехватили радіограму і розшифрували її. Зрозумівши, звідки "вітер віє", керівництво розвідки зробило сурову догану Гансу фон Калле, а той, у свою чергу, сильно вилаяв свою коханку. Та, зрозумівши у чому справа, зробила правильний висновок: знову побігла до Данвиню і поставила його у відомість про сумний факт – німці знають французькі шифри і читають французькі радіограми. Хоча б одним цим, не враховуючи того, що першим своїм повідомленням вона врятувала життя сотням солдатів і матросів, Мата Харі заслужила на той мільйон, який обіцяв Ляду. Але "вдячність", яка була отримана нею, була іншого роду[1, с. 128].

Невдовзі після різдвяних свят 1916 року, відсвяткованих в Іспанії, не дивлячись на військовий час, пишно й урочисто, Мата Харі відправилась до Парижу.

Вранці 13 лютого 1917 р. в двері її номера в "Елізе-палас-готель" постукали. Відкривши двері, вона побачила шістьох чоловіків у формі. Це був шеф поліції Приоле і його підлеглі. Він пред'явив Мата Харі ордер на арешт за звинуваченням у шпигунстві. Її помістили до в'язниці Фобур Сен-Дені в Сен-Лазарі. Але Мата Харі негайно подала прохання до керівництва в'язниці, у якому доказувала свою невинність, говорячи про те, що ніколи не займалася шпигунською діяльністю проти Франції.

Слідчий процес розтягнувся на цілих чотири місяці. Адвокат Мата Харі - Клюне допускався тільки на першій і останній з 14 допитів, 13 лютого та 21 червня 1917 року відповідно. У матеріалах справи, крім перехоплених радіограм, була також інформація про результати спостережень агентів капітана Ладу, підтвердження Дисконт-банку про отримання Мата Харі грошей, присланих з-за кордону, її особисті документи та докази її спроб повернутися в Нідерланди, а також результати аналізу вмісту підозрілого тюбика і флакон чорнила для тайнопису, які можна придбати тільки в Іспанії.

Мата Харі запевняла, що це не чорнила, а просто лужний розчин, який у минулому грудні прописав один мадридський лікар.

Гроші, отримані нею через Дисконт-банк, за її свідченнями, вислані бароном ван дер Капелленом. На питання слідчого, чи була Мата Харі німецькою шпигункою, коли та в перший раз прийшла в бюро французької контррозвідки на бульварі Сен-Жермен, 282, Мата Харі відповіла: "Та обставина, що я була в близьких стосунках з деякими особами, жодним чином не означає, що я займалася шпигунством. Я ніколи не займалася шпигунством на користь Німеччини. За винятком Франції, я не шпигувала для жодної іншої країни. Будучи професійною танцівницею, я, природно, могла спілкуватися з деякими людьми в Берліні, але без тих мотивів, які ви, мабуть, пов'язуєте з цим. До того ж я сама назвала імена цих людей".

У другій половині квітня 1917 р. французам вдалося розшифрувати кілька німецьких радіограм, перехоплених станцією підслуховування на Ейфелевій вежі, які мали відношення до діяльності агента "Н-21".

Слідчий Бушардон, оперуючи фактами, розцінював це, як підтвердження того, що дана шпигунка так, чи інакше була пов'язана з певним числом офіцерів і що їй вистачило хитрощі задавати їм деякі цілком конкретні, і притому підступні, питання. Але Мата Харі продовжувала наполягати на тому, що в Мадриді працювала тільки для Франції і видурила у німецького майора Калле важливі відомості [6].

Процес почався 24 липня 1917 року, і вже наступного дня суд присяжних засудив Маргарет Гертруйду Зелле до смертної кари.

Рано вранці 15 жовтня її розбудили. Вона примхливо вигукнула: "Як? Так рано! На світанку! Що за манера?" Відмовилася від сигарети, але випила склянку грогу. На пропозицію пастора помолитися заявила: "Я не бажаю прощати французам. Втім, все одно. Все - все одно. Життя ніщо, і смерть теж ніщо. Померти, спати, бачити сни, яке це має значення? Чи не все одно, сьогодні або завтра, у себе в ліжку або на прогулянці? Все це обман" [3, с.275].

Кореспондент Генрі Дж. Вейлз з "Інтернешнл ньюс сервіс" 15 жовтня 1917 р. був свідком останніх годин життя знаменитої танцівниці: "Вона дізналася про відхилення свого прохання про помилування лише на світанку, коли з камери в'язниці Сен-Лазарі її провели до автомобіля і повезли до казарми, де чекала команда стрільців для приведення вироку у виконання" [6].

Вісімдесят чотири роки після того, як за рішенням французького суду була розстріляна легендарна шпигунка Мата Харі, адвокати почали процедуру з

її реабілітації, заявляючи, що жінка не була шпигуном, а стала жертвою державного змови.

В міністерство юстиції Франції було направлено офіційний запит про проведення апеляційного процесу, за підсумками якого суд міг винести рішення, що зводили б нанівець всі попередні звинувачення, в яких французька розвідка просто підробляла докази проти танцівниці [9].

Ні обставини процесу, ані драматичний кінець Мата Харі не пояснюють появу і навіть всесвітнє поширення міфу про "велику шпигунку" і зловісну "фатальну жінку". Відрізняє справу Мата Харі від десятків інших схожих випадків шпигунства або підозр в ньому саме швидке перетворення його в інструмент пропаганди і в німців, і союзників. Вже 16 жовтня телеграфне бюро Вольфа у своєму повідомленні про страту Мата Харі звинуватив французів (і тим самим - всіх союзників) в подвійній моралі, нагадавши про протести і виступах, організованих у свій час урядами Антанти у своїх країнах та серед громадськості нейтральних країн проти страти німцями англійської черниці і медсестри Едіт Кэвелл в жовтні 1915 року в окупованій Бельгії. Кэвелл (дійсно допомагала втечі англійських солдатів з полону і входила в групу бельгійського опору) теж була звинувачена в шпигунстві і засуджена до смерті.

Після війни образи та інтерпретації часів війни зажили власним життям, і історія Мата Харі стала сюжетом незліченних романів і фільмів. Правильна шпигунка, як вказувала книга "Історія звичаїв часів Першої світової війни", це тип, культивований в Голлівуді в 20-х роках як "жінка-вамп", до тремтіння холодна, егоїстична, схильна до підступних інтриг, тип, який бачить у чоловікові не людину, а лише об'єкт експлуатації, і саме тому притягає їх до себе з демонічною силою. З історичною особистістю цей культовий персонаж з кіно має дуже мало спільного, зате куди більше - з тією "еротичною шпигункою" Мата Харі, яку створили секретні служби різних країн і, нарешті, засудила на смерть французька військова юстиція [7].

Використані джерела:

1. Астон Дж. Британская контрразведка в мировой войне. - М.: 1939
2. Дамаскин И.А. 100 великих разведчиков. – М.: "Вече", 2000. – с. 346
3. Мортон Дж. Шпионы Первой мировой войны. - М.: "Издательство АСТ", 2010. – с. 367
4. Семь покрывал Мата Хари, "Личности", выпуск №7 (59), 2013. с. 43-61

5. Умнов М. Всесвітня історія шпигунства. – М.: "Видавництво АСТ", 2000

Інтернет-ресурси

6. <http://www.peoples.ru/military/scout/hari/> - Інтернет-видання

7. http://voinanet.ucoz.ru/index/mata_khari/0-2675 - сайт, присвячений арміям світу, спецпідрозділам, історії військових конфліктів, техніці й озброєнню

8. http://militera.lib.ru/memo/other/ronge_m/44.html - сайт "Военная литература"

9. <http://www.gazeta.ru/2001/10/16/last33454.shtml> - Інтернет-видання

10. <http://labazov.livejournal.com/945849.html> - блог-платформа для ведення онлайн-щоденників (блогів)

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається громадсько-політична діяльність української етнічної громади США у роки Першої світової війни. Увага акцентується на діяльності, спрямованій на допомогу батьківщині та під час війни та повоєнного врегулювання на Паризькій мирній конференції.

Ключові слова: українська діаспора, Сполучені Штати Америки, Перша світова війна.

The article deals with public and political activity of Ukrainian ethnic community in the United States during World War I. Attention is focused on activities aimed at helping homeland during the war and the Paris Peace Conference.

Key words: Ukrainian diaspora, United States, World War I.

В статье рассматривается общественно-политическая деятельность украинской этнической общины США в годы Первой мировой войны. Внимание акцентируется на деятельности, направленной на помощь родине во время войны и послевоенного урегулирования на Парижской мирной конференции.

Ключевые слова: украинская диаспора, Соединенные Штаты Америки, Первая мировая война.

У переддень Першої світової війни українська громада США була досить чисельною (понад 500 тис.), мала свої осередки у великих містах та мережу громадських організацій. Важливо, що українські іммігранти у Сполучених Штатах досить швидко пройшли шлях національного та політичного самоусвідомлення, і водночас успішно інтегрувалася в американське громадянське суспільство. Поєднання цих чинників і зумовило активну громадсько-політичну діяльність української громади США, орієнтовану на відстоювання інтересів історичної батьківщини.

З початком Першої світової війни українці США значно активізувалися, як і українська інтелігенція в Російській та Австро-Угорській імперіях. Проте, на відміну від дискусії на українських землях, українська громада США, – очевидно, засвоївши демократичні свободи Нового світу, – була зорієнтована на визволення України і розглядала війну як можливість для цього. Так, одна з

перших та найавторитетніших українських газет у США "Свобода" 6 серпня 1914 р. заманіфестувала досить категоричну позицію, означивши бажаний політичний статус України: "Нехай живуть вільні, свободні, самостійні слов'янські народи, а між ними й український. Україною прагнуть оволодіти як Росія, так і Польща, але і від одної, і від другої ми зазнали тільки рабства. Ми не зацікавлені в слов'янській єдності" [1, с. 129].

Провідну роль в організації діяльності етнічних українців США від початку війни відігравала їхня найбільша громадська організація – Український народний союз (далі – УНС), з яким напряду була пов'язана і цитована вище "Свобода". Вже 10 вересня 1914 р. конвенція УНС заснувала Українську народну раду, що мала стати центральним органом української громади США. У своїй першій відозві рада чітко означила свою мету – боротьба за незалежність України, – а також звернулася до американських українців із закликом утворити Фонд визволення України для фінансової допомоги українському народу у війні. Зібрані кошти планувалося витратити на організацію політичних акцій, допомогу військовополоненим українцям та підготовку української сторони до участі у майбутній мирній конференції по завершенні війни [1, с. 150-151].

Відповідну інформаційну кампанію проводив створений при УНС та Українській народній раді Український інформаційний центр, який видавав і розповсюджував спеціальну літературу. У цьому контексті варто відзначити публікацію у 1915 р. англomовної збірки "Прагнення України до незалежності. Вимога справедливості тридцяти п'яти мільйонів" ("Ukraine's Claim to Freedom. An Appeal for Justice on Behalf of Thirty-Five Millions"), яка містила статті українських (М. Грушевський, Л. Цегельський, В. Дорошенко) та європейських (К. Летнер, О. Хетш, Е. Беркман) авторів про український рух в Австро-Угорській та Російській імперіях.

Завдяки злагодженій діяльності американських українців, об'єднаних у 150 комітетів і 1000 різнорідних організацій на чолі з Українською народною радою, протягом року за різними даними було зібрано від 21,5 до 25 тисяч доларів [1, с. 151-152; 2, с.8]. Тоді ж, влітку 1915 р. до Львова було відправлено 25 тис. доларів, а наприкінці 1916 р. – ще 50 тис. [2, с.8]. Саме цією акцією зі збору пожертв було започатковано традицію проведення аналогічних кампаній української діаспори у Північній Америці, спрямованих на допомогу батьківщині, що мають місце і нині.

Протягом першого року війни із зростанням сподівань на здобуття Україною незалежності серед американських українців поширилася думка про

необхідність створення єдиного органу, який би представляв інтереси українського народу та координував їхню діяльність. Цю ініціативу діаспори підтримали і представники українського національного руху на західноукраїнських землях, зокрема представник львівської Української загальної ради у США С. Демидчук [1, с. 152]. Принагідно зауважимо, що абсолютну більшість в українській громаді США становили вихідці саме із Західної України. А це, своєю чергою, суттєво впливало на визначення вектору політичної діяльності української діаспори в Сполучених Штатах.

Реалізацією прагнення етнічних українців США до об'єднання стало проведення провідними українськими громадськими організаціями на чолі з УНС 30-31 жовтня 1915 р. у Нью-Йорку Першого українського сейму в Америці. Його учасниками стали 295 делегатів від 457 місцевих українських громадських організацій різних штатів. Головною темою обговорення була ситуація в Україні за умов війни. Навіть назви виступів відомих українських громадських діячів окреслюють напрям дискусії: "Змагання України до волі" (М. Січинський), "1914/1915 рік на австрійській Україні" (С. Демидчук), "Російська Україна в теперішнім часі" (М. Байдюк), "Становище (тобто ставлення – О. С.) американських українців до європейської війни" (В. Лотоцький) [3, с. 39].

Уже тоді, задовго до закінчення світової війни, і що особливо важливо – до початку Української революції, делегати українського сейму в Америці сформулювали, по суті, програмні вимоги українського національно-визвольного руху: створення Української демократичної республіки та проведення аграрної реформи. На випадок неможливості утворити національну республіку планувалося підтримувати боротьбу за автономію в складі Росії та Австрії. Серед ухвалених резолюцій сейму було також звернення до президента США з проханням доручити американській делегації на майбутній мирній конференції проголосити принцип права кожного народу на самовизначення та суверенітет на своїй землі. Це принципово важливо, адже в той час В. Вільсон і його уряд демонстрували неухильне дотримання доктрини ізоляціонізму, яка з кінця XVIII ст. визначала зовнішню політику США, і не бажали втручатися у європейські справи (як тоді розцінювалася війна). До того ж поняття "українське питання" і "Україна" у даний період були для офіційного Вашингтона "terra incognita" [4, с.8].

Одна з основних постанов сейму передбачала створення єдиного органу для координації діяльності української діаспори США – Федерації українців у Злучених Державах (далі – ФУЗД). Її очолив керівник Передсеймового

(організаційного) комітету В. Сіменович, лікар та громадський діяч з Чикаго, відомий своєю активною культурно-просвітницькою діяльністю. Секретарем став М. Січинський – найпопулярніший діяч серед українців соціалістичного спрямування, засновник лівих організацій в США та ініціатор їх об'єднання в Українську федерацію соціалістичної партії (1915 р.).

Головне завдання ФУЗД полягало у підтримці боротьби України за самовизначення – моральній, політичній, фінансовій. Водночас важливим напрямком діяльності стала культурно-просвітницька робота (організація вечірніх шкіл, спеціальних курсів, лекторіїв, клубів тощо), спрямована на підвищення рівня освіти та національної свідомості українських іммігрантів. Значну роль у цьому відігравали провідні українські часописи – "Америка", "Народна воля", "Свобода", "Народне слово" та ін.

На окрему увагу заслуговує діяльність у цей час популярних серед української громади США товариств, заснованих на ідеях українського стрілецтва – "Січ" і "Сокіл". Під час війни, у 1916 р., були створені товариство "Українські Січові Стрільці" та "Січова організація українців Америки", які також морально та матеріально підтримували легіон Українських січових стрільців [2, с.8].

Попри загалом консолідовану принципову позицію організацій – членів ФУЗД щодо допомоги співвітчизникам, у 1916 р. в ній відбувся розкол. Праве крило на чолі з С. Демидчуком, тісно пов'язане з місцевими консервативними організаціями, католицькою церквою та Українською загальною радою у Львові виступало за підтримку Австрії. Ліве крило на чолі з М. Січинським підтримувало протилежну позицію, орієнтуючись на проантантівську позицію США. Варто відзначити, що на той час у Північній Америці соціалістичні організації користувалися значною підтримкою українців, що відповідало і головним тенденціям політичного життя України. Навіть найбільші організації соціального страхування, в тому числі й УНС, ще до війни, за висловом дослідника історії української діаспори в США М. Куропася, виявляли "виразні ліві нахили" [3, с.38-39].

Налагодивши співпрацю з українською католицькою церквою, 16 жовтня 1916 р. УНС вийшов з ФУЗД під приводом поширення у ній соціалістичних настроїв. Відтак на противагу ФУЗД УНС, католицьке об'єднання "Провидіння" та Українська католицька церква створили іншу центральну організацію – Український альянс Америки (далі – УАА) на чолі з керівником УКЦ о. П. Понятишиним [3, с.39].

Незважаючи на конкуренцію, обидві центральні організації діяли в інтересах української громади США та батьківщини. Так, завдяки наполяган-

ням УАА конгресмен-демократ від штату Нью-Джерсі Джеймс А. Гамміл 24 січня 1917 р. подав на розгляд парламенту США резолюцію про підтримку українського народу у війні. Вже 22 лютого вона була схвалена, а 2 березня – підписана президентом і набула чинності [1, с.158]. І хоча документ не декларував чітку політичну позицію керівництва США щодо України, його значення неможливо переоцінити, оскільки це була перша офіційна заява Сполучених Штатів щодо українського народу.

Так само винятково важливе значення мало проголошення В. Вільсоном проведення 21 квітня 1917 р. так званого українського дня, в який громадяни Сполучених Штатів могли "висловити свою симпатію знедоленим русинам (українцям) у країнах, що воюють, шляхом здійснення благодійних внесків", які мали бути передані американському Червоному хресту [3, с.40]. У цей день і ФУЗД, і УАА провели акції зі збору коштів на підтримку українців на фронтах світової війни, зібравши 85 тисяч доларів [3, с.38-39]. Оскільки США уже вступили у війну на боці Антанти, ці гроші відсилалися до Києва, Українській Центральній Раді [1, с.158]. Користуючись певною увагою американського суспільства до української проблеми, УАА звернувся до президента В. Вільсона з проханням посприяти визволенню митрополита А. Шептицького, а також до Тимчасового уряду Росії – із закликом сприяти суверенності України [2, с.8].

Офіційне проголошення вступу США у світову війну на боці Антанти (6 квітня 1917 р.) безпосереднім чином вплинуло і на українську громаду в країні. З початком призову етнічних українців до армії та відправки до спеціальних таборів тих із них, хто відмовлявся йти на фронт, позиція УНС кардинально змінилася. Особливо виразно це проявилось під час його 14-ї конвенції 22-27 жовтня 1917 р. Корелюючи свої заяви із подіями в Україні, делегати УНС висловили підтримку УЦР, Генеральному секретаріату і особисто М. Грушевському, а також ухвалили рішення направити В. Вільсону листа "з проханням про особисте втручання з метою справедливого вирішення прагнень українського народу" [1, с.170]. Друкований орган УНС теж змінив риторичку, заохочуючи Українську Центральну Раду до здобуття автономії. Прикметно, що вітаючи проголошення Української Народної Республіки, "Свобода" висловила сподівання, що зрештою Україна ввійде до федерації [1, с.176].

Зміна позиції УНС і значної частини американських українців, які його підтримували, пояснюється не відходом від стратегічної мети – створення української держави. В даному випадку йдеться про відповідність позиції проводу американських українців як інтегрованої частини американського

суспільства з політці США у Першій світовій війні. Зосередившись на підтримці Антатни, американський уряд відносив Україну до "зони байдужості" і розглядав "українське питання" як складову ситуації в Росії. На переконання фахівця з політики США щодо України Є. Камінського, "навіть у програмних заявах В. Вільсона, сповнених прихильності до національного самовизначення народів, "українському питанню" окремого місця не знайшлося. У ставленні Вільсона до УНР переважила нехить ускладнювати політичний вибір для Америки. Існували побоювання, що неточно обраний пріоритет призведе до небажаного конфлікту з Росією. Звідси й коливання щодо напрямів і суті російської політики" [5].

Показово, що про проголошення УНР повідомила навіть "New York Times", яка до того майже не згадувала про події в Україні. Відтоді вона публікувала більше інформації про Україну, але як і раніше – у загальноросійському контексті. Проте увага такого поважного видання до українських проблем свідчила, що внаслідок проголошення УНР та інформаційних акцій української діаспори інтерес до України у Вашингтоні дещо зріс, так само як і до інших частин Російської імперії, які розглядалися як центри антибільшовицької та антинімецької боротьби. Наслідком стало вислання з Москви до Києва американського консула Д. Дженкінса (перед ним, з вересня 1917 р. у Києві був лише один американець – Е. Гілд). Але це не призвело до офіційного визнання УНР.

Водночас українська громада Сполучених Штатів намагалася здобути засоби для впливу на вищу владу США задля налагодження взаємодії з нею. Так, на початку 1918 р. УАА створив у Вашингтоні Українське інформгентство, яке розмістилося у самому Капітолії – у канцелярії вже згаданого конгресмена Дж. Гаміла [1, с.178]. Певною мірою це сприяло налагодженню тісніших контактів з представниками вищої законодавчої та виконавчої влади США. Але, навіть попри підтримку ідеї української незалежності деякими американськими дипломатами та військовими (наприклад, послом США в Росії Д. Френсісом і військовим представником США в Румунії Ятсом), цього було недостатньо для здійснення тиску на держдепартамент Сполучених Штатів. Тим більше, що такою підтримкою вже заручилася польська діаспора, інтереси якої прямо суперечили українським.

Проголошені В. Вільсоном 8 січня 1918 р. "Чотирнадцять пунктів", що об'єктивно відповідали інтересам українців, були сприйняті неоднозначно українською громадою США через наголос на федералізації Сходу Європи і заклик до створення Польської держави. Надто – зважаючи на політику Польщі щодо західноукраїнських земель. Безпосередньою реакцією на неї стало

проведення у червні 1918 р. всеамериканських акцій протесту, направлення низки відповідних звернень до Білого дому. Для ознайомлення з українською проблемою американського суспільства та політикуму було опубліковано книги "Україна на шляху до свободи" та "Польські звірства у Східній Галичині". Раніше, у квітні 1918 р., УАА видав перше (і єдине) число англomовного часопису "Україна. Місячний огляд українських справ і проблем Східної Європи", який у доступній для загалу формі роз'яснював сутність і мету українського національно-визвольного руху [3, с.40].

Завдяки підтримці конгресмена Дж. Гаміла і активній роботі Українформагенства представники української діаспори мали зустрічі з іншими конгресменами, працівниками держдепу, навіть з держсекретарем Р. Лансингом у липні 1918 р. 29 серпня 1918 р. на слуханнях комітету сенату з закордонних справ делегація УАА на чолі з П. Понятишиним доповідала про ситуацію в Україні, намагаючись добитися визнання УНР [1, с.178, 181; 3, с.40]. Проте це не дало очікуваного результату – керуючись власними стратегічними інтересами у регіоні, покладаючись на довільні тлумачення політичної ситуації в Росії розвідслужб та дипломатів, – держдеп орієнтувався на збереження єдності Росії, а Україна й далі сприймалася як її невід'ємна складова [5].

Проти домагань української діаспори спрацювала і політика, а точніше – відсутність чіткої політики щодо США та країн Антанти Української Центральної Ради і Директорії. Більшість ініціатив американських українців, їхні акції та навіть найбільші політичні успіхи у популяризації України, як то проведення "українського дня" чи заяви американських конгресменів про те, що українці є "зразком нового народу", "нацією, настільки ж визначеною, як і поляки, росіяни чи болгары" (що теоретично могло б стати основою для здобуття значно більшої підтримки), не отримали належної реакції в Україні [5].

Тим часом в українському політикумі США відбулося перегрупування сил. ФУЗД втратила позиції через новий розкол (Українська федерація соціалістичної партії перейшла на більшовицькі позиції, в той час як група М. Січинського залишалася на лівоцентристських антибільшовицьких позиціях). Тому на тлі підписання Комп'єнського перемир'я і початку підготовки мирних переговорів українські політичні сили згуртувалися навколо Українського національного комітету (УНК) – так з листопада 1918 р. називався УАА.

16-17 січня 1919 р. з'їзд оновленої організації ухвалив рішення про підтримку миротворчої політики США, засудив окупацію Польщею Східної Галичини та звернувся до президента Вільсона із закликом виступити на Паризькій мирній конференції "оборонцем прав українського народу", а також

організувати участь у ній представників УНР та ЗУНР. Одним з аргументів української діаспори було те, що утворення ЗУНР стало реалізацією проголошеного В. Вільсоном принципу самовизначення народів Австро-Угорської імперії, і що керівництво ЗУНР потребує підтримки демократичних країн Заходу, передусім США [1, с.179; 2, с.9-10]. Це кореспондувалося із зовнішньою політикою самої ЗУНР, яка посилаючись на "Чотирнадцять пунктів", у листопаді-грудні 1918 р. розсилала ноти з повідомленням про утворення незалежної держави і польську агресію проти неї [6, с.104].

В той же час УНК намагався розгорнути діяльність і в Європі. На Паризькій мирній конференції (18 січня 1919 – 21 січня 1920 рр.) його представляли конгресмен Дж. Гаміл та член УНК К. Білик, які діяли у порозумінні із представниками українців Канади (О. Мегас, І. Петрушевич) та в інтересах делегацій УНР (Г. Сидоренко, В. Панейко, О. Шульгин, Д. Ісаєвич та ін.) і ЗУНР (М. Лозинський, Д. Вітовський, О. Кульчицький). Дипломатичну допомогу діаспори важко переоцінити, адже представники українських земель, не отримавши офіційного статусу на конференції, діяли лише в кулуарах в той час, як УНР розглядалася як складова "російського комплексу", а проблема західно-українських земель вирішувалася крізь призму питань щодо колишньої Австро-Угорської імперії. Водночас навіть напередодні конференції Директорія заявляла про свій нейтралітет у зовнішній політиці, фактично самоусувшись від активної участі у повоєнному врегулюванні. Більше того – позиції української сторони ослаблювали і серйозні розбіжності між проводом ЗУНР і Директорію, які з підписанням Варшавської угоди цілком унеможливили їхню співпрацю [4, с.10; 5].

Представники діаспори під час конференції брали активну участь у дискусіях та сприяли організації зустрічей делегацій УНР і ЗУНР з впливовими діячами США і Канади. Їм навіть вдалося влаштувати неофіційну зустріч із впливовим радником В. Вільсона Е. Хаузом. Завдяки контактам К. Білика і Дж. Гаміла з експертами, які готували доповідні записки В. Вільсону та Д. Ллойд Джорджу, останні під час конференції іноді виявляли прихильність до української справи. Також президенту США та прем'єр-міністру Великої Британії надійшли сотні листів і телеграм від українців США та Канади, які вимагали визнати незалежність України. Можливо, це певною мірою спонукало В. Вільсона дискутувати щодо цього з палким прихильником "Великої Польщі" прем'єр-міністром Франції Ж. Клемансо, під тиском якого конференція зрештою погодилася на тимчасову окупацію території ЗУНР Польщею [2, с.11; 7, с.31-32].

Проте геополітичні інтереси держав Антанти і США та нерозуміння ними "українського питання" робили всі спроби української діаспори марними. США

послідовно відстоювали територіальну цілісність Великоросії та входження Галичини до Польщі. Навіть висновки американської спеціальної аналітичної групи "інквайєри" про об'єктивну неминучість незалежності "неросійських національностей" Росії, необхідність підтримки суверенітету УНР (включно з Східною Галичиною та Кримом) не спричинили перегляд позиції США. Держдеп не вважав за доцільне підтримувати створення української держави, розглядаючи українсько-російську війну як внутрішній конфлікт на кшталт власної Громадянської війни [5]. Цим пояснюється те, що подана напередодні Паризької мирної конференції Дж. Гамілом резолюція про визнання суверенітету України не була підтримана конгресом. Так само без уваги залишився меморандум щодо української проблеми, вручений представниками УНК В. Вільсону перед його від'їздом до Франції [2, с.10]. Зрештою до червня 1919 р. позиція самого В. Вільсона наблизилася до позиції Ж. Клемансо, позаяк в умовах відступу Колчака, окупації Червоною армією майже всієї України та слабкості Директорії лише Польща здавалася спроможною протидіяти більшовизму в Європі.

Промовистим свідченням упередженого ставлення до "українського питання" учасників Паризької конференції стали рішення, ухвалені 25 червня – 15 липня 1919 р. Так, Польща отримала дозвіл тимчасово окупувати Східну Галичину до р. Збруч, О. Колчак був визнаний головою уряду майбутньої єдиної Росії, держсекретар США Р. Лансінг повідомив представників УНР про вимогу Вашингтона до Директорії визнати його зверхність [4, с.11].

Незважаючи на певні корективи цих рішень у зв'язку із подальшим розгортанням подій в Україні, насамперед – захопленням більшовиками її значної частини, стратегічна лінія в українському питанні країн-переможниць залишалася незмінною.

Таким чином, у роки Першої світової війни, яка стала важким випробуванням для українського народу, діяльність української діаспори США спрямовувалася насамперед на надання моральної, політичної та матеріальної допомоги співвітчизникам. Саме це було пріоритетом усіх громадських, політичних та релігійних організацій етнічних українців у Сполучених Штатах, а також їхніх центральних об'єднань, створених у роки війни, – Української народної ради, Федерації українців у Злучених Державах, Українського альянсу Америки (Українського національного комітету). Вочевидь, найбільшими успіхами у цьому стали консолідація місцевої української громади, спроби тиску на владу США та поширення інформації про український народ і його національно-визвольний рух. Водночас через несприятливу ситуацію в Україні

та на міжнародній арені українській громаді США так і не вдалося реалізувати умовну програму-максимум, сформульовану в 1914 р. у "Свободі" як незалежність України.

Використані джерела:

1. Куропась М. Українсько-американська твердиня: перші сто років Українського Народного Союзу / Куропась Мирон. – Острог-Чикаго, 2004. – 682 с.
2. Гуцал П. З. Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914–1923) / Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / П. З. Гуцал; НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича.– Львів, 2005. – 20 с.
3. Історія української іміграції в Америці. Збереження культурної спадщини / Куропась М. – Нью-Йорк, 1984. – 99 с.
4. Шамраєва В. М. Міжнародні відносини УНР доби Директорії: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / В. М. Шамраєва; КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
5. Україна у зовнішньополітичних доктринах США /Є. Камінський // Українська державність у ХХ ст. (історико-політологічний аналіз). – К., 1996. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.htm>
6. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923) / О. Павлюк. – К., 1996. – 188 с.
7. Дацків І. Діяльність зовнішньополітичної служби Західно-Української народної республіки у 1918 – 1923 роках/ І. Дацків // Мандрівець. – 2011. – Ч. 4. – С.30-33.

ДИПЛОМАТІЯ КРАЇН АНТАНТИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається дипломатична діяльність країн Антанти у роки Першої світової війни.

Ключові слова: дипломатія, міжнародні відносини, договір, блок, союзники, центральні держави, Антанта.

В статье рассмотрено дипломатическую деятельность Антанты в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова: дипломатия, международные отношения, договор, блок, союзники, центральные государства, Антанта.

The article investigates diplomatic efforts of Antanta throuthout World War I.

Key words: diplomacy, international relations, treaty, allies, Central countries, Antanta.

Зміна міжнародних політичних реалій на початку ХХ ст. створила для світу нові виклики та загрози, що зрештою призвело до війни глобального масштабу. В період війни дипломатія обох блоків продовжувала працювати по лінії зміцнення своїх політичних рубежів на міжнародній арені. Під час світового збройного конфлікту перед дипломатами стояли не менш важливі завдання, ніж перед військовими на полях битв. Тягар війни вимагав від керівництва країн умілого і миттєвого орієнтування у складних дипломатичних лабіринтах.

Ретроспективний погляд на історію міжнародних відносин у роки Першої світової війни переконує, що дипломатія країн Антанти робила все можливе, аби швидше наблизити день перемоги та розв'язати вузол складних політико-правових проблем. Проте успіх не завжди супроводжував цей блок на дипломатичному фронті.

Мета статті – з'ясувати роль та завдання дипломатії Антанти на всіх етапах війни та проаналізувати природу суперечностей всередині цього військово-політичного блоку.

Коли запалало полум'я глобального протистояння, дипломатія не відійшла на другий план. Вона й надалі продовжувала відігравати помітну роль. На початковому етапі війни жодна із сторін не володіла достатніми засобами, аби кардинально змінити хід подій. Тому дипломатія взялась енергійно працювати над тим, щоб якомога швидше залучити на свій бік нових союзників. Поряд з цим завданням необхідно було регулювати міжсоюзницькі відносини і розробляти проекти майбутнього світоустрою [2, с. 52].

На Далекому Сході спостерігалось наростання японсько-американського антагонізму, тоді як англійсько-японські і російсько-японські суперечності притуплялися тим, що Росія й Англія були зайняті європейськими справами. Це створювало для Японії сприятливий ґрунт для посилення своїх позицій на Далекому Сході та особливі "зручності грабувати Китай". [4, с. 264]

Японія відразу виявила свою готовність "прийти на допомогу" Антанті. 23 серпня вона оголосила Німеччині війну. Виступивши на боці Антанти, Японія обмежилася окупацією німецьких колоній на Далекому Сході та в басейні Тихого океану, що викликало велике невдоволення не тільки США, але і Великої Британії. На цьому фактично війна для Японії закінчилася.

Головним завданням Японії після захоплення німецьких колоній стало використання європейської війни для посилення своїх позицій в Китаї. Антанта сподівалася задіяти японські війська на європейському фронті, але це були марні сподівання. Союзникам не вдалося подолати японський прагматизм. Отже, вступ Японії у війну для Антанти був малою втіхою. [4, с. 268]

Ескалація кровопролитного конфлікту вимагала від дипломатії Антанти нових союзників. У перші ж дні війни ворогуючі табори прагнули заручитися підтримкою Туреччини. Младотурецький уряд більше тяжів до німецького блоку, хоча у фінансовому відношенні залишався залежним від Антанти. Перебуваючи на дипломатичному роздоріжжі, младотурки пов'язували власні загарбницькі плани з російськими та англійськими територіями, що зрештою і зумовило пронімецьку орієнтацію. Утім, доленосне рішення було прийняте не без вагань і не без боротьби. Щоб відтягнути, а можливо, і запобігти виступу Туреччини на боці центральних держав, російський міністр закордонних справ Сазонов запропонував союзникам гарантувати їй територіальну недоторканість і до того ж повернути острів Лемнос. Проте ці дипломатичні кроки не подіяли на турецький уряд. Хоча він чудово усвідомлював, що очікує Туреччину в разі поразки. До того ж сама пропозиція не викликала зацікавленості у країн

Антанти, і насамперед у Англії, яка прагнула зберегти приязні відносини з Грецією.

Ситуація вкрай загострилась тоді, коли турецький уряд заявив про скасування 1 жовтня 1914 р. режиму капітуляцій. Спроби Туреччини визволитись від імперіалістичної кабали відразу наразились на дипломатичний протест Антанти. Німеччина наполягала на вступі Туреччини у війну. Але навіть за таких обставин младотурецький уряд ще не визначився остаточно з політичним курсом. З одного боку, він враховував поразки Німеччини на Західному і Східному фронтах, а з другого – певні пропозиції з боку країн Антанти щодо обговорення питання про капітуляції.

У той час коли точилися дебати у турецькому уряді відносно позиції Туреччини у війні, Енвер-паша у згоді з німецьким командуванням втягнув Туреччину у війну на боці центральних держав. Це спричинило відтягування частини військ Росії і Англії з німецьких фронтів, дещо покращивши становище Німеччини. Ще одним наслідком участі Туреччини у війні було закриття стратегічних проток не тільки для воєнних, а й торгових суден, що перервало морський зв'язок між Росією та її союзниками через Чорне й Середземне моря. Отже, вступ Туреччини у війну послабив позиції Антанти. [4, с. 270]

У цей складний час Італія у військовому відношенні навряд чи могла скласти конкуренцію великим державам. І все ж незважаючи на її військову слабкість, дипломатія Антанти і центральних держав розпочала між собою дипломатичні змагання за Італію.

2 серпня 1914 р. італійський уряд опублікував декларацію про нейтралітет. До початку війни Італія формально залишалася у складі Троїстого союзу, проте вона вже тоді прораховувала, де на неї чекає більша вигода. Італія прагнула з'ясувати для себе розстановку сил у війні і приєднатись до того військового блоку, який матиме більше шансів на перемогу. Почалися затяжні переговори Італії з обома воюючими сторонами, що нагадували справжні торги. Домагання Італії, що поширювалися передусім на австрійські території, на Албанію і Туреччину у певній мірі влаштовували Антанту. Німеччина могла обіцяти землі в Північній Африці за рахунок Франції, Ніццу, Корсіку, й Савойю. Врешті-решт Італія зробила вибір на користь Антанти, яка пообіцяла їй більші ніж Німеччина територіальні надбання. Таким чином, Італія, підписавши 26 квітня 1915 р. в Лондоні договір, зобов'язувалася через місяць розпочати військові дії проти своїх колишніх союзників, але й надалі не відмовилася від політики подвійних

стандартів. Вичікуючи слушного для себе моменту вступу у війну, Італія до кінця серпня 1916 р. формально продовжувала перебувати у стані миру з Німеччиною. [4, с. 272]

Одночасно з дипломатичною боротьбою за Туреччину і Італію розгорнулася боротьба за союзників на Балканах. Болгарія, з огляду на її важливе стратегічне положення, найпотужнішу серед інших балканських країн армію представляла неабиякий інтерес для дипломатій воюючих сторін. Сазонов розглядав Болгарію як можливого союзника. Проте Антанті непросто було залучити Болгарію до свого табору, оскільки потрібно було повернути їй території, відібрані під час Другої балканської війни Сербією та Грецією, які навідріз відмовлялися їх повертати.

Тому у боротьбі за політичну орієнтацію Болгарії успіх супроводжував блок центральних держав, який на відміну від Антанти мав у своєму арсеналі переконливі територіальні аргументи. [1, с. 201]

Для дипломатії Антанти єдиний вихід вбачався у підкупі болгарських урядових і ділових кіл, які отримали від англійських і французьких банків фінансову допомогу на суму 200 млн. франків золотом. Отже, змагання за Болгарію між ворожими угрупованнями тривало достатньо довго. Лише зміна обстановки на фронті на користь німецького блоку схилила шальку терезів у бік Німеччини. 3 вересня 1915 р. Болгарія підписала угоду з Портою, а 6 вересня – союзний договір з Німеччиною і Австро-Угорщиною. Так в історії дипломатії було зафіксовано утворення Четверного союзу. [5, с. 182]

Дуже рано виникли між союзниками по Антанті й суперечності щодо питань стратегічного плану війни. Основним фронтом Англія і Франція вважали Західний фронт. Російській армії вони відводили найневдячнішу роль: вона повинна була відтягувати на себе сили противника у ті моменти, коли цього вимагали міркування англо-французького командування. Тяжка роль, нав'язана Росії західними союзниками, була наслідком залежності російської влади від англо-французького капіталу, яка за час війни ще більше зросла. Росії постійно доводилося звертатися до Англії та Франції щодо поставок військових матеріалів, проте Париж та Лондон реагували на ці звернення повільно і скупо. Не менш складно просувалися і дипломатичні переговори щодо об'єднання військових зусиль союзників на обох головних фронтах, що сприяло затягуванню війни. З цього приводу в своїх мемуарах Ллойд Джордж пише: "Я дійшов висновку, що ми могли добитися перемоги вже в 1916 р. або,

найпізніше, в 1917 р., якби стратегічне керівництво військовими діями виявило більше уяви, здорового глузду і солідарності ".

Значне місце у міжсоюзницькій політиці зайняли питання фінансування війни. Головним кредитором всіх країн Антанти на перших етапах війни став англійський капітал. Виступ Італії було куплено за готівку ціною позики в 50 мільйонів фунтів. Лондон надавав позики і кредити Петербургу, значною мірою змінивши у цій справі Париж. Він кредитував і Францію, особливо в другий період війни. Але й сам Лондон незабаром змушений був вдатися по допомогу Нью-Йорка. Поступово, у міру того як війна затягувалася, склалася така схема фінансування Антанти: Нью-Йорк - Лондон - інші члени Антанти.

Переговори про післявоєнне облаштування світу зав'язалися в таборі Антанти вже незабаром після початку війни. Ще задовго до перемоги країни Антанти почали ділити чужі території. Відразу ж намітилися англо-французькі суперечності. 5 вересня 1914 між Росією, Англією і Францією було укладено угоду, за якою вони взаємно зобов'язувалися:

- не укладати у війні сепаратного миру;
- "коли настане час для обговорення умов миру, жоден із союзників не висуватиме мирних умов без попередньої угоди з кожним з інших союзників".

14 вересня 1914 р. Сазонов запропонував послам Палеологу і Бьюкенену основні віхи майбутнього миру. Програма ця передбачала розгром Німецької імперії та її союзників, зокрема:

1. приєднання до Росії нижньої течії Німану, Східної Галичини, перехід Познані, Сілезії і Західної Галичини до майбутньої Польщі;
2. повернення Франції Ельзас-Лотарингії, передача їй "на її розсуд" частини Рейнської області та Палатинат;
3. значне збільшення Бельгії за рахунок німецьких територій;
4. повернення Данії Шлезвіга і Гольштейна;
5. відновлення Ганноверського королівства;
6. перетворення Австро-Угорщини на триєдину монархію, що складається з Австрії, Чехії та Угорщини;
7. передача Сербії Боснії, Герцеговини, Далмації і Північної Албанії.
8. винагорода Болгарії за рахунок сербської Македонії і приєднання до Греції Південної Албанії.
9. передача Валон Італії.
10. розподіл німецьких колоній між Англією, Францією та Японією.
11. сплата військової контрибуції.

26 вересня Сазонов висунув додаткові вимоги Росії щодо Туреччини: Росія мала отримати гарантію вільного проходу своїх військових кораблів через протоки. Ніяких домагань щодо захоплення турецької території Росія не висунула.

Питання щодо розчленування Туреччини було вперше поставлено англійською дипломатією. Відповідаючи на пропозицію Сазонова, Грей висловив думку, що, якщо Туреччина приєднається до Німеччини, "вона має перестати існувати". Загалом Грей прийняв пропозицію Сазонова, але висловився за включення до майбутньої "мирної" програми вимог про видачу німецького флоту і нейтралізації Кільського каналу. Наполягав він і на врахуванні територіальних інтересів Італії та Румунії. Нарешті, Грей заперечував проти переходу Рейнської області до Франції. Таким чином, з перших місяців війни намітилися англо-французькі суперечності, які широко розгорнулися згодом на мирній конференції в 1919 р. Очевидно, під тиском англійської дипломатії французький уряд змушений був заявити, що його територіальні вимоги в Європі обмежуються Ельзасом і Лотарингією.

Дипломатична боротьба між союзниками щодо турецької спадщини виявилася надзвичайно гострою, проте учасникам Антанти все ж вдалося досягнути порозуміння. 12 березня 1915 р. Англія офіційною нотою зобов'язалася віддати Росії місто Константинополь з невеликим Хінтер-Ланді, що включає західне узбережжя Босфору, Мармурового моря, Галлипольський півострів і південну Фракію по лінію Енос - Мідія. Далі, Росія повинна була отримати і східне узбережжя Босфору до Ісмідської затоки, острови Мармурового моря і острови Імброс і Тенедос. Росія мала отримати все це після закінчення війни і лише в тому випадку, якщо Англія і Франція здійснять свої плани в Азіатській Туреччині і в інших областях. Англійці особливо вимагали приєднання нейтральної зони Персії до сфери англійського впливу. Російський уряд відповів згодою, в основному прийнявши ці умови. 10 квітня Франція теж солідаризувалася з умовами англо-російської угоди. Угоди Сайкса-Піко від 9 і 16 травня 1916 р. визначали розділ азіатських володінь Туреччини між Англією, Францією і Росією. [6, с. 102]

Розв'язка європейської драми дуже скоро стала залежати від волі нової дійової особи – США. На початку війни США симпатизували західноєвропейським державам, однак домінувало прагнення зберегти нейтралітет, який був проголошений 4 серпня 1914.

Оголошення Німеччиною "необмеженої підводної війни" проти як нейтральних, так і союзницьких судів, а також розкриття спроби Німеччини переконати Мексику розпочати війну проти США, підштовхнули останню до активних дій. 3 лютого 1917 р. США розірвали дипломатичні відносини з Німеччиною. Так німецька дипломатія проявила ознаки дивовижної незграбності.

Під гаслами всесвітньої доброчесності та "захисту демократії" США приховували свої справжні цілі. З огляду на те, як небезпечно для союзників розгорталася подія в Росії, американський конгрес зрозумів, що зволікати з підтримкою західних союзників не можна і 6 квітня 1917 р. оголосив війну Німеччині. [5, с. 209]

Перша світова війна стала суворим випробуванням для царської Росії. Лютий 1917 р. став початком кінця династії Романових. Антивоєнні та соціальні виступи в країні набули небаченого розмаху і переросли в революцію. Під натиском Лютневої революції 1917 р. впало царське самодержавство. Влада перейшла до Тимчасового уряду, який на радість союзників вирішив продовжувати війну до переможного кінця.

Проте жовтневий більшовицький переворот стрімко змінив зовнішньополітичний курс Росії і викликав небезпідставні побоювання у Антанти. Раднарком Росії докладав чималих зусиль, щоб вийти із згубної для країни війни і тим самим втримати владу. У своїх нотах і закликах радянський уряд попереджав, що якщо союзники не розпочнуть переговори про мир, він змушений буде самостійно їх розпочати з центральними державами. Перспективи виходу Росії з війни аж ніяк не вписувалися в стратегічні плани союзників.

У грудні 1917 р. більшовики стали на шлях сепаратних переговорів з Німеччиною. У міру того як затягувалися брестські переговори, у союзників жевріла надія, що більшовики змушені будуть знову воювати з Німеччиною.

Проте Німеччині вдалося використати скрутне становище більшовиків і нав'язати їм грабіжницькі умови Брест-Литовського миру. [7, с. 81]

Односторонній вихід Росії з війни викликало у Великій Британії і Франції велике занепокоєння. Німеччина, позбувшись противника на Сході, отримала можливість перекинути значну частину військ на Західний фронт. І все ж Брестський мир не врятував Німеччину від катастрофи.

Президент Вільсон вважав, що прийшов час внести нові принципи у міждержавні відносини. Своє бачення цих принципів він висловив у "14 пунктах", які були оприлюднені 8 січня 1918 р. Вільсон виступав за відкриті

мирні договори, свободу судноплавства, усунення перешкод для міжнародної торгівлі, визнання прав народів на самовизначення, говорив про необхідність встановлення гарантій, що могли б забезпечити скорочення озброєнь, а гарантом майбутнього миру і координатором світової політики бачив нову міжнародну організацію – Лігу Націй. [6, с. 112]

Отже, Вільсон пропонував новий міжнародний порядок і механізми його підтримки. Сила і привабливість американської "хартії миру" полягала в її відносній помірності у порівнянні з радянським Декретом про мир. Післявоєнний устрій світу по-американськи мав підтримуватися не за рахунок "балансу сил" великих європейських держав і не шляхом створення "всесвітньої пролетарської республіки" без урядів і кордонів, а ґрунтуватися на принципах демократичного права і християнської моралі, які забезпечили б колективну безпеку і суспільний прогрес.

В.Вільсон наголошував, що "ми беремо участь, хочемо того, чи ні, у житті всього світу. Все, що стосується людства неминуче стає нашою справою". Правлячі кола Великої Британії і Франції розглядали мирну програму Вільсона скоріше як утопію, покликану приховати істинні цілі Вашингтона – висування претензій на світове лідерство після закінчення війни. [9, с. 456]

Отже, перебіг подій на фронтах диктував дипломатії свої правила гри і примушував її діяти ситуативно. Дипломатія Антанти на всіх етапах Першої світової війни діяла у напрямку залучення на свій бік нових союзників, що давало можливість полегшити становище своїм військам на фронті. У цьому й полягало її основне завдання. Дипломатичне змагання за союзників ускладнювалося суперництвом усередині табору Антанти. Незважаючи на потуги її дипломатії, Туреччина і Болгарія вирішили зв'язати свою долю з центральними державами. Натомість дипломатії Антанти вдалося виграти дипломатичну боротьбу за Італію, яка напередодні війни формально належала до німецького блоку. Німецька дипломатія виявилася неспроможною запобігти вступу США у війну на боці Антанти. Проте Німеччині, яка сповна скористалася катастрофічним становищем більшовиків, вдалося вивести з війни Росію. Брестський мир фактично став останнім успіхом німецької дипломатії.

Перспективним напрямом дослідження проблеми можна вважати дипломатичні переговори між країнами Антанти з питань координації фронтів, а також питання фінансування війни у політиці Антанти. Безумовно важливим

вбачається дослідження тактики й стратегії ведення міжнародних переговорів з метою досягнення національних економічних та геополітичних інтересів.

Використані джерела:

1. Айрапетов О.Р. Балканы в стратегии Антанты и ее противников (1914-1918 гг.) // Новая и новейшая история. – 2003. – №5. – С. 191-224.
2. Дерев'янюк І.П. Дипломатія в роки Першої світової війни: політико-економічний аспект // Стратегія розвитку України, Економіка, соціологія, право – 2011. – Т.2 – №4.– С. 51-57.
3. Зеленина Л.В. О происхождении мировых войн XX века // Военно-исторический журнал. – 1997. – №2. – С. 90-91.
4. История дипломатии / В.П. Потемкин, С.В. Бахрушин, А.В. Ефимов и др. ; под ред. В.П. Потемкина. –М., 1945. – Т.2. – 424 с.
5. Кучменко Е.М. Історія міжнародних відносин першої половини ХХ ст. (Історико-політичне есе) : [У 2-х ч.] / Е.М. Кучменко, Б.А. Кучменко. – К., 2007. – Ч. 1. – 369 с.
6. Марущак М.Й. Історія дипломатії ХХ століття [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Микола Йосипович Марущак. – Львів : Бескид Біт, 2003. – 304 с.
7. Островский А.В. Великая народная война // Военно-исторический журнал. – 2001. – №8. – С. 78 – 83.
8. Туполев Б.М. Происхождение первой мировой войны // Новая и новейшая история. – 2002. – №4. – С. 27-46.
9. Шацилло В. К. Первая мировая война. 1914-1918. Факты. Документы / В.К. Шацилло. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 480 с.

Велика трагедія в дзеркалі історіографії

УДК 94(477) "19".

Олена Кужельна

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА: МЕМУАРНО-ЕПІСТОЛЯРНИЙ АСПЕКТ

У статті наводяться приклади опису подій Першої світової війни у спогадах, мемуарах, листах безпосередніх учасників війни, сучасників, використовуються матеріали, що стосуються, зокрема, історії Сіверщини 1914-1917 рр.

Ключові слова: Перша світова війна, збройні сили Російської імперії, порохові заводи, спогади, листи, Чернігівська губернія.

В статье приводятся примеры описания событий Первой мировой войны в воспоминаниях, мемуарах, письмах непосредственных участников войны, современников, используются материалы, касающиеся, в частности, истории Северщины 1914-1917 годов.

Ключевые слова: Первая мировая война, вооруженные силы Российской империи, пороховые заводы, воспоминания, письма, Черниговская губерния.

In the article provides examples of descriptions of the events of the First world war in his memoirs, letters of direct participants of the war, contemporaries and the materials, concerning, in particular, the history of Sivershchyna 1914-1917 years.

Key words: The First world war, Russian army, powder-mill, memoirs, letters, Chernigov province.

Первая мировая война – война между коалициями крупнейших государств мира начала XX века – Тройственным союзом (Германия и Австро-Венгрия) и Антантой (Великобритания, Франция и Российская империя), в которую было втянуто 38 государств с населением 1,5 млрд.чел. Продолжавшаяся с августа 1914 г. по ноябрь 1918 г. война принесла огромные потери: было убито 10 млн.чел., получили ранения около 20 млн.чел. [1, 162].

С началом войны украинские земли превратились в театр военных действий, а сами украинцы, лишенные собственной государственности, были вынуждены воевать за чужие интересы и фактически принимали участие в братоубийственном противостоянии [2, 10].

Мобилизация в российскую армию забрала половину трудоспособного мужского населения, в частности, в Черниговской губернии этот показатель составлял 50,6% [3, 83]. Большинство мобилизованных составляли крестьяне, а это, в свою очередь, привело к резкому сокращению численности населения, занятого в аграрном секторе. 24.07.1916г. на заседании Новгород-Северского уезда было принято решение: довести до сведения Черниговского губернатора, что сбор урожая на полях принудительным порядком в Новгород-Северском уезде невозможен, т.к. в армию забрано около 15 000 работников, а местных работах для военных нужд привлечено более 10 000 человек" [4, 103]. Несколько тысяч жителей пос.Шостка (Воронежской волости Глуховского уезда) и окрестных сел работали на Михайловском Шостенском пороховом заводе, производство которого полностью было направлено на военные нужды.

В общей сложности в вооруженные силы Российской империи в период с 1914 по 1917 гг. было мобилизовано 15,5 млн.чел., из них от 3,5 до 4,5 млн. составляли украинцы [1, 163].

В библиографии, посвященной истории Первой мировой войны, значительное место принадлежит мемуарной литературе, очеркам и воспоминаниям очевидцев и участников военных событий. Причем круг авторов значителен – начиная от государственных мужей, чиновников, военных министров, военачальников, писателей, публицистов, и заканчивая простыми обывателями. Большой интерес представляют воспоминания и письма, хранящиеся в частных (семейных) архивах. Широк и круг вопросов, которые освещаются в данной литературе – от хронологического описания событий – до изложения морально-психологических и бытовых сторон жизни различных слоев населения в годы Великой (как её тогда называли) войны.

Положение на фронте, состояние снабжения русской армии вооружением и продовольствием беспокоило государственных мужей России и общественность. Председатель Государственной Думы М.В.Родзянко "рвался" на прием к Николаю Второму. 30 мая 1915 года он более часа докладывал государю "обо всем, что наболело и накипело за это время: о порядках артиллерийского ведомства, о ничтожном производстве военных заводов, /.../о положении

армии, которая самоотверженно умирает на фронте и которую предают в тылу люди, ведающие боевым снабжением... и о многом другом" [5, 22].

Побывав на полях сражений (в частности на Стоходе) М.В.Родзянко с горечью вспоминал: "Я был на месте во время этих боев, что в силу недостаточной артиллерийской подготовки и невыполненных своевременно других условий – я говорю это со слов специалистов и участников боев, - например, Гвардейский корпус, пополненный блестяще за время своего отдыха в тылу, потерял до 60% своего состава вследствие неумелого командования, полного отсутствия военной разведки ... и других причин.

Я не позволю себе винить отдельных лиц. Фронтная Армия от генерала до солдата безтрепетно сражалась, исполняла честно свой долг и безстрашно умирала во славу Родины. Но несовершенство организации и неправильная система назначений командного состава сыграла свою пагубную роль. И тем не менее, нельзя не удивиться доблести и беззаветной отваге, с которой эти молодые войска шли в бой и ложились целыми ротами под губительным огнем противника" [6, 42].

О ненадлежащем снабжении армии неоднократно писал Н.Янушкевич в своих письмах к военному министру В.А.Сухомлинову. В частности, в письме от 8 января 1915 года Н.Янушкевич сообщал: "Что касается вопроса с патронами (артиллерийскими), то дело к 28 декабря обстояло так: в С.-З. фронте не доставало подвижных запасов – 11 ½ парков, а в Ю.-З. – 3 ½, итого 15 парков, т.е. около 450 т. патронов" [7, 164].

Одну из глав своих мемуаров Морис Палеолог назвал "Припадок пессимизма: снарядный кризис". В частности, в записях от 18 декабря 1914 года читаем: "Вчера я узнал, что русская артиллерия нуждается в снарядах; сегодня утром я узнаю, что пехота нуждается в ружьях" [8, 136]. И далее он передает содержание его разговора с генералом Беляевым: "Наши потери в людях были колоссальны. Если бы мы должны были только пополнять наличный состав, мы бы быстро его заместили, там у нас в запасе есть более 900.000 человек. Но нам не хватает ружей, чтобы вооружить и обучить этих людей. /.../ Наши кладовые почти пусты. /.../ Что касается артиллерийских снарядов, наше положение не менее тяжелое. Расход превзошел все наши расчеты./.../ В начале войны мы имели в наших арсеналах 5.200.000 трехдюймовых шрапнелей. Все наши запасы истощены. Армии нуждались бы в 45.000 снарядах в день. А наше ежедневное производство достигает самое большое 13.000; мы рассчитываем,

что оно к 15 февраля достигнет 20.000. До этого дня положение наших армий будет не только трудным, но и опасным" [8, 136-137]. 24.12.1914г., опять же со слов генерала Беляева, Палеолог замечает: "приостановление русских операций вызвано не значительностью германских сил, а недостатком артиллерийских запасов и ружей" [8, 140].

"Генерал Сухомлинов несет тяжелую ответственность. Его роль в деле недостатка снарядов была столь же зловеща, как и таинственна", - писал Морис Палеолог 25 июня 1915г., комментируя факт отстранения генерала Сухомлинова от обязанностей военного министра [8, 186].

20 июля 1915 года на совещании с начальником главного управления генерального штаба генерал Беляев с горечью говорит о том, что "во многих пехотных полках, принимавших участие в последних боях, треть людей ... не имела винтовок". И дальше М.Палеолог приводит выдержку из письма другого русского генерала: "В начале войны, когда у нас были снаряды и амуниция, мы побеждали. Когда уже начал ощущаться недостаток в снарядах и оружии, мы еще сражались блестяще. Теперь, с онемевшей артиллерией и пехотой, наша армия тонет в собственной крови" [8, 190].

На совещании 30 августа 1915 года начальник главного штаба генерал Беляев сообщает: "Потери русской армии громадны. /.../ Со времени первых поражений на Дунайце, русская армия ...потеряла 1500000 человек. Ежедневное производство артиллерийских снарядов равно в настоящее время 35000; вскоре оно достигнет 42000. Русские заводы изготовляют в настоящее время по 67000 винтовок в месяц" [8, 240].

В одной из записей М.Палеолога приводятся заверения великого князя Николая Николаевича о том, что "производство национальных заводов будет усилено" [8, 140].

Крупнейшими казенными заводами по производству пороха в России были Охтенский, Казанский и Шостенский (Глуховского уезда Черниговской губ.) заводы. В 1913 году производство пороха на казенных заводах достигло 225,5 тыс.пудов, причем доля Шостенского порохового завода в общем объеме производства составляла 40%.С началом войны "нагрузки" на заводы значительно увеличились. И если в 1914 г. среднемесячное производство пороха на Шостенском и Казанском пороховых заводах составляло 8 тыс.пудов, то уже в 1916 г. – 17,5 и 24,7 тыс.пудов соответственно. На Охтенском заводе за этот же

период среднемесячное производство пороха увеличилось с 10-11,5 тыс.пудов до 19,4 тыс.пудов [9, 210-212].

По сравнению с 1913 годом общее производство бездымного пороха на трех казенных пороховых заводах к 1915 году увеличилось почти в 2,5 раза и составило 553,7 тыс.пудов, а в 1916 году производство пороха увеличилось уже на 327% и достигло 738,8 тыс.пудов [9, 213; 10].

По выражению Е.Барсукова пороховые заводы работали "на опасном пределе" [9, 210]. Как покажут дальнейшие события, гонка за увеличением объемов производства пороха приведет к трагическим последствиям. Сильный взрыв произошел в апреле 1915 года на Охтенском пороховом заводе. 17 апреля 1915г. о последствиях этого взрыва в письме царю Николаю II писала его дочь Ольга: "Тяжело раненных 82, из них 7 умерло, найдено 97 трупов и не хватает 57 человек. Сгорели совершенно 3 мастерские, ущерб армии, слава Богу, нет, так как все патроны, снаряды /.../ целы в других складах" [11, 97]. Жуткий взрыв во время Первой мировой войны произошел на Шостенском пороховом заводе. Сохранилась фотография местного фотографа И.Карпова о захоронении на местном кладбище погибших от взрыва на Шостенском пороховом заводе [12, 88].

Много интересных фактов, касающихся периода Первой мировой войны, можно встретить в "Заметках Петроградского обывателя", основанных на публикациях того времени и личных заметках автора, который скрывался под псевдонимом "В.П.". В частности, в записях от 26.11.1916г. указывалось:

"26 ноября. День георгиевского праздника. За текущую войну награждены георгиевскими боевыми наградами:

Орденом Св.Георгия 2-й степени - 4 лица, 3-й - 43 , 4-й – 3.504 ,
георгиевским оружием с бриллиантовыми украшениями – 8 [лиц]
и георгиевским оружием без таковых украшений 5.314 лица.

Нижних чинов – георгиевских кавалеров разных степеней состоит
1.366.000 л.

Кроме того, нижних чинов и других званий, пожалованных георгиевскими медалями всех степеней 1.505.000 л." [13, 105-106].

Георгиевским кавалером был и уроженец Кролевецкого уезда Черниговской губернии Герасим Зябловский.

Герасим Федорович Зябловский родился приibl. в 1894 году в с.Белогрибое Кролевецкого уезда. В 1910 г. Герасим окончил Воронежскую

второклассную школу (Глуховского уезда). С первых дней войны Герасим стал в ряды защитников отечества. Герасим Зябловский был храбрым воином, служил в разведке, стал полным Георгиевским кавалером. Воевал Герасим на Восточном фронте, в Галиции.

В семейном архиве семьи Зябловских до сих пор бережно хранятся письма и фотографии Герасима.

Вот одно из писем Герасима Зябловского, адресованное матери:

"1916 января 22 дня.

Здравствуйте, дорогая мама!!!

Здоровье моё, слава Богу. Напишу Вам мама радостную весть. Я 18 января сего года представлен к Георгиевскому кресту 1 степени. Теперь мама я по милости Божей представлен к 8-ми боевым наградам, а именно к 4-м Георгиевским медалям и к 4-м Георгиевским крестам.

Теперь я уже представлен ко всем наградам, которые может заслужить солдат на войне. Теперь начальник команды, командир полка один раз говорили обо мне и решили послать как умного и боевого унтер-офицера в школу для держания экзамена на прапорщика. Этот разговор мне передал один солдат, который находился в связи начальника команды и он слышал этот разговор.

Сейчас мы стоим на позиции, а скоро должны сменяться на отдых, когда сменимся я буду писать рапорт об отправке меня в школу прапорщиков. Бог поможет, то мы тогда увидимся. Больше новостей нет. У нас тепло. Снегу нет. Бывают морозы градуса 3 не больше. Живу слава Богу.

Милая мама! Прошу Вас одно, не беспокойтесь обо мне и не печальтесь. Даст Бог, всё будет хорошо.

До свидания мама.

Сын Ваш Герасим.

Если я не успею до Пасхи поступить в школу, то на Пасху приеду в отпуск.

Герасим Зябловский" [14].

**Герасим Федорович Зябловский – участник Первой мировой войны,
Георгиевский кавалер (фото 1915 года)**

Но планам Герасима Зябловского не суждено было осуществиться. Рядовой 26-го запасного батальона Герасим Фёдорович Зябловский умер 18 июня 1916 года в 19-м земском госпитале г.Киева от гасматурии.

Болью и отчаянием наполнено письмо девушки Герасима – Шуры от 09.11.1916г., адресованное младшему брату Герасима:

"Юра! Сегодня я получила посылку от товарища Герасима. В этой посылке письма ваши, мамины, дяди одного и другого и мои. Кроме письма есть географические карты, записная книжка, в которой почти ничего нет и маленькое Евангелие. А еще есть писанный карандашом портрет. – Этот портрет я постараюсь отдать фотографу, чтобы переснять если можно. Товарищ очень просит, чтобы я прислала ему портрет Герасима. Если фотограф переснимет, то я перешлю копии товарищу.

Если Вы, Юра, хотите, то я перешлю теперь Ваши письма. А то, когда приеду на Рождество, то тогда возьмете. А пока буду ожидать от Вас ответа.

Жутко было мне отбирать свои письма. Когда-то они были у славного героя, а теперь опять возвратились. Боже, как страшно!

Я еще получила письмо от знакомого с Киева, в котором он пишет, что нашел могилку, на которой стоит дубовый крест. На кресте металлическая дощечка с надписью. На кресте номер 1998. Вот где уснул дорогой Герасим!

А пока всего лучшего. Саша.

П/о Черешенки Городище Обол.в.

P.S. Прошу Вас, Юра, не давайте своей маме письмо, потому что ей будет еще хуже. Да я думаю, что Вы и сами знаете" [14].

Младший брат Герасима - Георгий Фёдорович Зябловский (1896-1977) в 1913 г. окончил Кролевецкую 2-классную школу. В начале 1915 г. он переехал в пос.Шостка, где, как и большинство его жителей, начал работать на Шостенском пороховом заводе [14].

Георгий Федорович Зябловский (на фото - сидит второй слева) среди работников Шостенского порохового завода (фото 1915 года)

Участвовал в Первой мировой войне один из сыновей почетного гражданина, жителя пос.Шостка П.П.Герасимова – Полиевкт. Факты его биографии изложены в рукописном документе "Биографические сведения о сыновьях Петра Павловича Герасимова, работавших на заводе № 9. Составлены В.П.Герасимовым по личным воспоминаниям и некоторым документам" [15]:

"Полиевкт Петрович Герасимов (1891 – 1963). Родился 5.02.1891г. в пос.Шостка. В 1910г. окончил Глуховскую гимназию. Полиевкт решил поступить в Киевское пехотное училище, куда он и был зачислен 1 сентября 1913 года. В 1914 году началась первая мировая война и поэтому военные училища начали ускоренную подготовку офицеров. В результате Полиевкт был досрочно произведен в подпоручики – 1 октября 1914 года и по распределению направлен в 22-ой пехотный запасной батальон, находившийся в то время в Глухове, где занял должность полуротного командира. Полиевкт относился к солдатам очень гуманно, не прибегая к грубому обращению, которое в то время было обычным в царской армии по отношению к нижним чинам" [15, 1-2]. Далее сообщается, что "вскоре батальон был отправлен в Галицию на театр военных действий, где Полиевкт получил назначение в штаб 16-ой запасной (маршевой) пехотной бригады и занял должность старшего адъютанта при командире бригады генерал-майоре Суворове. В штабе у Полиевкта установились очень хорошие отношения с писарями и другими нижними чинами, которые относились к нему с большим уважением. После падения царизма штабные писаря включили Полиевкта в состав солдатского комитета, что указывало на полное доверие с их стороны" [15, 2-3]. Однако по состоянию здоровья Полиевкт "был освобожден от работы в штабе и направлен в Шосткинский пороховой завод для дальнейшего прохождения службы. Здесь он получил назначение на должность столоначальника заводоуправления. /.../ Перед отъездом из Штаба бригады Полиевкту преподнесли писаря-солдаты благодарственный адрес с 28 подписями. Из содержания этого адреса явствует, что Полиевкт пользовался большим авторитетом и уважением со стороны своих подчиненных (нижних чинов штаба), заслужив их признательность. Среди офицеров он отличался прогрессивными взглядами и либеральным отношением к солдатам" [15, 4].

Бывший начальник Киевского охранного отделения, начальник императорской дворцовой охраны А.Спиридович в своих воспоминаниях с хронологической точностью описывает события 1914-1917гг.: ход военных сражений, состояние снабжения армии оружием, боеприпасами, оказание медицинской помощи больным и раненым. А.Спиридович сопровождал императора Николая II в его поездках на фронт, посещал вместе с ним госпитали и лазареты, военные училища. Вот некоторые из этих записей:

"Январь 1915г. 27-го, утром, приехали в Киев./.../ При встрече делегациями Купеческого и Еврейского общества было поднесено на раненых по 100.000 рублей, Биржевой комитет поднес 50.000, а Комитет помощи раненым 25.000. /.../ Посетив затем Дворянский лазарет, Государь ... посетил Киевское военное училище, устроенный там лазарет и большой Военный госпиталь. Там Государь послушал доклад о лечении раненых в голову. То были несчастные изуродованные. Многим государь пожаловал награды. Картина была тяжелая" [16, 54-55].

"Утром 28-го приехали в Полтаву. /.../ Государь проехал в лазарет, устроенный на средства казаков и крестьян. Там поднесли 10.000 рублей и, говоривший речь малоросс, упомянул, что народ особенно благодарит за запрещение продавать во время войны водку. В лазарете Государь долго говорил с 15-летним красивым мальчуганом, который делал поход с 176 Переволоченским полком, был в боях, был ранен в левую ногу. Государь дал ему медаль за храбрость. Большинство раненых были ранены на Карпатах и многие разрывными пулями. Австрийцы часто употребляли их. Посетив затем Дворянский госпиталь, Государь проехал в Кадетский корпус, где были собраны все раненные офицеры, находившиеся в Полтаве" [16, 55-56].

Помощь раненым оказывали и члены императорской семьи. В записях от 3.10.1915 г. А.Спиридович отмечает: "В тот же день было опубликовано о пожаловании В.Кн.Ольге Александровне Георгиевской медали "За храбрость". Великая Княгиня много работала, не только руководя своим госпиталем, но и как рядовая сестра милосердия. Ее очень любили и солдаты, и офицеры. 21 и 22 мая Великая Княгиня, состоявшая шефом 12-го гусарского Ахтырского полка, провела на позиции полка в сфере действительного артиллерийского огня противника. Она лично руководила перевязкою раненых гусар и артиллеристов и там же, командуя 2-м кавалерийским корпусом, поднес Ей Георгиевскую медаль 4-ой степени" [16, 160-161].

Часто госпитали были переполнены, в результате чего больные и раненные бойцы не получали своевременной помощи. М.В.Родзянко писал: "После первых боев начали приходить известия с фронта о возмутительной постановке санитарного дела по доставке раненых с фронта. Неразбериха была полная" [5, 17]. В.А.Сухомлинов в письме от 19.01.1915 г. писал Н.Янушкевичу: "Был я на днях в Николаевском военном госпитале и нашел там 3.000 челов. на штатных 1.500 мест и это при 8.000 свободных коек в остальных лазаретах" [7, 168].

В "Заметках Петроградского обывателя" (сентябрь 1915 г.) приводится такой факт: "Один из раненных передавал, что на ст.Орел остановились наши раненые... под открытым небом, без фельдшеров, санитаров и сестер милосердия. Раненые прибыли из Киева. Тут же в зале 1-го класса сидели 40 австрийских офицеров, здоровенных мужчин с повязками Красного Креста, без конвоя, под призором сестер милосердия" [13, 154].

Оказывать реальную помощь раненым воинам стремились представители разных слоев населения, представители интеллигенции, духовенства. В августе 1914 года писатель Александр Куприн открывает в своем доме в Гатчине частный лазарет, который содержит за свой счет. Вторая жена Куприна – Елизавета Морицевна Гейнрих выполняла в лазарете обязанности сиделки. В ноябре 1914 г. домашний лазарет Куприна был официально принят под флаг русского общества Красного Креста [17, 89].

О событиях 1914 года Александр Куприн писал: "В то время в нашем доме помешался маленький лазарет, всего на десять раненых солдат. Он всегда бывал полон, хотя, конечно, состав его менялся. /.../ Все наши заботы о них солдаты принимали с покровительственным добродушием старших братьев. Тон установился серьезный и деловой; во всех отношениях – суровая и тонкая деликатность. Только в минуты прощания, перед возвращением на фронт, в грубой простоте раскрывались на минутку, тепло и светло, человеческие сердца" [17, 30-31]. Память писателя сохранила фамилии некоторых из этих солдат – Николенко, Балан, Дисненко, Тузов, Субуханкулов, Курицын, Буров [17, 31].

В начале войны на территории Черниговской епархии функционировали лазареты: Черниговский, Нежинский, Остерский, Сосницкий, Стародубский. В Новгород-Северском Спасо-Преображенском монастыре был организован госпиталь, который позднее был переведен на хутор Николаевский Новгород-Северского уезда. Средствами на содержание этих лазаретов служили отчисления с жалования служащих духовно-учебных учреждений епархии, училищного совета, церковных школ и добровольных пожертвований [18, 47-48].

В ходе войны российские войска несли значительные потери. В октябре 1915 года проходил смотр частям войск генерала Щербачева. Вот как эти события описывает в личных воспоминаниях бывший наставник наследника цесаревича Алексея Николаевича П.Жильяр:

"По окончании смотра царь пожелал лично отдать себе отчет в потерях, понесенных войсками, и через командиров полков приказал, чтобы все, кто находился в рядах с начала кампании, подняли руку. Приказ был отдан, и только несколько рук поднялось над этой тысячной толпой; были целые роты, в которых никто не шевельнулся" [19, 145-146]. Этот случай произвел глубокое впечатление на окружающих, наглядно показав весь ужас войны.

После битвы под Перемышлем, продолжавшейся более месяца, генерал А.А.Брусилов с горечью замечал: "Эта битва под Перемышлем /.../ была последней, о которой я бы мог сказать, что в ней принимала участие регулярная обученная армия... За три с половиной месяца кадровый состав офицеров и солдат понес значительные потери" [2, 12].

В 1916 году в своих записных книжках Александр Блок пишет, что война – это "огромная фабрика в ходу, и в этом её роковой смысл" [20, 202]. Он с горечью замечает: "...эта бессмысленная война ничем не кончится. Она ... безначальна и бесконечна, без-образна" [20, 206]. И далее поэт пишет: "Каждый лишний день войны уносит культуру" [20, 207].

Неудачи на фронте, антивоенная агитация в широких слоях населения приводили к ослаблению боевого духа армии. Все меньше звучали призывы к "войне до победного конца".

Житель г.Чернигова Дмитрий Краинский в начале 1917 года писал в своем дневнике: "После неудачного наступления нашей армии 18 июля на западном фронте и бегства 11 армии с Тернополя, дисциплина в тыловых войсках совершенно упала. Солдаты, которые бежали с фронта, привносили деморализацию ...и никакие усилия не могли остановить этого потока, что наводнил города и села рассерженными и обнаглевшими солдатами... И к нам в Чернигов прибыл такой 13 полк, который очень долго нагонял страх на обывателя" [21, 105].

...Страна неминуемо двигалась к великим революционным переворотам 1917 года...

Сейчас, через сто лет после начала Первой мировой войны, историками дана оценка событий той страшной войны, проанализированы ошибки и поражения, описан подвиг не одной тысячи воинов – участников войны, сделаны выводы, подведены итоги. Но ценность документов (писем, дневников, воспоминаний), написанных в годы войны или же в первые годы после ее окончания, представляют значительную ценность, так как были написаны "по

горячим следам", и являют собой не только субъективную оценку событий 1914-1918 года, но и выражают настроения разных слоев населения и выражают их взгляды на ход текущих событий.

Ссылки

1. Реєнт О.П. Перша світова війна і Україна. – Енциклопедія історії України: У 10-ти т./ Редкл.: В.А.Смолій (голова) та ін. – Том 8. – К.: Наукова думка, 2011. – 520 с.
2. Реєнт О.П. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії. – К.: Школа, 2004. - 539 с.
3. Герасимчук О. Ставлення чернігівського селянства до аграрної реформи Столипіна. // Сіверянський літопис. - 2011. - № 1. - с.72-85.
4. Герасимчук О. Виступи селянства Чернігівської губернії проти столипінського землевпорядкування в роки першої світової війни (серпень 1914 – червень 1917 р.). // Сіверянський літопис. - 2012.- № 3-4. - с.102-110.
5. Родзянко М.В. За кулисами царской власти. – М.: Панорама, 1991. – 48 с.
6. Родзянко М.В. Государственная Дума и февральская 1917 года революция. – Архив русской революции. Изданный И.В.Гессеном. - В 22-х томах. - М.: Terra, Политиздат, 1991. - Т. 5-6. - 362 с.
7. Переписка В.А.Сухомлинова. – Красный архив. – Исторический журнал под ред. В.В.Адоратского, В.В.Максакова. – Петроград, Москва: Госиздательство, 1922. – Т.2. – с.130-175.
8. Палеолог Морис. Царская Россия во время мировой войны. – М.: Международные отношения, 1991. – 240 с.
9. Барсуков Е. Артиллерия русской армии (1900-1917 гг.): в 4-х томах. - М.: Воениздат, 1949. – Т.2. – 344с.
10. Михайлов В.С. Очерки по истории военной промышленности. – Москва, 1928. (www.opentextnn.ru).
11. Августейшие сестры милосердия. /Сост. Н.К.Зверева. – М.: Вече, 2006. - 464 с.
12. И оживет былое (Шостка к началу XX века. История в фотографиях) – Сумы: Изд-во "МакДен", 2006. – 132 с.
13. В.П. Заметки Петроградского обывателя. – Русская старина, 1917. –Т. 172.
14. Из семейного архива С.Г.Докаловой (Зябловской).
15. Биографические сведения о сыновьях Петра Павловича Герасимова, работавших на заводе № 9. Составлены В.П.Герасимовым по личным воспоминаниям и некоторым документам. - Материалы музея казенного завода "Звезда", № 80.

16. Спиридович А.И. Великая война и февральская революция: 1914-1917 гг. – М.: Харвест, 2004. - 720 с.
17. Куприн А.И. Эмигрантские произведения: Купол святого Исаакия Далматского. Извощик Петр. – М.: Раритет, 1991. – 94 с.
18. Полієнко Г. Добročинність православної церкви Чернігівської єпархії під час Першої світової війни. // Сіверянський літопис.- 2006. - № 3.- с.46-50.
19. Жильяр П. Император Николай II и его семья: (Петергоф, сент.1905 – Екатеринбург, май 1918 г.)/ Предисл.С.Д.Сазонова. – Воспроизводство узд.: Вена: книгоизд-во "Русь", 1921. – М., МП НПО "МАДА", 1991. – 288 с.
20. Блок А. Собрание сочинений в 6-ти томах. – Ленинград: Художественная литература, 1982. – Т.5. – 406 с.
21. Нітченко А. Щоденник Д.В.Крайнського як джерело вивчення революційних подій 1917 р. на Чернігівщині. // Сіверянський літопис. – 2013. - № 4-6. - с.102-109.

УДК 94(47): 930.2

Михайло Тюкалов

АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ "МОСУЛЬСЬКОГО ПИТАННЯ" В ВИМІРІ НАСЛІДКІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В статтє дається оцєнка "мосульського кризиса" (1923-1926 гг.) в исторіографії Великобританії и США. Інтерпретація політики правящих кругів Великобританії и США в боротьбі за нефтяніє источники Месопотамії (Ирака) после Первой мировой войны представляєт несомненную актуальность для понимания сегоднїшней політики на Ближнем Востоке и адекватной оцєнки міжнародної обстановки в світє енергетических войн XXI столетия.

Ключевые слова: "мосульський кризис", Севрський договір, Лозаннський договір, курдський вопрос, "консервативний" и "либеральний" исторіографические підходи.

This article deals with the problem of "Mosul crisis" (1923-1926) in the works of British and American historians. Interpretation of foreign policy the UK and the U.S.A. in Mesopotamia (Iraq) has significance in understanding of modern policy in the Middle East to estimate "oil factor" of international relations after the First World War as the main problem of the XXI centenary.

Key words: "Mosul crisis", Treaty of Sevres, Treaty of Lausanne, Kurdish question, "conservative" and "liberal" historiography approaches.

"Мосульська криза" (1923-1926 pp.) була однією з перших серйозних міжнародних криз, що виникли на Близькому Сході після завершення Першої Світової війни, яка залишила багато нерозв'язаних суперечностей між державами. Головну роль у виникненні кризи відіграла нафта Мосульського вілайету. Європейські країни вже на початку ХХ століття намагалися легалізувати свою розробку і видобуток нафти в цьому регіоні. До моменту закінчення Першої Світової війни контроль над цими нафтовими полями був гарантом військової могутності держави. У цей період часу визначаються основні конкуренти у боротьбі за енергоресурси. Основним претендентом на володіння нафтою Близького Сходу стає Велика Британія. Інтереси останньою натрапляли на протидію з боку США, Франції і Німеччини. Для кращого розуміння процесів, що відбуваються нині в Іраку, Азербайджані і Дагестані, а також невизначеній позиції навколо іранської проблеми, потрібний розгляд історії встановлення іноземного контролю над нафтовими багатствами Близького Сходу після Першої Світової війни.

Володіти Мосульським нафтовим районом прагнули всі країни Антанти і найбільше Велика Британія, чий військово-морський флот на той час уже на 45% працював на нафті. [1] Серйозною перепоною для англійської монополії в цьому районі була політика американських нафтових трестів. Після Першої Світової війни англо-американська боротьба за нафту почала посідати значне місце серед інших міждержавних суперечностей. Це, в свою чергу, було найбільш характерною рисою "мосульського конфлікту".

Специфіка виникнення цієї кризи була тісно пов'язана з тим, що "мосульське питання" було надзвичайно складним в економічному і політичному відношеннях. Мосульський вілайет був однією з найбагатших провінцій Месопотамії. Гарні опади і плодючість долин сприяли розвитку землеробства. У районі Мосула перетинались караванні шляхи з Малої Азії та Вірменії. Особливо важливим пунктом у цьому відношенні було місто Ревандуз. У ньому перетиналися чотири шляхи: перший, що вів на північ до Вану, другий – на захід до Мосула, третій – на південь до Сулейманіє і звідти до Південної Персії й, нарешті, четвертий – до персидського кордону, до Соудж - Булаку, Урмії й Тавризу. Після Першої Світової війни оформилася і арабська складова цього

питання – складний комплекс національних, політичних і економічних інтересів, пов'язаних із королівством Іраку, а також з англійською торгове-стратегічною дорогою. Остання проходила з Індії у східній області Аравії, в Ірак, Іран. Складовою "мосульського питання" була курдська проблема, що зводилась до національного самовизначення цього народу і водночас до використання курдів західними державами проти Туреччини і СРСР. Варто згадати кілька другорядних аспектів "мосульського питання": зростання в той час транзитного сполучення через Месопотамію і доля маленького християнського народу айсор, яким "опікувалась" Велика Британія.

Одна з особливостей міжнародної ситуації того періоду полягала в тому, що політика правлячих кіл Великої Британії й США повністю відповідала потребам нафтових монополій обох країн.

Слід наголосити, що до війни головними суперниками у боротьбі за месопотамську нафту і природні багатства Османської імперії, зокрема Іраку, були англійці й німці. В 1904 році німецький концерн "Анатоліше айзенбан гезельшафт" (Анатолійська залізнична компанія), зайнятий будівництвом Багдадської залізниці, отримав право на розвідку і розроблення нафтових родовищ у двох вілайетах – Ірако-Мосульському й Багдадському. Але, скориставшись тим, що німці ще не почали розроблення нафтових багатств Туреччини, представник англійських нафтових магнатів Уільям Нокс д'Арсі розпочав у 1908 році переговори з турецьким султаном Абдул-Хамідом. [2] Після приходу до влади младотурок переговори щодо видачі концесії на розроблення нафтових ресурсів відновилися, але не з англійцями, а з американцями. За активної підтримки уряду США була підписана відповідна угода, за якою младотурецький уряд запропонував довіреній особі американських монополій, адміралу Колбі М.Честеру, концесію. Однак ця угода не була ратифікована. В 1912 році англієць німецького походження Ернест Кассель, спираючись на англо-голландську компанію "Роял датч-Шелл" і німецький капітал, отримав концесію на турецьку нафту й організував "Теркіш петролеум компані". [3] До початку Першої Світової війни турецький уряд офіційно надав "Теркіш петролеум компані" право оренди нафтових ділянок у районах Мосула, Багдада і Басри. Відповідна угода була підписана 19 березня 1914 року, однак війна завадила його ратифікації. Таким чином, питання мосульської нафти було перенесене у площину безпосередніх домагань і захоплень учасників коаліції проти Німеччини, а саме Англії та Франції. Згідно з таємною угодою Сайкс-

Піко (травень 1916 р.) про розподіл азіатської Туреччини, Мосул повинен був увійти до французької зони впливу. [7] У Сан-Ремо (квітень 1920 р.) Франція поступилася Мосулом Великої Британії в обмін на 25% месопотамської нафти. [4]

Севрський договір 1920 року включив Мосул до складу держави Ірак. Незважаючи на те, що цей договір залишився на папері, безперечно те, що був створений нерозривний зв'язок між нафтою й імперією. Захопленням Мосула британці досягли двох цілей: по-перше, вони отримували нафту і забезпечували собі стратегічні вигоди щодо захисту своєї колоніальної імперії, по-друге, примушували турецьких націоналістів іти на вимушені поступки, тим самим обмежуючи прогресивний характер кемалістської революції. Як показала подальша історія військово-дипломатичної боротьби за Мосульський вілайет, Туреччина марно намагалася повернути собі Мосул. Так, на Лозаннській конференції турецька дипломатія прагнула повернути цей нафтовий район, використовуючи суперечності в таборі противника, однак переговори виявилися безуспішними для турецького уряду. За умовою Лозаннського договору 1923 року, Велика Британія і Туреччина повинні були в дев'ятимісячний строк залагодити суперечку. Однак питання про Мосул було розв'язане через півтора року. Згідно з договором, підписаним між Великою Британією, Туреччиною та Іраком 5 червня 1926 р., Мосул остаточно увійшов до складу Іраку.

В трактуванні та оцінюванні мосульської кризи (1923–1926 рр.) в історіографії Великої Британії й США немає єдиної точки зору. Англійські й американські історики тенденційно виправдовують політику як Великої Британії щодо Туреччини, так і США в боротьбі за мосульську нафту. В історіографії Англії й США з "мосульського питання" можна, на наш погляд, виділити два напрямки: консервативний і ліберальний.

Звернімося до публікацій істориків "офіційного" напрямку. Вони, як правило, торкаються питання про Мосул тільки побіжно, розглядають його з метою виправдання політики правлячих кіл Великої Британії й США у боротьбі за нафтові джерела Месопотамії. При цьому багато з них схильні вважати "мосульське питання" питанням "захисту життєвих прав та інтересів курдів" з боку "цивілізованих" народів. Найбільш повне вираження така інтерпретація дістала в працях А.Тойнбі ("Туреччина"), Елізабет Монро ("Англійська присутність на Близькому Сході"), М.Андерсена ("Східне питання"). [5]

А.Тойнбі, розглядаючи причини "мосульського конфлікту", наголошував, що питання про нафтові поля в провінції Мосул відіграло несуттєву роль.

Метою англійської дипломатії у боротьбі за Мосул було нібито утворення незалежної курдської держави, тому що курди становили основну частину населення Мосульського вілайета. [6]

В праці М.Андерсена виправдовується окупація Мосула Англією після підписання Мудроського перемир'я. У всіх "заворушеннях" в Мосулі автор звинувачує турецьких націоналістів, шовіністична політика яких позбавила курдське населення елементарних прав. Андерсен взагалі не згадує про нафту. Згідно з його концепцією, все "мосульське питання" зводиться до питання про захист курдів від турецького націоналізму. [7]

Такої позиції дотримуються Елізабет Монро і Е.Едмондс. Е. Монро намагається висвітлити позитивні аспекти британської політики, прагнучи продемонструвати свою наукову неупередженість. Уникаючи узагальнень і висновків, вона концентрує увагу виключно на фактичному боці справи. Авторка приділяє багато уваги становищу християнського населення в Мосульському вілайеті й робить висновок про причини "мосульського конфлікту". "Причиною класичного прикордонного конфлікту в Мосулі була не гарантованість автономізації християнському народу – айсорам", – стверджує Е.Монро. [8] Це, на її думку, було наслідком невиконання умов Севрського і Лозаннського договорів з боку Туреччини. Входячи із цього положення, Елізабет Монро пояснює цілі та завдання англійської й американської дипломатії в районі Мосула необхідністю забезпечення Англією і США на Близькому Сході, порядку який держави встановили версальською системою договорів.

Однак це тонке маскування не може приховати того, що Монро намагається спростувати факти, які свідчать про зацікавленість держав у нафтовому районі Месопотамії, як у важливому стратегічному й політичному плацдармі на кордоні з кемалістською Турцією. На її думку, не можна не визнати того, що британська політика відносно Іраку відповідала інтересам останнього і встановлення мандату на Ірак було необхідне не для контролю нафтових полів Месопотамії, а для захисту імперських комунікацій. [9]

Основна спрямованість публікацій цієї групи істориків – відвести від Англії звинувачення в розпалюванні "мосульського конфлікту", тому вони і обходять мовчанням 64-ту статтю Севрського договору, яка вказувала, що з боку союзних держав не буде заперечень проти добровільного приєднання курдів, які живуть у тій частині Курдистану, котра входить до Мосульського вілайета. Саме ця стаття показує, що Англія сподівалася в період "мосульської

кризи" використати курдський рух у межах самої Туреччини і примусити турецький уряд під тиском цього руху за автономію відмовитися від Мосульського вілайета. З цією метою на Лозаннській конференції англійці спонукали айсор і курдів висунути від свого імені проект курдо-айсорської автономної держави. І впродовж кількох років, до остаточного розв'язання "мосульського питання", англійський кабінет робив кілька спроби щодо перетворення Мосульського району на курдський П'ємонт.

Таким чином, історики консервативного спрямування відокремлюють "дипломатичну історію", історію міжнародних відносин від внутрішньої політики держав і свідомо намагаються витравити будь-які сліди нафти з "мосульської проблеми". Це свідчить про їхнє прагнення приховати, що основним чинником у зовнішньополітичному курсі урядів Великої Британії та США було бажання нафтових монополій здобути нові джерела сировини. Зрештою, складається враження (після ознайомлення з публікаціями), що нафтові джерела Месопотамії, зокрема Мосульський вілайет, жодним чином не цікавив уряди Британії, США. Але невідповідність викладеної концепції, пов'язаної, як зазначалося вище, з "курдською проблемою", реальним фактам боротьби за Мосул зумовила суперечності в коментарях деяких істориків щодо джерел конфлікту між Великою Британією і Туреччиною.

Так, англійські історики, зокрема К.Вільямс, Е.Едмондс, М.Евер розглядаючи історію боротьби за Мосул як звичайний прикордонний конфлікт між Іраком і Туреччиною, все ж згадують про нафту, але відкидають думку про те, що вона мала вирішальне значення на всіх етапах дипломатичної боротьби. [10] У статті М. Евер, - про перспективи Мосула також заперечується, що "мосульське питання" є питанням про нафту. "Наші претензії щодо Мосула, - пише автор, - викликані насамперед, небажанням забезпечити для англійських нафтових вигід його проблематичні нафтові колодязі". [11]

В консервативній історіографії не висвітлюється англо-американська боротьба за нафту. Чому? Звісно ж, з метою заперечити або хоча б похитнути положення про наявність у той період глибоких і гострих суперечностей між Америкою і Європою. Так, англійські історики намагаються приховати від читача прагнення Великої Британії схилити якомога більше країн, зокрема й США, далеко не безпристрасних наглядців на Лозаннській конференції, до вирішення "мосульського питання" на свою користь, щоб таким чином отримати можливість продиктувати свої умови союзникам.

За розрахунком лорда Дж. Керзона, США повинні були тією чи іншою мірою захищати їхні з Британією спільні інтереси проти Росії й Туреччини. Навмисне ігнорування "нафтового питання" у стосунках США і Великої Британії з Туреччиною дає можливість історикам розглядати мосульську кризу як звичайну територіальну суперечку між сусідніми державами. Вони не бажають визнавати того факту, що англо-американська боротьба за нафту в районі Близького і Середнього Сходу після Першої Світової війни була однією з головних причин конфлікту у відносинах між Британією і Туреччиною.

Американські історики здебільшого обмежуються розробленням дипломатичної історії, розвиваючи ідеї про те, що у сфері зовнішньої політики на Близькому Сході США ніби керувалися прагненням захитати інтереси Туреччини від загрози безконтрольного використання її природних багатств. Так, Г. Говард у книзі "Розподіл Туреччини" відводить трохи місця політиці "відкритих дверей", намагаючись довести, що вона ґрунтувалася на засадах рівних комерційних можливостей США із європейськими державами. Він стверджує, що США не могли залишити без уваги конфлікт між Британією і Туреччиною, оскільки діяльність американського уряду в період Лозаннської конференції, на відміну від англійського і французького, передбачала мету мирним шляхом, на основі рівних політичних можливостей, допомогти турецькому уряду відновити економічний потенціал Мосульського вілайєта. [12]. Е. Монро, так само як і Г. Говард, називає дії американської дипломатії на Лозаннській конференції "законними і неупередженими". Він пояснює це тим, що місіонерська діяльність і на додачу зацікавленість турецьких націоналістів у допомозі США (заходи, пов'язані з концесією К. Честера)" давала підстави Туреччині поставитися прихильніше до поведінки американських представників у Лозанні.

Фактично, виступивши з виправданням політики США, згадані історики намагались довести, що доктрина "відкритих дверей" враховувала національні інтереси Туреччини у Мосульському вілайєті й сприяла збереженню її незалежності від домагань європейських колоніальних держав. Але американський уряд вже у конвенції в Сан-Ремо побачив не тільки кінцевий розподіл месопотамської нафти, а й усунення американського капіталу від "рівних можливостей" щодо її експлуатації у французьких колоніях. Уряд США почав діяти до початку Лозаннської конференції й тим самим ускладнив хід переговорів між Англією і Туреччиною. 27 жовтня 1922 року американський

держсекретар Юз направив послу США у Франції Герику меморандум, у якому викладалися позиція і цілі США на Лозаннській конференції. Із цього документа випливає, що США прагнули брати активну участь у нафтовій компанії в Мосулі, укласти сепаратний договір із Туреччиною, щоб дотримуватись на Близькому Сході політики "відкритих дверей" і "рівних можливостей". [14]

Неспроможність тверджень істориків консервативного спрямування стає особливо очевидною, якщо співвіднести їх із дослідженнями прихильників ліберального напрямку. Для праць ліберальних істориків з проблем, які є предметом цього дослідження, більш характерна спроба відійти від офіційних догм, притаманних консервативним історикам. Представники цього напрямку (Дж.Гордон, Н.Ніколсон, Дж.Армстронг, Л.Левіс, Ф.Делазі) розглядають "мосульське питання", Історію його виникнення як одну з найбільш заплутаних проблем близькосхідної дипломатії європейських держав і США. На основі великої джерельної бази, приміром, американський історик Дж. Гордон і англійський історик Н.Ніколсон намагаються дати аналіз подій і фактів. [15]

Характеризуючи район Мосула як важливий стратегічний і економічний регіон, вони визнають, що на першому плані у конфлікті стояло питання про нафту. Н. Ніколсон – автор книги про діяльність Дж.Керзона – на основі особистих записів міністра іноземних справ, його офіційного біографа стверджував, що, незважаючи на опозиційні настрої в правлячих колах Англії з приводу післявоєнної політики в Месопотамії, Дж. Керзон за будь-яку ціну намагався зберегти нафту Мосула для Іраку. [16]) Англійський історик Л. Левіс, говорячи в підручнику з історії Туреччини про "мосульське питання", визнавав, що "мосульські нафтові поля були предметом постійних дискусій серед дипломатів – учасників Лозаннської конференції. [17] При цьому автор наводив цікаві документальні матеріали, які свідчать про те, що хоч "мосульське питання" і не стояло офіційно на порядку денному конференції, але рішення щодо нього приймалися і з цікавістю обговорювались.

Найбільш цікавим, на наш погляд, моментом у працях англо-американських істориків є висвітлення "курдської проблеми", котра була пов'язана з вирішенням "мосульського питання".

Англійці використовували для боротьби проти турків у "мосульському питанні" різні групи населення Іраку. Велика Британія мала на меті відволікти курдів від участі в національно-визвольній боротьбі народів Туреччини проти іноземного втручання і їхніми руками послабити цей рух. Тому західні держави

дали Великої Британії згоду на внесення в Севрський договір статті про самовизначення курдів, але, звичайно не в інтересах курдського народу, а для здійснення своїх планів на Близькому Сході. Звісно, англо-американська історіографія заперечує ці факти. Консервативні історики возвеличують так звану "цивілізаторську місію" Британії й США відносно народів Близького Сходу, підтверджуючи заяви, що робилися свого часу членами англійського парламенту і керівниками кабінету С.Болдуїна, які намагалися переконати більшість членів палати общин, що суперечка стосовно північного кордону Іраку зовсім не пов'язана з нафтою, а вся справа в "дотриманні інтересів національних меншин", яких нібито потрібно визволити від турецького деспотизму. Тому М. Андерсен звинувачує у "заворушеннях" в Мосулі турецьких націоналістів і стверджує, що тільки Англія могла "надати повні права курдському населенню Мосула". А. Тойнбі ж прямо заявляє, що "курдська проблема" була частиною програми "цивілізаторської місії" британського уряду на Близькому Сході. [18]

Американський історик Х.Антоніус у своїй праці "Пробудження арабів" простежує історію арабського національного руху з часів турецького завоювання. Захищаючи інтереси свого уряду, він стверджує, що "присутність" Британії і США в Туреччині та Іраку була необхідна для останніх. Виконуючи "цивілізаторську місію" в період "мосульської суперечки" Англія й США ніби зробили внесок у створення вільного! королівства Ірак, Зупиняючись на "курдському питанні", він пояснював необхідність існування мандатної системи в Іраку і прагнення англійців та американців контролювати нафтові джерела Месопотамії не інакше як завданням британської дипломат перетворити Мосульський вілайет на арабську провінцію. Таке ефективне англо-іракське співробітництво, на його думку, одразу розв'язало б "курдське питання". [19]

У розгляді цього питання автор статті виходить із детального аналізу дипломатичних документів англійського й американського урядів, які свідчать про те, що всі роздуми англійських та американських авторів про права національних меншин – типовий приклад намагання затемнити основне питання. Вся справа була в мосульській нафті. Так оцінюють політику держав у "курдському питанні" й деякі історики ліберального спрямування. Так, англійський дослідник Л.Левіс викриває "миротворницьку" діяльність свого уряду, наголошуючи, що жодна із союзницьких держав не збиралася серйозно обговорювати питання про незалежність Курдистану.[20]

Що ж до питання про політику правлячих кіл Туреччини в "мосульському питанні", то варто відзначити, що публікації істориків консервативного напрямку відрізняються крайньою тенденційністю. Особливо яскраво це видно у розгляді цією групою істориків позиції й поведінки турецьких націоналістів на Лозаннській конференції, у спробах дати аналіз угодам 1926 року щодо Мосулу між Туреччиною, Іраком і Англією. Автори більшості досліджень прагнуть довести, що турецька дипломатія і загалом турецька зовнішня політика в період "мосульського конфлікту" була агресивною, насамперед щодо національних меншин. Приміром, А. Тойнбі обвинувачує Туреччину в створенні "курдської проблеми". На думку автора, політика Британії була цілком миролюбною відносно курдського населення. [21] Дослідники ліберального спрямування розглядають політику турецьких правлячих кіл у "мосульському питанні", виходячи з оцінки кемалістської влади. Так, англійський історик Л. Левіс пояснює причини поступок Туреччини в Лозанні прагненням останньої європеїзуватися, не без допомоги Заходу і США. Він був впевнено в тому, що моделлю майбутнього турецького державного устрою є європейська держава. [22]

Критичне осмислення основних концепцій англо-американської історіографії дає можливість адекватно історичному часу післявоєнного періоду 20-х років оцінювати нинішню політику США і Великої Британії на Близькому Сході, метою якої є збереження за будь-яких обставин позиції американських та англійських нафтових монополій.

Використані джерела:

1. Галеви Е. История Англии в эпоху империализма. М. – Л. 1997. с. 360; Саккети А. Борьба за нефть в Передней Азии.// Новый Восток. – 1923. - №4. – С. 264/.
2. Papers Relating to the Foreign Relations of the U.S. Washington, 1927 Vol. 3. pp. 816–827.
3. Papers Relating to the Foreign Relations of the U.S. Washington, 1936 Vol. 2. p. 917.
4. Ibid. P. 920
5. Toynbee A. The conduct of British empire: foreign relations since the peace settlement . London. 1928; Monro E. Britain's moment in the Middle East (1914 - 1956). Baltimore. 1963; Anderson M. The Eastern question 1774 – 1923. London. 1926.

6. Toynbee A. Turkey. London. 1926. p. 280.
7. Anderson M. The Eastern question 1774 – 1923. Op. cit. p.315.
8. Monro E. Britain's moment in the Middle East (1914 - 1956). Op. cit. ;Edmonds E.G. Kurds, Turks and Arabs. London. 1957.
9. Monro E. Op. cit. p. 78.
10. Kenneth Williams. The significance of Mosul. // The 19th century and after. – 1929. – March/ ; Edmonds E.G. Kurds, Turks and Arabs. London. 1957.
11. Ewer M. Getting of Mosul // Labour Monthly. – 1925. – November. – p. 172/
12. Howard H. The partition of Turkey. A diplomatic history 1913 – 1923. New – York. 1966. p. 297.
13. Monro E. Britain's moment in the Middle East (1914 - 1956). Op. cit. p.102
14. Papers Relating to the Foreign Relations of the U.S. Washington, 1923 Vol. 2. pp. 889 - 890.
15. Gordon J. American relations with Turkey (1830 - 1930). An economic interpretation. Philadelphia. 1932; Nicholson N. Curson: the last phase. A study in Past – War diplomacy. London. 1937; Delaisi F. Oil: its influence on politics. London. 1922; Lewis L. Turkey. London. 1965; Armstrong H. Grey wolf. Mustafa Kemal. New – York. 1961.
16. Nicolson N. Curson...Op. cit. P. 332. Gordon J. American relations with Turkey. Op. cit. p. 274.
17. Lewis L. Turkey. Op. cit. pp. 114 – 115.
18. Anderson M. The Eastern question 1774 – 1923. Op. cit. p.362.
19. Toynbee A. Turkey. Op. cit. p. 275.
20. Antonius G. The Arab awakening (the story of the Arab national movement). London. 1928. p. 365.
21. Lewis L. Turkey. Op. cit. p. 115.
22. Toynbee A. Turkey. Op. cit. p. 277.
23. Lewis L. Turkey. Op. cit. p. 114.

Дидактичні аспекти глобального протистояння

УДК 378.147

Наталія Шалашина

ЗМІСТОВНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Розглядається проблема змісту теми "Україна у Першій світовій війні" під час викладання у вищій школі. Відзначаються шляхи оптимізації цього змісту у відповідності до потреб зміни ключової парадигми національного історіописання та викликів сучасного соціогуманітарного знання. Вказується на можливості оновленого змісту викладання даної теми для формування ключових рис особистості студентів.

Ключові слова: Перша світова війна, викладання історії у вищій школі.

Говорячи про цілі викладання історії власної країни у вищій школі, головним чином слід концентрувати увагу на формуванні у молодого людини чіткого усвідомлення місця свого народу та своєї держави у світовому історичному процесі, а також розуміння себе як активного суб'єкта історіотворення. З цього випливає як одне з першочергових завдань навчально-виховного процесу набуття студентом необхідної суми знань і навичок, які б дозволили усвідомлено використовувати досвід минулого. Проте сучасний соціокультурний простір породжує нові виклики, які стоять зараз перед гуманітарним знанням, визначаючи нові вимоги до змісту і способу подачі матеріалу, який вивчається студентами. І перш за все це стосується тих подій, які визначали життя цілих поколінь і сучасників, і нащадків. Однією з таких подій, безумовно, є Перша світова війна, що й визначає актуальність обраної теми. Ставлячи за мету даної статті визначити, які складові сучасного усталеного змісту викладання теми "Україна у Першій світовій війні" потребують трохи іншого підходу або, можливо, іншої подачі, вірогідно в результаті отримати певні методичні поради, корисні і для викладача вищої школи, і для студента. Події Першої

світової війни мають багату історіографію, ґрунтовно досліджену в спеціальних працях [1, 2]. Так само не бракує праць, у яких висвітлювались би проблеми нових підходів до викладання історії [3, 4], проте застосування цих нових підходів до викладання даної конкретної тематики наразі недостатньо.

Найголовніше, що слід усвідомити – історія України як комплекс соціогуманітарного знання не є цариною лише наукової праці. Вона повинна виступати як один із дієвих засобів організації державного життя і суспільної практики, бути актуальним інструментом для самопізнання особистості й суспільства. Відповідно постають дві актуальні задачі, вирішувати які можна лише в комплексі. Перше завдання – це створення узагальнюючої версії національної історії, яка була б інтелектуально сумісною з поширеними у світовій науці тенденціями історіописання [3, 4]. Мається на увазі певний відхід від народницької парадигми ХІХ – початку ХХ ст., яка згодом була успішно модернізована й використана радянською історіографією [5]. Центральним суб'єктом історії у цій парадигмі виступав для М. Грушевського та його сучасників етнос в його безперервній тягlostі, у версії радянських істориків він був трансформований у прогресивний робітничий клас в його послідовній боротьбі за світле комуністичне майбутнє, а зараз окреслюється як українська нація в її невпинному становленні й боротьбі за власну державність.

Проте сучасний глобалізований світ ставить вимогу антропологізації знання, наближення його до людини, особистості. Одна із найяскравіших постатей в сучасній українській історичній науці Н. Яковенко, розпочинаючи свій "Вступ до історії", ставить запитання: "Історія – це "Про що" чи "Про кого?"" [6]. Отже, історія має йти до людини, висвітлювати її особистісні проблеми й здобутки, розуміючи народ, націю, державу насамперед як суспільство, що складається із конкретних людей.

Друге завдання, що стоїть перед сучасним процесом викладання історії, є необхідність врівноваження в змісті викладання проблем суто національних із проблемами глобальними, "вписування" власної історії в загальнолюдський контекст. Жодна країна, жодний народ не існує в ізоляції, всі ми є частиною величезної складної системи, і написання історії лише однієї з складових цієї системи без врахування інших повністю позбавлене сенсу. Смісл цього зміщення акцентів – навчити студента адекватному спілкуванню, вмінню бачити й цінувати іншість співрозмовника. Актуальність даної зміни парадигми визначається граничною потребою для сучасного світу подолати конфронта-

ційні процеси, забезпечити простір для соціокультурного діалогу. В то же час проблеми глобалізації актуалізують потребу самозбереження національних культур, що вимагає толерантності у міжкультурному діалозі, цінування відмінностей та акцентуації на аспектах взаємозбагачення через спілкування.

В якості методологічних підходів, які дають можливість якщо не вирішити, то хоча б підійти до вирішення цих завдань, сучасна світова історична наука пропонує досить багато варіантів, серед яких все більшої популярності набувають "історія повсякденності" та "історія малих груп", а також гендерна історія як "олюднена" історична наука, що висвітлює приватні мотиви та наслідки вчинків, в якій діють "маленькі люди", а не лише великі герої. Історія власного народу, країни як історія невеликих соціальних груп, регіонів, що мають власну специфіку, окремих родин, населених пунктів тощо формує у людини відчуття власної залученості до світових глобальних процесів, а отже, сприяє формуванню як національної, так і особистої гідності [7]. Вплести повсякдення у вивчення історії – одне з першочергових завдань, тільки в такий спосіб можна показати, що найвищою цінністю є людина, з її болями і переживаннями, з її здобутками і втратами, і жодна надія не вартує навіть одного людського життя [3].

Другим одним перспективним методологічним підходом до змістовного наповнення курсу історії у вищій школі є відмова від концепту національної історії як центру викладання, натомість залучення студентської молоді до свідомої інтелектуальної роботи із узгодження національних історій між собою. При цьому акцент переноситься з моментів взаємної боротьби та протистояння на теми співробітництва і культурного взаємозбагачення [8]. Вирішенню цього завдання сприяє сполучення вписування історії своєї держави й свого народу в макроісторичні процеси із висвітленням історії окремих регіонів, національних та соціальних груп, тобто своєрідною мікроісторією. Сполучення вказаних методологічних підходів обговорюється зараз вітчизняними та зарубіжними істориками як один з варіантів побудови в повному розумінні "спільної історії", у якій не буде місця для ненависті та конфронтації, натомість з'явиться можливість для самореалізації індивіда як громадянина й представника певної національної культури, а також як самоцінної особистості. Не варто говорити, що для студентської молоді лише подібне бачення свого майбутнього може бути визнане за перспективне.

У світлі вищесказаного історія Першої світової війни для української вищої школи виступає однією з ключових тем, під час викладання яких слід забезпечити вказану зміну парадигми. Цей період в історії України не був першим або єдиним, коли українці виявились втягнутими у взаємне протистояння, причому не з власної волі. Проте саме під час подій цієї війни українське суспільство вперше усвідомило руйнівну силу глобальної історії та необхідність їй протистояти в якості свідомого суб'єкта історії. Відповідно в процесі вивчення даного періоду необхідно забезпечити обов'язкову наявність в змісті викладання певних відомостей та акцентування уваги на певних аспектах подій.

Звичайно, перш за все необхідним є з'ясування місця України в планах воюючих сторін напередодні Першої світової війни. Ця проблематика традиційно висвітлюється у вузівському курсі досить докладно, однак перш за все з точки зору геополітики. У той же час не менш важливим є розуміння студентами перспектив для України не лише як території, джерела природних ресурсів, ринку збуту тощо, а як різноманітних людських спільнот, приречених в разі реалізації планів воюючих сторін на певні зміни їхнього життя. При цьому варто акцентувати на ціннісних прагненнях та світоглядних уявленнях людей, що часто залишається поза увагою. Однак саме буттєві потреби є найвагомішими рушійними мотивами, адже певні матеріальні злигодні людина здатна якийсь час перетерпіти, натомість неможливість реалізувати у своєму житті власні світоглядні уявлення може знищити для особистості сенс буття як такий. Так, наприклад, для вірян греко-католицької церкви перетворення на громадян Російської імперії означало втрату власної релігійної ідентичності, так само для приреченої до європейської системи цінностей інтелектуальної української спільноти Галичини. Натомість для українства Російської імперії європейська система цінностей на той час не для всіх була зрозумілою, і для них перемога Троїстого союзу так само могла бути дуже травматичною в духовному сенсі. Подібних прикладів достатньо, і студентам варто показати війну саме з цієї точки зору, оскільки йдеться не про абстрактні маси населення або територію, а про живих людей з власними мріями та стражданнями.

У той же час "українське питання" перед Першою світовою війною дійсно для більшості європейських урядів зводилось саме до заволодіння територіями й ресурсами. Причиною цього був, як відомо, колоніальний статус українських земель у складі як Австро-Угорської, так і Російської імперій. Це

положення активно включається зараз до змісту курсів історії України як у середній, так і у вищій школі. Про варто хоча б частково, в межах відведеного часу, пояснити студентам, у чому суть колоніального статусу і який відбиток він накладає на соціальний, політичний та культурний розвиток колоніальних народів. Дослідження колоніалізму як явища, започатковані в середні ХХ ст., на сьогодні мають досить багату літературу, проте розуміння постколоніальних аспектів в українській ментальності наразі лише формується. А вони є дуже суттєвими і потенційно небезпечними для державотворчих процесів, оскільки основною рисою постколоніальної масової свідомості є глибинна закоріненість в чужу по суті культуру держави-колонізатора і, як її зворотній бік, пошану до насильства [9, с. 36-37]. Для України ж це ускладнювалось ще й тим, що держав-колонізаторів була не одна, а дві, і відповідно нав'язані культури різнились. З цього випливає багато сьогоднішніх проблем, проте справжній екзистенційний вибір українським народом було зроблено саме тоді, і в цьому він вийшов із війни переможцем: незважаючи на ставлення до нього як до об'єкта завоювань, цей народ зміг заявити про себе як про свідомий суб'єкт політичного процесу, а отже, почав внутрішнім зусиллям долати своє колоніальне минуле й формуватись як нація.

Вводячи в зміст теми "Перша світова війна в українській історії" вказані аспекти, варто провести паралелі з іншими народами, що не мали власної державності у складі імперій і в цей час активізували своє політичне життя, вибудовували своє майбутнє по завершенні війни, здійснювали для себе цивілізаційний вибір – інакше у студентів складається враження, що вказані процеси були для України унікальними і ніяк не пов'язані з загальносвітовими проблемами. Натомість органічне вписування боротьби українців за свою державність в широкий європейський процес того ж спрямування із окресленням основним цивілізаційних моделей, що їх обирали ті чи інші нації дасть можливість усвідомити себе частиною світової історії і побачити свою державу на широкій міжнародній площині.

Ще одним обов'язковим змістовним компонентом викладання історії першої світової війни є висвітлення ставлення українського суспільства, політичних партій, громадських організацій тощо до війни. В усіх без винятку сучасних підручниках з історії України для вищої школи цей матеріал представлений, і найчастіше досить докладно. Це, безумовно, є правильним, проте, можливо, варто було б зупинитись і на відношенні українського суспільства до тих подій,

які передували війні – економічних проблем, зростання міжнародної напруги, погіршення рівня життя, посилення утисків на українське політичне й культурне життя тощо. Можливо, варто більш наполегливо представити українців як учасників обговорення "українського питання" напередодні війни, підкреслити суб'єктний статус української інтелектуальної еліти в цих дебатах, акцентувати на тому, що передвоєнне напруження виступило каталізатором формування модерних українських політичних ідеологій, і в тому числі підкреслити, що українські інтелектуали були одними з найактивніших у обговоренні шляхів уникнення війни, тобто найбільш прогресивному на той час напрямку політичної думки, якому, на жаль, не судилося реалізуватись. Також варто включити до змісту вивчення історії Першої світової війни Брест-Литовського та інших мирних договорів, у підписанні яких Україна вперше виступала в якості суб'єкта міжнародної політики із широким включенням цього матеріалу в загальноєвропейський контекст. Сучасний варіант періодизації курсу історії України у вищій школі передбачає розгляд цього матеріалу в контексті української національної революції 1917-1920 рр., що є виправданим, проте велич події народження Української незалежної держави дещо затьмарює той факт, що незважаючи на поразку національно-визвольних змагань, в соціокультурному сенсі український народ можна вважати переможцем у цій війні, оскільки він здолав власний колоніальний статус та вийшов на суб'єктний рівень міжнародних відносин. Так само під час висвітлення Першої світової війни як трагедії народу, який змушений був до братовбивства через відсутність власної державності варто доповнити акцентуванням на свідомі зусилля українців по обидва боки фронту на подолання цього, поданням перетворення нації із об'єкта на суб'єкт історії як перемоги у війні.

Безумовно важливою складовою, без якої вивчення теми "Україна у Першій світовій війні" не буде повноцінним і завершеним, є висвітлення діяльності Головної Української ради, Союзу визволення України та Легіону Українських січових стрільців. В сьогоднішньому змісті викладання ця проблематика посідає достойне місце, проте варто активніше підкреслювати роль ГУР, СБУ та УСС саме як суб'єктів війни, певною мірою навіть воюючих сторін. З огляду на це більшої уваги заслуговують персоналії їхніх учасників, ідеї, з яких вони виходили у своїй діяльності, взаємозв'язок з іншими українськими політичними та громадськими організаціями, внесок у світову політику. Говорячи про УСС, варто закріпити у студентів розуміння, що це було не лише збройне форму-

вання з певними завданнями, а й певних вибір покоління тогочасної молоді. Варто представити, використовуючи документи, листи, фотографії, біографічні дані тощо, що це були на особистісному рівні найактивніші представники молоді, з характерними для молоді інтересами, цінностями, прагненнями. Відповідно для населення Західної України це були найулюбленіші сини, з яких розпочалося формування образу національного героя, захисника державності не якоїсь далекої доби, а модерного часу, що втілювалось у національній міфології, творах мистецтва й літератури, масовій культурі тощо.

Проте концентрація уваги тільки на образах січових стрільців як носіїв національної ідеї не є виправданим з точки зору виховних завдань курсу історії України у вищій школі, оскільки певною мірою підпитує стереотип про різку відмінність між українцями Заходу й Сходу України. Уникнути цього й водночас сформуванню у молоді відчуття Першої світової війни як такої, що стосувалась всіх українців, дасть включення в зміст викладання більш широких відомостей про українців у складі російської армії – не просто загальна чисельність учасників боїв, кількість загиблих та поранених, а й інформація про героїчні вчинки з акцентом на порятунку життя іншого, самопожертви в ім'я товаришів або мирного населення, а не знищенні найбільшої кількості ворогів. Також новим у змісті викладання історії цієї війни, але необхідним з точки зору сучасної загальнолюдської системи цінностей буде підкреслення ролі тих українців та представників інших національностей, хто на полях страшних битв рятував життя – лікарів, культурно-просвітніх діячів, благодійників, сестер милосердя тощо. В сучасній історії війни слід уникати героїзації власне битви, натомість переносити акцент глорифікації із знищення життя на його порятунок, інакше небезпека повторення війни залишається реальною.

Так само важливим є висвітлення світоглядних причин формування того чи іншого ставлення різних політичних та громадських організацій, що представляли українське суспільство, до війни, у тому числі й суб'єктивних причин. Будь-яка війна стає для людини певним внутрішнім маркером, який визначає вибір між добром і злом, і цей вибір завжди суб'єктивний. Схвалюючи чи засуджуючи війну, особистість гранично загострює свої буттєві настанови, виопуклює розуміння власної екзистенції, і саме цю трагічність вибору варто показати молодим людям, щоб вберегти від можливих помилок у майбутньому. Допомогти в цьому може більш широке висвітлення, поряд із тими політичними партіями, які визначали українське політичне життя, також і точок зору

невеликих, але впливових у своїх регіонах громадських організацій, у тому числі культурно-просвітницьких організацій, жіночих товариств, і у тому числі представників інших національностей – наприклад, євреїв, вірмен, греків, молдаван тощо, а також представників української діаспори, вже достатньо сформованої на той час. Не менш важливим для усвідомлення студентами екзистенційної сутності власного ставлення до війни буде висвітлення поглядів культових особистостей, відомих діячів культури, церкви, при цьому акцентувати варто саме питання власної відповідальності за цей вибір, розуміння його впливу на власну подальшу долю як особистості. Безумовно, прикладом такого відповідального ставлення до питання війни є митрополит Андрій Шептицький, тому його роль у війні заслуговує серйозної уваги.

Знов-таки, вже хрестоматійним стало включення в зміст вивчення історії Першої світової війни негативного ставлення з боку офіційних урядів Росії та Австрії до українського питання напередодні та під час війни, а також нищення українського політичного й культурного життя обома урядами в ході війни. Проте для Австро-Угорщини, принаймні на початковому етапі війни, це не є зовсім правильним, але навіть за умови відповідності фактам така точка зору має конфронтаційний потенціал. Тому, мабуть, варто підкреслити виступи тих діячів політики й культури Російської та Австро-Угорської імперій, а також закордонних європейських та американських інтелектуалів, які виступали на захист української культури та прагнення українського народу до власної державності. Хоча їх і не було багато і їх точка зору мало впливала на формування громадської думки в їхніх країнах, проте для студентів надзвичайно важливими будуть приклади вірності власним ідеалам, навіть врозріз із загальною точкою зору, як способу залишитись собою і зберегти самоповагу в тяжких умовах.

Одним з перспективних методологічних підходів до історіописання, як уже йшлося, є історія повсякдення. Говорячи про війну, варто зупинитись на висвітленні трагічних змін, принесених війною в життя різних верств населення на побутовому рівні, ставлення простої людини до війни, використовуючи документи, листи тощо, обов'язково варто показати специфіку окремих регіонів, роль "малої батьківщини", місцевих мешканців у війні, по можливості – залучення родинних матеріалів. Це дасть можливість "олюднити" відомості, прив'язати їх до конкретної, з дитинства знайомої території, сформувати відчуття причетності до подій, наситити їх емоційним фоном, а через це – закріпити в пам'яті. Адже не секрет, що в історичній пам'яті сучасної україн-

ської нації події Першої світової війни практично затерлися, поступившись місцем значно ближчій хронологічно і значно активніше використовуваний у пропагандистських цілях Другій світовій. Однак сформований за радянських часів дискурс Великої Вітчизняної живий і сьогодні і несе в собі страшний конфронтаційний потенціал як для українських громадян в їхній єдності, так і для стосунків між Україною та іншими державами. Подолання цієї конфронтації, як уже багато разів говорилося і в науковому, і в культурно-освітньому просторі, лежить в площині заміни парадигми війни як героїчного подвигу народу-переможця парадигмою війни як трагедії не лише людства, а й взагалі усього живого. І з цієї точки зору і Перша, і Друга світові війни є рівноцінними, адже трагічність війни неможливо виміряти кількістю жертв – трагедія війни завжди глибоко особистісна, пережита на індивідуальному рівні, і втрата кожного людського життя є непоправною трагедією.

Саме з цією метою пропонується викладена вище точка зору на змістовне наповнення викладу теми "Перша світова війна в історії України" у вищій школі. Не претендуючи на вичерпність, зазначимо можливу перспективність даного підходу як з огляду на засвоєння фактичного матеріалу, адже емоційність сприйняття, забезпечена екзистенційно-особистісним підходом, безумовно сприяє глибшому закріпленню знань, так і перш за все з огляду на формування світогляду молодшої людини, неприйняття війни як методу вирішення конфлікту в принципі, розуміння війни як трагедії. В той же час в даному контексті тема матиме значний позитивний потенціал, оскільки формуватиметься розуміння, що незважаючи на всі злигодні й втрати, український народ вийшов з війни в буттєвому сенсі переможцем.

Використані джерела:

1. Кривошина Б.М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія. – Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2004. – 20 с.
2. Головченко В., Солдатенко В. Українське питання в роки Першої світової війни. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 448 с.
3. Гошко Т. Нові/старі проблеми викладання історії України у вищій школі
Даний текст був написаний для доповіді на П'ятому міжвузівському науково-методичному семінарі "Актуальні проблеми викладання історії України та історії української культури у вищій школі", що відбувся 14 грудня 2012 р. у

Києві на базі Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут".

4. Яковенко Н. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України // <http://www.novadoba.org.ua>

5. Касьянов Г. Ще не вмерла українська історіографія // Критика. – Рік VI, Ч. 4 (54). – Квітень, 2002. – С. 21.

6. Яковенко Н. Вступ до історії. – К.:Критика, 2007. -368 с.

7. Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) // <http://www.novadoba.org.ua>

8. Касьянов Г., Толочко О. Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України // УІЖ – 2012. – № 6.

9. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – К.: Факт, 2007. – 640 с.

Олександр Желіба

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В ПРОГРАМАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ

Дослідження містить аналіз складових змісту історії Першої світової війни в програмах різних рівнів шкільних курсів історії та програмах історії України та всесвітньої історії для ЗНО. Ключові поняття: "навчальна програма", "Перша світова війна", "зміст", "компетентності".

Навчальна програма лежить в основі практичної діяльності учителя і учнів, саме на основі неї формуються уявлення про історичні події, явища процеси. Аналіз висвітлення Першої світової війни на сторінках шкільних програм дозволить визначити наявні дидактичні можливості теми, намітити шляхи вдосконалення програм.

Дослідження висвітлення Першої світової війни в шкільному курсі історії України та світової історії нами виявлено не було. Більшість істориків та методистів більше цікавиться більш свіжим та болючим питанням Другої світової війни, щодо якої проводилися круглі столи, виголошувалися доповіді, друкувалися статті та повідомлення. Певну увагу дослідників мали також

питання українського визвольного руху. На жаль, подібної уваги Перша світова війна не зазнала.

Зважаючи на це, метою даного дослідження є аналіз складових змісту історії Першої світової війни в програмах шкільного курсу історії.

Для відповіді на поставлену мету, необхідно визначити обсяг і структуру теми, ключові поняття, дати, персоналії, логіку побудови.

I. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Узагальнюючий зміст питання "Перша світової" курсу "Всесвітня історія" можна втілити за допомогою таблиці:

Рівні	Обсяг	Зміст (авторське спрощення)	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Стандарту / Академічний	5 год.	<ul style="list-style-type: none"> • Передумови, причини, привід та початок Першої світової війни. • Стратегічні плани противників • Основні театри військових дій та військові кампанії • Завершення та підсумки війни • Переосмислення системи загально-людських цінностей 	<ul style="list-style-type: none"> • Називає країни-учасниці військово-політичних блоків – Троїстого блоку та Антанти • Характеризує міжнародні кризи та конфлікти на початку ХХ ст. • Пояснює сутність процесу гонки озброєнь, посилення милітаризму, зміну статусу жінки в суспільстві в період війни, причини вступу у війну США, виходу Росії з війни • Визначає стратегічні плани противників. • Показує на карті основні театри військових дій та основні битви 1914 – 1918 рр. • Дає характеристику визначним військовим діячам того періоду (П. фон Гінденбургу, Ф. Фошу, О. Брусилову) • Узагальнює основні політичні, економічні та світоглядні наслідки Першої світової війни • Тлумачить, співвідносить та застосовує поняття і терміни: "гонка озброєнь", "милітаризм", "анексія", "репарація", "контрибуція"
Профільний	8 год.	<ul style="list-style-type: none"> • Передумови, причини, привід та початок Першої світової війни • Стратегічні плани противників • Основні театри 	<p>Учень (учениця):</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає країни-учасниці військово-політичних блоків – Троїстого блоку та Антанти • порівнює процес утворення цих блоків. • характеризує міжнародні кризи та конфлікти на початку ХХ ст. , позицію правлячих кіл провідних країн світу • пояснює сутність процесу гонки озброєнь,

		<p>військових дій та військові кампанії</p> <ul style="list-style-type: none"> • Технічні вдосконалення в роки війни • Завершення та підсумки війни • Переосмислення системи загальнолюдських цінностей 	<p>посилення мілітаризму, шовіністичної пропаганди, причини та привід Першої світової війни, зміну статусу жінки в суспільстві в період війни, причини вступу у війну США, виходу Росії з війни</p> <ul style="list-style-type: none"> • описує основні події початку Першої світової війни • визначає стратегічні плани противників. • показує на карті та співставляє основні театри військових дій, військові кампанії та основні битви 1914 – 1918 рр. • робить критичний аналіз підсумків війни • дає характеристику визначним військовим діячам того періоду (П. фон Гінденбургу, Ф. Фошу, О. Брусилову) та дає оцінку їх діяльності • На основі різних джерел інформації аналізує та узагальнює основні політичні, економічні та світоглядні наслідки Першої світової війни • висловлює судження щодо можливості використання війни як засобу вирішення міжнародних конфліктів
Програма ЗНО (2014)	-	<ul style="list-style-type: none"> • Початок Першої світової війни. • Військові кампанії та основні битви 1914 - 1918 рр. • Завершення війни та її результати. 	<ul style="list-style-type: none"> • Знати дати (1 серпня 1914 р. - початок Першої світової війни; вересень 1914 р. - битва на Марні; 1916 р. - Верденська битва, битва на Соммі; 11 листопада 1918 р. - підписання Комп'єнського перемир'я). • Знати персоналії (П. фон Гінденбург, О. Брусилов, Ф. Фош). • Знати поняття і терміни ("мілітаризація", "репарації", "шовінізм"). • Знати причини та привід Першої світової війни; наслідки Першої світової війни для країн-учасниць.

1.1. Зміст. Логіка побудови історії Першої світової війни всіх рівнів схожі, за винятком додаткового компоненту профільного рівня у вигляді розгляду технічних вдосконалень в роки війни. В цілому, структура історичного явища

видається логічною та досконалою. Тема Першої світової війни програми ЗНО більш лаконічна за змістом шкільних програм, проте не виходить за їх межі.

1.2. Компетентності.

Дві навчальні програми для трьох рівнів мають єдину концепцію побудови державних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів. При цьому програма академічного рівня є дещо ширшою порівняно з програмою для стандарту-академічного рівня. Як дивина, виглядає відсутність переліку понять для засвоєння у програмі профільного рівня на противагу наявним поняттям іншої програми. Проте, всі програми не містять жодної дати для запам'ятовування. Крім того, програми мають дуже розмиті рамки. Скажімо, учителю складно визначити, що маєтись на увазі під такими фразами: "міжнародні кризи та конфлікти на початку ХХ ст.", "основні події початку Першої світової війни".

Перелік вмінь, який пропонують автори програм теж не вкладається до певної системи. Програми містять такі вимоги до учнів як, "називати", "порівнювати", "характеризувати", "пояснювати", "описувати", "визначати", "показувати на карті", "аналізувати", "узагальнювати", "висловлювати судження", "оцінювати". При чому в поняттях наявні синонімічні ряди понять "аналізувати – характеризувати – описувати".

Компетентності програми ЗНО більш лаконічні та конкретні порівняно з шкільними програмами. Сильними її сторонами є чіткий перелік дат, персоналій, понять і термінів для запам'ятовування. Проте, при цьому очевидні неспівпадіння програм у наявних поняттях.

Отже, при різному обсягу годин, які виділяються на тему в рамках програм різних рівнів дані шкільні програми мають схоже змістове наповнення і державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Порівняно зі шкільними програмами, програма ЗНО є більш лаконічна та точна.

Вдосконалення теми у програмах зі всесвітньої історії потрібно проводити у таких напрямках:

- чітко зазначити перелік дат для запам'ятовування;
- чітко зазначити перелік персоналій для запам'ятовування (при цьому варто подискутувати про важливість вивчення таких персоналій як П. фон Гінденбург, О. Брусилов, Ф. Фош);
- чітко зазначити перелік понять і термінів для запам'ятовування;
- чітко зазначити перелік об'єктів історичної карти для запам'ятовування.

При цьому, профільний рівень має містити більшу кількість номенклатурних одиниць для запам'ятовування.

II. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Узагальнюючий зміст питання "Україна в Першій світовій" можна втілити за допомогою таблиці:

Рівні	Обсяг	Зміст (авторське спрощення)	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Стандарту	3 год.	<ul style="list-style-type: none"> Україна в планах країн Антанти і центральних держав. Ставлення населення і політиків до війни. Воєнні дії на території України у 1914 р. Воєнні дії на території України в 1915-1917 рр. Посилення кризи. Життя на фронті й у тилу. 	<ul style="list-style-type: none"> спираючись на карту та інші джерела інформації, характеризує геополітичні плани країн Антанти і центральних держав щодо України, показує на карті території, де відбувались воєнні події Першої світової війни; доводить взаємозв'язок Першої світової війни і революції 1917 р.; описує повсякденне життя та визначає зміни, пов'язані з війною; готує доповіді, повідомлення і реферати про основні події Першої світової війни
Академічний	3 год.	<ul style="list-style-type: none"> Україна в планах країн Антанти і центральних держав. Ставлення населення і політиків до війни. Воєнні дії на території України у 1914 р. Антиукраїнська русифікаторська політика. Воєнні дії на території України в 1915-1917 рр. Посилення кризи. Життя на фронті й у тилу. 	<p>I. Володіючи предметними умінями, учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> називає основні події Першої світової війни на українських землях; складає синхроністичну таблицю "Воєнні події Першої світової війни"; показує на карті території українських земель, де відбувались воєнні події Першої світової війни; правильно застосовує та пояснює на прикладах поняття та терміни: "Перша світова війна", "русифікація". <p>На основі різних джерел інформації:</p> <ul style="list-style-type: none"> описує воєнні дії на фронтах Першої світової війни в українських землях, повсякденне життя людей в умовах війни; характеризує ставлення політичних сил до Першої світової війни, політичні партії в під російській Україні, геополітичні плани

			<p>країн Антанти і центральних держав щодо України, антиукраїнську русифікаторську політику та боротьбу за самостійність України в західноукраїнських землях;</p> <ul style="list-style-type: none"> • складає порівняльну таблицю "Ставлення політичних сил до Першої світової війни"; • порівнює різні точки зору щодо впливу Першої світової війни на Україну та висловлює власну позицію з цих питань. <p>II. Набуваючи предметних компетентностей, учень/учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> • застосовує періодизацію вітчизняної та всесвітньої історії як інструмент для розуміння особливостей впливу Першої світової війни на українські землі; • використовує карту як джерело інформації для з'ясування: геополітичних планів країн Антанти і Троїстого союзу щодо України, основних подій Першої світової війни на українських землях. <p>На основі критичного аналізу та інтерпретації альтернативних джерел інформації:</p> <ul style="list-style-type: none"> • виділяє та пояснює характерні ознаки політики царату на західноукраїнських землях, зрушень у повсякденному житті населення, пов'язаних з війною; • обґрунтовує зв'язок між причинами, сутністю, значенням та наслідками Першої світової війни та життям населення; • спираючись на загальнолюдські та національні цінності, оцінює ідеї і гасла різних політичних сил щодо майбутнього України, трагізм війни й знецінення людського життя; • аналізує, узагальнює факти, порівнює та критично оцінює різні точки зору щодо ставлення різних політичних сил до Першої світової війни; наслідки воєнних
--	--	--	--

			<p>дій на українських на тлі загального ходу війни, обґрунтовує власну позицію з цих питань, викладає її у формі усної відповіді та історичного есе;</p> <ul style="list-style-type: none"> • характеризує, порівнює, узагальнює та критично оцінює процеси і явища суспільного життя, пов'язані з впливом Першої світової війни в Україні у контексті аналогічних загальноєвропейських і світових подій.
Профільний	13 год.	<ul style="list-style-type: none"> • Початок Першої світової війни • Війна і становище українців в Австро-Угорщині • Становище українців в Російській імперії • Военні дії в 1914 р. • Военна кампанія 1915-1916 рр. • Провал червнево-липневого наступу 1917 р. 	<ul style="list-style-type: none"> • називає причини економічної й політичної кризи в Російській і Австро-Угорській імперіях • характеризує світову війну як глобальне історичне явище, діяльність ЗУР і СВУ, военну кампанію 1915-1916 рр.; • визначає місце України в планах воюючих сторін та висловлює власні судження з цього питання, визначає особливості національного руху під час Першої світової війни; • описує стан, місце і роль українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій в період Першої світової війни, описує користуючись картою, події 1914 р.; • усвідомлює основні причини зростання української національної свідомості на початку Першої світової війни; • порівнює місце і роль у суспільстві українських політиків Західної і Наддніпрянської України; • аналізує різні точки зору на питання ставлення до війни українських політиків обох імперій, дає власну оцінку їх діяльності, аналізує причини і наслідки створення Галицько-Буковинського генерал-губернаторства, аналізує карту як джерело знань про перебіг воєнних подій на території України в 1914-1917 рр.;

			<ul style="list-style-type: none"> • розрізняє і співвідносить основні та другорядні події економічного, політичного та соціально-культурного життя України періоду Першої світової війни; • оперує набутими знаннями з теми під час діалогу, шкільної дискусії; • виявляє толерантність до висловлювань інших думок і оцінок подій Першої світової війни.
Програма ЗНО (2014)	-	<ul style="list-style-type: none"> • Позиції українських політичних сил Наддніпрянської України та західноукраїнських земель щодо війни. • Перебіг воєнних дій на території України. • Бойовий шлях легіону Українських січових стрільців. 	<ul style="list-style-type: none"> • Знати дати (серпень 1914 р. - утворення Головної української ради, формування легіону Українських січових стрільців, створення Союзу визволення України, 1914 р. - Галицька битва. Взяття Львова, 1916 р. - Брусиловський прорив). • Знати персоналії (О. Брусилов). • Знати поняття і терміни ("світова війна", "Союз визволення України", "Головна українська рада", "Галицько-Буковинське генерал-губернаторство"). • Розпізнавати на картосхемі військові події на території України в 1914-1916 роках. • Характеризувати територіально-політичні цілі воєнно-політичних блоків - учасників війни, еволюцію позиції українських політичних сил у питанні війни, соціально-економічне та суспільно-політичне становище населення впродовж війни, динаміку змін у свідомості різних соціальних верств українського суспільства. • Визначати соціально-економічні та політичні наслідки війни для українського суспільства.

2.1. Зміст. Тема не висвітлює історію України в добу Першої світової війни повністю, оскільки згадане явище накладається на події української революції та визвольних змагань. Світова війна в українському контексті буде

висвітлюватися в контексті подальших тем. При цьому на різних етапах світова війна впливала на події в Україні по різному.

Логіка побудови історії України в добу Першої світової війни академічного рівня і рівня стандарту схожі: починається вивчення теми із визначення місця України в системі міжнародних відносин (розгляд України в планах країн Антанти і центральних держав), потім аналізується ставлення населення і політиків до війни (при цьому вказуються на формування нових політичних утворень та легіону УСС), висвітлюються воєнні дії на території України у 1914 р., 1915-1917 рр. Тема завершується показом зростання кризових явищ та життя на фронті й у тилу. В цілому, бачимо чітку структуру показ історичного явища: передумови, учасники, етапи ключових подій, наслідки.

Логіка побудови історії України в добу Першої світової війни профільного рівня викликає претензії. Так, складно зрозуміти становище населення під час війни перед висвітленням перебігу бойових дій. Більш логічно було б застосувати таку послідовність вивчення питання: настрої населення на початку війни – перебіг бойових дій у 1914-16 роках – становище українців в роки війни – воєнні дії 1917-го року.

Тема України у Першій світовій війні програми ЗНО більш лаконічна і вужча за змістом шкільних програм, проте має і додаткову складову: бойовий шлях легіону Українських січових стрільців.

2.2. Компетентності.

Навчальні програми різних рівнів не мають єдиної концепції побудови державних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів. Так, програма рівня стандарту не містить жодної дати, поняття чи історичної персоналії для запам'ятовування. Крім того, програми мають дуже розмиті рамки і складні для використання вчителем, який не може відповісти на питання: що мається на увазі під поняттями "території, де відбувались воєнні події Першої світової війни", "основні події Першої світової війни", "періодизацію вітчизняної та всесвітньої історії", "глобальне історичне явище", "основні та другорядні події економічного, політичного та соціально-культурного життя України періоду Першої світової війни", які дати варто занести до синхроністичної таблиці "Воєнні події Першої світової війни".

Перелік вмінь, який пропонують автори програм теж не вкладається до певної системи. Рівень стандарту вписується в "прокрустове ложе" понять "характеризувати", "доводити", "описувати" та "готувати". В рамках тих же

трьох годин академічний рівень вимагає від учнів "називати", "складати", "показувати на карті", "застосовувати", "пояснювати", "описувати", "характеризувати", "порівнювати", "використовувати", "виділяти", "обґрунтовувати", "аналізувати", "оцінювати". При чому в поняттях наявні синонімічні ряди: "застосовувати – використовувати", "виділяти – аналізувати – характеризувати – описувати", "пояснювати – обґрунтовувати". Профільний рівень більш скромний щодо переліку вмінь, які розвиваються в контексті теми: "називати", "характеризувати", "визначати", "висловлювати", "описувати", "усвідомлювати", "порівнювати", "розрізняти", "співвідносити", "оперувати", "виявляти", "аналізувати", "оцінювати". Програма теж містить синонімічні ряди понять: "аналізувати – характеризувати – описувати", "порівнювати – співвідносити".

Компетентності програми ЗНО більш лаконічні та конкретні порівняно з шкільними програмами. Сильними її сторонами є чіткий перелік дат, персоналії, понять і термінів для запам'ятовування, що повністю відсутні у шкільних програмах.

Отже, при однаковому обсягу годин, які виділяються на тему в рамках академічного рівня і рівня стандарту, та майже однаковому змістовому наповненні, академічний рівень дуже насичений державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, що є фактично нездійснено для втілення у практику). Профільний рівень більш насичений як годинами, так і змістовно. Проте, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів профільного рівня менші, ніж академічного рівня. Порівняно зі шкільними програмами, програма ЗНО є більш лаконічна за змістом, точна і ширша за переліком номенклатурних одиниць.

Вдосконалення теми у програмах із історії України потрібно проводити у таких напрямках:

- чітко зазначити перелік дат для запам'ятовування;
- чітко зазначити перелік персоналій для запам'ятовування (при цьому варто подискутувати про вивчення О. Брусилова в контексті історії України, при умові збереження його в програмі всесвітньої історії);
- чітко зазначити перелік понять і термінів для запам'ятовування;
- чітко зазначити перелік об'єктів історичної карти для запам'ятовування.

При цьому, профільний рівень має містити більшу кількість номенклатурних одиниць для запам'ятовування.

У підсумку зазначимо, що шкільні програми з історії потребують вдосконалення у змістовному та компетентністному вимірах. Змістовно всі програми мають будуватися на основі єдиної концепції розгляду проблеми із розширенням окремих складових змісту залежно від профілю класу. Компетентністний елемент вимагає чіткої структуризації. За основу такої структуризації можна взяти програми ЗНО. При цьому кількість компетентністних елементів та номенклатурних одиниць має зростати залежно від обсягу годин, що виділені на вивчення історичних курсів.

Варто відмітити перспективи подальших розвідок висвітленої проблеми, які постали під час вивчення характеристики Першої світової війни в програмах з історії українських шкіл:

- визначення змісту компетентністних вимог програм з історії;
- моніторинг підручників із історії для визначення особливостей складових змісту історії Першої світової війни в рамках шкільного курсу історії.

Використані джерела:

1. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Всесвітня історія. 10 – 11 класи. Академічний рівень/ Рівень стандарту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/images/education/average/prog12/vs_ist_st_ak.doc
2. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Всесвітня історія. 10–11 класи. Профільний рівень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/images/education/average/prog12/vs_ist_pr.doc
3. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. 10–11 класи. Академічний рівень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/akadem.doc>
4. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. 10–11 класи. Профільний рівень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/prof.doc>
5. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. 10 – 11 класи. Рівень стандарту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/standart.doc>
6. Програма зовнішнього незалежного оцінювання з всесвітньої історії // Додаток № 11 до наказу Міністерства освіти і науки України від 03.12.13 №1689 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://datatp.com.ua/2014/Vsesv_ist_2014.pdf
7. Програма зовнішнього незалежного оцінювання з історії України // Додаток № 10 до наказу Міністерства освіти і науки України від 03.12.13 №1689 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://datatp.com.ua/2014/Ist_Ukr_2014.pdf

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Буравченков Анатолій Олександрович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Гайсенюк Віталій Вікторович – аспірант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Науковий керівник д.і.н., проф. Добржанський О.В.

Галушко Кирило Юрійович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник інституту історії України НАН України

Грицай Лідія Миколаївна – асистент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича

Гулак Інна Василівна, викладач Ніжинського медичного коледжу

Дудка Раїса Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Желіба Олександр Володимирович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Заєць Олена Василівна – кандидат історичних наук науковий співробітник відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

Казаков Геннадій Ігорович – магістрант (6 курсу) соціально-гуманітарного факультету Бердянського державного педагогічного університету. Науковий керівник к.і.н., доц. Захарченко Т.К.

Календар Марина Валеріївна – провідний бібліотекар відділу Бібліотечних Зібрань та Історичних Колекцій Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського

Каленская Алла Викторовна – кандидат исторических наук, член НСКУ преподаватель кафедры общих дисциплин Хмельницкой гуманитарно-педагогической академии

Копич Володимир Анатолійович – студент 5 курсу історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, науковий керівник Мартиненко Володимир Васильович кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Кравчук Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського

Крапив'янський Станіслав Миколайович – начальник управління освіти Ніжинської міської ради

Кужельна Олена Валеріївна – головний спеціаліст організаційного відділу виконавчого апарату Шосткинської районної ради

Лейберов Олексій Олегович – старший викладач кафедри всесвітньої історії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Лихачова Тетяна Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Мачай Олена Олегівна – студентка НПУ ім. М.П. Драгоманова, Інституту історичної освіти. Науковий керівник к.і.н., доц. Осмолівська Олена Юріївна

Мицик Лариса Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Моціяка Петро Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Николаєва Тетяна Олександрівна – старший науковий співробітник
Центрального державного архіву зарубіжної україніки

Піддубний Ігор Андрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету
імені Ю.Федьковича

Сухобокова Ольга Олегівна – кандидат історичних наук доцент кафедри нової
та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, історичний факультет

Тюкалов Михайло Володимирович – аспірант відділу міжнародних відносин
та всесвітньої історії інституту історії України НАН України. Науковий
керівник доктор історичних наук, професор Віднянський С.В.

Черныш Алексей Михайлович – доцент, кандидат філософських наук Мос-
ковського державного гуманітарного університету ім. М.А. Шолохова

Шалашна Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри
документознавства та культурно-інформаційної діяльності Донбаського
державного педагогічного університету

Наукове видання

**ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА
В ДОЛЯХ НАРОДІВ ЄВРОПИ ТА СВІТУ**

Збірник наукових статей

Технічний редактор – І. П. Борис

Верстка, макетування – О. В. Желіба, В. М. Косяк

Дизайн обкладинки – О. В. Желіба

Матеріали надруковані в авторській редакції

За достовірність інформації та якість публікацій,
представлених у збірнику, відповідальність несуть їх автори

Підписано до друку

Формат 60x84/16

Папір офсетний

Гарнітура Arial

Ум. друк. арк. 14,18

Тираж 35 пр.

Замовлення №

Обл.-вид. арк. 13,36

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.

м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4

(04631) 7-19-72

E-mail: vidavn_ndu@mail.ru

www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2137 від 29.03.05 р.